

FALEŠNÍ PŘÁTELÉ OBYČEJNÝCH LIDÍ

Robert Misik

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

FALEŠNÍ PŘÁTELE OBYČEJNÝCH LIDÍ
Robert Misik

Pracující třídy jsou vystaveny ekonomické konkurenci, zaznamenávají společenský sestup, jejich příslušníci zažívají, jak jsou snadno vyměnitelní a že je jejich styl života znevažován. Existuje vztek těchto „obyčejných lidí“, který souvisí s hodnotami a normami, které se za posledních 200 let v lidových třídách vyvinuly. S étosem tvrdé práce. S povědomím, že člověk nic nedostane zadarmo, ale že mu za jeho výkony náleží respekt. K těmto hodnotám patří i rovnostářský duch: že každý má stejnou hodnotu; hrdost na to být „obyčejný člověk“; smysl pro komunitu včetně lokálního patriotismu a rebelská, ale současně tradiční kultura.

Robert Misik popisuje plasticky, s pomocí empirie a empatie, jak se hodnoty pracujících tříd vyvíjely – a jak jsou dnes falešnými přáteli „obyčejných lidí“ zneužívány. Rozmach populismu nelze vysvětlit, tvrdí Misik, dokud člověk neporozumí skrytým zneuznáním v rámci třídní společnosti.

Robert Misik, narozený v roce 1966 ve Vidni, je novinář a politický spisovatel. V roce 2019 obdržel cenu Keynesovy společnosti za ekonomickou publicistiku. V roce 2018 vyšla sbírka jeho esejí Lásky za časů kapitalismu.

FALEŠNÍ PŘÁTELE OBYČEJNÝCH LIDÍ

Robert Misik

© Robert Misik, Suhrkamp Verlag Berlin, 2019
ISBN pro tištěnou verzi 978-80-87748-55-8
ISBN pro online verzi v pdf 978-80-87748-56-5

OBSAH

Úvod: Obyčejní lidé	7
1. „Revolta proti globalizaci“	15
2. Dělnické třídy – existují ještě?	27
3. „Rebelská tradiční kultura“	37
4. Jak se z chudinské dělnické třídy stal lid	43
5. Pocit, že vás můžou kdykoli nahradit	57
6. Je pracující třída rasistická?	63
7. Rétorika, která rozděluje. Ambivalence identitární politiky	75
Závěr: „Musíte mít ty lidi rádi“	89
Poznámky	97

ÚVOD: OBYČEJNÍ LIDÉ

Snadno bychom mohli podlehnout dojmu, že se „obyčejným lidem“ jen zřídka-kdy dostávalo takové pozornosti jako dnes. Probírají je všichni. Všichni si o ně dělají starosti. Politické eseje pitvají jejich problémy a žasnou nad jejich počínáním. Věda zkoumá, co se jim přihodilo. Sociální psychologie se vciťuje do tolik citovaného „obyčejného člověka“. Chápající sociologie vyráží do terénu a naslouchá mu, sbírá a systematizuje jeho vyprávění, těžkosti jeho života a jeho přání.

Resentimenty pohánění populisté a pravicoví extremisté se zase pasují do role obhájců „obyčejných lidí“, o něž se, jak zčásti oprávněně tvrdí, „elity“ už nezajímají. Demokratické levicové strany se zoufale snaží zjistit, proč se jim s „normálními lidmi“ už nedaří komunikovat. Těmto úvahám často předchází různé domněnky: Jednou se tvrdí, že „obyčejní lidé“ jsou tak trochu hloupí, a proto snadno manipulovatelní a přístupní štvavým řečem. Pak zase, že jsou v jádru dobří, mají srdce na pravém místě. Dřímá v nich „opravdovost“, „pravdivost“, a především rovnostářský duch, který extrémně pravicoví protestní politici jen svádí na scestí. Oblíbené je také pojetí, že demokratické levicové strany jsou sice takřka přirozenými zástupci běžného člověka, v této své historické úloze ale selhaly, když se přizpůsobily neoliberalismu. Do toho už se trochu vkrádá diagnóza – nebo návod –, že se tyto strany jednoduše musejí zase přík-

lonit k sociální a hospodářské politice, která vrátí „ekonomické zájmy“ normálních lidí zpět do středu dění, a příslušníci patřičného prostředí se jako ztracené ovečky hned hezky vrátí ke svým tradičním reprezentantům. To znamená: zdanit bohaté, dostupnou péči, pořádnou minimální mzdu, levné byty, zvláštní chráněný pracovní trh pro ty, kteří na normálním pracovním trhu nemají žádnou šanci, a sto dalších opatření – a problém s věrohodností bude vyřešen. S tímto pojetím se ne vždy, ale často pojí skutečný proletářský kult, který vše, co si „lid“ myslí, co cítí, co ho žene vpřed a co má rád, spojuje s romantikou autentičnosti, a jehož příznivci si představují „lid“ úctyhodný, velkorysý, plný energie, poháněný morálkou, která je bezesporu lepší než morálka dnes převládající etiky úspěchu, posilující mentalitu soupeření a vyznávající kult individualismu.

K mlčky přijímaným předpokladům patří samozřejmě i to, že tito „obyčejní lidé“, nebo starším výrazem „prostý lid“, se na sociálním žebříčku nacházejí někde v dolní, rozhodně ne v horní části. Jinak se jejich sociální zařazení však většinou vznáší v neurčitu. Jen málokdy jsou „obyčejní lidé“ označeni paušálně jako „spodní vrstva“, „spodina“ nebo chudí. Je to spíš skládáčka různých prostředí a životních situací, do níž patří chudí a spodní vrstvy a nižší a střední část středních vrstev. Lidé, kteří žijí na venkově nebo v malých městech. Nezaměstnaní kolem padesátky, instalatér, který žije v sociálním bytě, ale i kvalifikovaní dělníci, prodavači, a dokonce střední management s rodinným domkem a dvěma auty na příjezdové cestě. Dále obyvatelé neprivilegovaných čtvrtí, čtvrtí se špatnou pověstí, kde po gentrifikaci není ještě ani vidu ani slechu a kde na hlavních ulicích jeden po druhém zavírají lokály a krámky, kde jsou obchody prázdné nebo zatlučené prkny a kde otvírají tak maximálně kebaby a sázkové kanceláře. Když už „obyčejné lidi“ nespojuje stav účtu, pak jsou to hodnoty, postoje a přesvědčení, jak alespoň zní domněnka – výjimečně explicitní, většinou jen implicitní. Že role muže a ženy jsou definovány spíš klasicky, že si z dnešních genderových nápadů moc nedělají, že lpí na tradičních hodnotových představách a moc jim

neřikají intelektuální debaty „postmoderních městských středních vrstev“. V tomto prostředí lidé sice rozhodně nejsou netolerantní, ale nemusí toleranci hlásat do světa jako módní „nadšení diverzitou“. K základní morální výbavě „obyčejných lidí“ se počítá také „žít a nechat žít“, že má být každý šťastný podle sebe, chovat základní respekt ke kolegům a sousedům. Raději si dají pivo než nápoje s podivnými jmény, a ještě podivnějšími barvami, přestože Aperol Spritz si pomalu získává uznání i v tomto světě.

„Obyčejní lidé“, to může být trochu blahosklonné označení ze strany těch, kteří se za „obyčejné lidi“ nepovažují – ale mnohem častěji je to hrdé vlastní pojmenování těch, kteří se k tomuto prostředí „normálních“ sami počítají. „Tam, kde žiju,“ formulovala to jednou jedna žena z Rakouska na Twitteru, „znamená ‚obyčejný člověk‘ ‚slušný člověk‘, protože má skromný (nebo méně skromný) příjem, který si vydělává poctivou (většinou fyzickou) prací.“

U projekcí „běžného člověka“ je důležité, že si ho zpravidla představujeme jako bílého muže – nebo bílou ženu – z řad domácího obyvatelstva. Všechny ekonomické a sociální charakteristiky, které zde v rychlosti a karikovaně načrtneme, se sice mohou týkat i migrantů, v této představě, napůl diskurzivní, napůl vycházející z reálného života, ale „obyčejní lidé“ málokdy vystupují jako Turci, Afghánci nebo Pákistánci. Srbové, Chorvaté nebo Poláci to třeba v Německu nebo v Rakousku možná mohou dotáhnout na čekatelský post na pochybný čestný titul „běžného člověka“, ale jedině snad, když budou čtyřicet let pilně dříť a pokud možno bezchybně ovládnou jazyk. I potom zůstane jen u čekatelství, po němž nakonec téměř nikdy nenásleduje úplné přijetí do neurčitého celku „obyčejných lidí“.

K „lidem“, tedy k mnohovrstevnaté množině „obyčejných lidí“, každopádně patří to, co zbylo z dřívější „dělnické třídy“. Současně je to ale víc než jen tato dělnická nebo, řekněme, pracující třída. Toto rozšíření bychom se mohli pokusit exaktně popsat sociologickými pojmy, což by nás ovšem nijak neposunulo dál. „Obyčejné lidi“ vystihuje totiž především difuznost této kategorie.

Vidíme tedy, že k podivnostem, jimiž se to v naší době jen hemží, patří i skutečnost, že pořádně nevíme, jak vlastně máme lidem tam venku říkat. Jistě, všichni jsme občané a občanky toho kterého státu a společně tvoříme obyvatelstvo. Rádo se ale mluví o „lidech“, dříve o „lidu“, a tím to začíná. „Lidi“ jsou přeplněná projekční plocha, pojem je sporný a není jasné, kdo do něj spadá. I jeho nejnevinnější pojetí předpokládá homogenitu, kterou „obyvatelstvo“ neobsahuje.

Raději mluvíme o „prostém člověku“, „obyčejných“ nebo „normálních lidech“ nebo co všechno se ještě říká. Američané říkají „regular guy“. Můžeme samozřejmě tvrdit, že něco jako „ti lidé“ či „lid“ neexistuje, existuje jen obyvatelstvo. To je sice pravda, na druhou stranu to nepřesvědčí všechny – především ne ty, kteří se z důvodů, jež často zřejmě nejsou schopni precizně uvést, za „normální lidi“ sami považují.

Když dnes někdo mluví o „lidech“, má na mysli většinou tu část „lidí“, tedy obyvatel, která se vyznačuje určitými vlastnostmi. Zprvč sama sebe chápe jako „obyčejné lidi“, s nimiž jednájí bez respektu nebo je ignorují. Ti nevyjádření „oni“, to mohou být: politici, elity, střední vrstvy, kteří se na konvence a kulturní identitu obyčejných lidí dívají svrchu, globální třída, všichni „ti“. „Ti“ se vyznačují tím, že nejsou tady, ale daleko – daleko od čtvrtí, v nichž žijí „obyčejní lidé“, daleko od maloměst, daleko od dělnických hospod, daleko od zahrádek, stánků s buřty, fotbalových hřišť nebo hrubých staveb, kde si člověk může zamazat ruce. „Lidi“ jsou, jak se tvrdí, v zásadě naštvaní, rozčilení nebo zatížení resentymenty.

Mlčky se předpokládá, že se tihle „obyčejní lidé“ navíc řídí určitými hodnotami a normami. Že se člověk nedere dopředu, není svině v práci. Že každý je stejně důležitý jako kdokoli jiný. Kdo se považuje za součást „obyčejných lidí“, je na jednu stranu hrdý, na druhou se vymezuje – proti těm veledůležitým, lidem, kteří mají plnou hubu keců, ale skutek utek, možná i proti studovaným. Je hrdý na děti ze svého prostředí, které to dotáhly výš, ale nic nesnáší víc než lidi, kteří

zapomněli, odkud pochází. Už pouhé sousloví „obyčejní lidé“ se neobejde bez určitého resentimentu, bez vymezení. Ti druzí nemusejí být explicitně označeni, ale „obyčejné lidi“ utvářejí. „Ti tam nahoře“, prostě ne „obyčejní lidé“.

Kdyby tyto rozšířené představy o „obyčejných lidech“ (a autostereotypy) neexistovaly, populistická rétorika by nefungovala. Jak známo, staví se do role jejich „skutečných“ zástupců. Strany, které ve volbách získávají často pouze 12, 18 nebo 24 procent hlasů, se tedy mohou označit za „hlas lidu“, který není vyslyšen. Přestože jde nanejvýš o hlas menšiny, je tato menšina považována za představitele celku, a naopak může být někdo, kdo má za sebou souhlas většiny, v extrémním případě prezentován jako „nepřítel“. Byla by to zcela nesmyslná rétorická operace, kdyby nebylo nevyřčené představy, že určitá část obyvatel tvoří „lid“ – a ostatní zkrátka ne.

Teze, že „lid“ zůstává nevyslyšen, politicky se mu nedostává reprezentace, kulturně se setkává s výsměchem a je tak nějak zatlačen na okraj, rozhodně není zcela nesprávná. Kolem „lidu“ se to ale současně jenom hemží falešnými přáteli.

Nejdřív jsou tady samozřejmě pravicoví extremisté a populisté, kteří chtějí přetavit tichý vzdor mezi lidmi ve volební hlasy tím, že dále rozdmýchávají zlost a vztek, vydávají se za obhájce obyčejných lidí a úspěšně jim namlouvají, že se jim povede líp, když se ostatním bude dařit hůř. Jakmile vstoupí do vlády a mohli by svůj sociálně-nacionalistický populismus vzývající národní pospolitost uskutečnit, obyčejné lidi samozřejmě okamžitě zaprodají. Pak se, jako v Rakousku, veřejný zdravotní systém přiškrcuje, kde se dá, a ušetřené peníze se přihrávají bohatým plastickým chirurgům. Umožní se dvanáctihodinová pracovní doba, oslabí se pozice odborů v podnicích. Zavedou se úlevy na daních pro bohaté a „bonus na děti“ v daňovém systému, který vůbec nic nepřinese těm, kteří by ho potřebovali nejnaléhavěji, ke střednímu příjmu přichodí pár set eur ročně a těm nejlépe vydělávajícím zajistí pořádný nášup. Nebo se rovnou schválí „otrocký zákon“ jako v Maďarsku, který umožní manažerům zapřáhnout zaměst-

nance až na 400 hodin přesčasů v roce – de facto neplaceně, protože vyrovnány musejí být až během následujících tří let. Různé dílčí skupiny „obyčejných lidí“ jsou štvány proti sobě, domácí proti cizincům, zaměstnaní proti nezaměstnaným, údajně pracovití proti lenochům, lidé s trochou blahobytu proti chudým, jenom proto, aby se rozhádaní lidé lépe ovládali. Takto lze pokračovat donekonečna, ale každý beztak ví, že extrémní pravice se velkohubě zastává lidu, ale pak ho prodá ekonomicky silnějším. Voličům radikálů je to nakonec i jasné. Ano, někteří skutečně doufají, že pravice „bude dělat politiku pro lidi“. Ale většina má stejně spíš pocit, že žádná politická strana – ani radikální pravice, ani konzervativci, ani tradiční levice – nebude sledovat hospodářskou a sociální politiku, která by zastávala jejich zájmy. Jakmile ale pro rozhodování ve volbách ztratí význam tyto aspekty, posílí témata jako „migrace“, „etnická homogenita“, ale také hodnotové otázky jako „rodina“, „tradice“, „normálnost“. „Za těchto okolností mohou kulturní témata nabýt takového významu, že příjem a volební chování už spolu vůbec nekorelují,“ píše americký politolog Justin Gest.¹

Existují ale i jiní pochybní přátelé. Máme tady média všech druhů, která mají svou představu o tom, jací „lidí“ jsou. Jsou tady ale také politici a aktivisté nepopulistických stran, kteří se chtějí „obyčejným lidem“ podbízet, protože se vidí jako konkurenti populistů v boji o prostého člověka. Tito přátelé obyčejných lidí mají v hlavách často naprosto fantastní představy, které lid jednou idealizují, podruhé ho zase srazí do klíše. Toto přátelství začne být špatné až tehdy, když si člověk představuje „lid“, aniž se vůbec zeptá skutečných lidí, jestli je popisuje správně – nezřídka, aniž se s „obyčejnými lidmi“ vůbec kdy setkal. Má svou představu o „lidu“, která nemusí být úplně nesprávná, ovšem ani zdaleka nezohledňuje skutečnou rozmanitost těch, které můžeme nazývat „lidovými vrstvami“.

„Obyčejní lidé“ jsou dnes na vzestupu, protože zdánlivě lidová revolta vynáší všude na světě na vrchol otrlé politiky, od Trumpa po Orbána, od Bolsonaro po Duterteho, od Herberta Kickla po Borise Johnsona. Rychlá analýza, která není

zcela mimo, ale také není naprosto správná, zní, že nositelem této revolty je sociálně-morální prostředí, které je nejasně vymezeno pojmem „obyčejní lidé“. Je to napůl správně, napůl špatně. Na jednu stranu je pravda, že část tohoto prostředí už nedokážou oslovit klasické demokratické strany, tito lidé se cítí podvedeni a zrazeni a rekrutují se z nich voliči agresivního populismu. Jenomže to nejsou zdaleka všichni, pro etnicko-nacionalistické autoritářství à la Trump nebo Björn Höcke z německé Alternativy pro Německo není ani většina těchto lidí.

V následujícím textu se pokusím uvést na pravou míru některé omyly – a tím nemyslím, že je naprosto zavrhuju, ale že je opravím, vrhnu na ně nové světlo. Přesněji na těch místech, kde jdou příliš po povrchu, kde jsou příliš zjednodušené. Chci se při tom zaměřit na dvě teze, které jsou v poslední době velmi populární. Zprv, bílá pracující třída se proměnila v homogenní zlostné prostředí, které je neochvějnou zásobárnou voličů extrémně pravicových stran. Takto zjednodušeno to není pravda nejen obecně, toto tvrzení navíc vychází většinou z již naznačených představ o „dělnické třídě“, které zpravidla naprosto ovládají klišé.

Nedostatečně komplexní je zadruhé i představa, že vzestup pravicového populismu je důsledkem pouze jedné či dvou hlubokých společenských dynamik, tedy v aktuálním případě odcizení domácí bílé pracující třídy od soudobých progresivních sil. Jejich „politická korektnost“ údajně přivádí „normální lidi“ k šílenství a levicová „identitární politika“ je vhání do náručí pravice. I v tomto případě platí: Není to úplně špatně, ale rozhodně je to příliš zjednodušené (k tomu více v kapitole 7).

Za vzestupem radikální pravice nejenže stojí spousta důvodů, kolují také – kromě těch již naznačených – nejrůznější diagnózy. Rok od roku jich je víc a analytici se často do krve hádají, která je tedy ta správná. Přitom mohou být samozřejmě všechny správné – skutečnost je koneckonců vždy kombinací různých faktorů a jednotlivé diagnózy, které jsou prezentovány jako „to správné“ vysvětlení, nejsou nakonec ničím jiným než dílkem ve skládačce k pochopení komplexní reality. Proto chci nejprve poskytnout přehled několika pokusů o vysvětlení,

proč se rozmáhají pravicovní populisté, a následně se budu věnovat vlastnímu tématu tohoto eseje: *současné realitě lidových, pracujících tříd a ambivalentnosti „identitární politiky“*.

1.

„REVOLTA PROTI GLOBALIZACI“

Začněme teoriemi, které pro diagnostikování obecné podrážděnosti nevyžadují žádné speciální sociální poznatky, protože nutně nepočítají se zvláštní náchylností konkrétních prostředí. Klasická je teze o „znechucení politikou“.

Sousloví se objevilo v osmdesátých letech, o fenoménu se vědělo už dřív. Už v roce 1973 německý politolog Wilhelm Hennis konstatoval: „Vzdálenost mezi politickým personálem a ‚lidem‘ se zvětšila, je dnes možná větší než za Výmaru, dokonce i než za Bismarcka. ‚Stát politických stran‘, základ parlamentní demokracie, není tak zajištěný, aby ho nebylo možné ve jménu ‚lidu‘ opět zpochybnit.“²

O něco víc než deset let později francouzský sociolog Pierre Bourdieu napsal, že nás politika „zaplavuje [...] neustálým a proměnlivým proudem každodenního žvanění o srovnatelných šancích a zásluhách zaměnitelných kandidátů“.³ Bourdieu v hrubých obrysech načrtl, jak se politika proměnila. Už ji nedělají lidé, kteří zastupují ideály nebo jen organizované kolektivní zájmy svých podporovatelů, ale lidé, pro které se politika stala normálním zaměstnáním. Ve společnosti tak vzniká „obor politiky“, v němž operují specializovaní experti. Rozhodující je přitom pouze konkurence dojmů (třeba v televizi), kdy se politici snaží působit volitelněji než jejich rivalové. Politici, tedy experti na tomto poli, se sice opírají o laiky (ti je musí pravidelně volit), ale to je v zásadě všechno, co je

odlišuje od expertů v jiných oborech – třeba kardiologů, matematiků nebo inženýrů podzemních staveb. Protože ale úspěch politika nezávisí primárně na jeho kompetencích, ale na schopnosti kompetenci prezentovat, nakonec nerozhodují lepší nápady, ale lepší show. Obor profesionálů se současně neustále oddaluje od obyvatelstva, které má stále silnější pocit, že v politickém tlachání vůbec nejde o něj. V očích lidí vznikla kultura žvanilů a politický establishment, který si sice hraje na rivalitu, ve skutečnosti jsou to ale komplikové.

V zásadě v tom už zaznělo vše, co si našlo cestu do dnešní diagnózy o znechucení politikou. Pojem byl mimochodem v roce 1992 zvolen Společností pro německý jazyk slovem roku a o dva roky později byl zahrnut do klasického slovníku Duden.

Pozdější diagnózy se vydávaly podobným směrem, například heslo „postdemokracie“ ražené Colinem Crouchem: „Pojem označuje společenství, kde se sice dále konají volby, které dokonce i vedou k tomu, že vlády musejí skončit, kde ale během předvolební kampaně veřejnou debatu kontrolují konkurenční týmy profesionálních PR expertů natolik, že už je to naprosté divadlo [...]. Většina občanů hraje pasivní, mlčenlivou, ba dokonce apatickou roli, reaguje jen na signály, které dostává.“⁴

Toto postdemokratické aranžmá ohrožuje demokracii. Zaprvé tím, že ji vnitřně rozežírá, prosazuje pasivitu a soustředění na soukromé záležitosti. A zadruhé tím, že když se občané nezajímají o politiku, vládu převzou zájmové síly – lobbyisté, výzkumníci veřejného mínění, poradci a další temní muži v pozadí.

„Znechucení politikou“ je do jisté míry důsledkem liberální demokracie, zasažené ovšem do stále pluralitnějších společností, v nichž základnu stranické politiky už netvoří silná třídní hnutí. Liberální zastupitelská demokracie se opírá o řadu premis: Voliči volí své zástupce. Stát dbá na práva a soukromou sféru občanů. Věci veřejné zařizují mezi dvěma volbami byrokraté a za tímto účelem zvolení profesionální politici. Tato podoba demokracie v jistém smyslu upřednostňuje apatické občany, privatismus zde není chyba, prakticky se s ním počítá.

Model liberální demokracie tak slovy amerického politologa Benjamin Barbera představuje „vyhublou demokracii“, nikoli „silnou“.⁵

Dokud strany ještě zastupovaly politické tábory, jejichž žitě světy strukturovaly, nebylo to nápadné. Tyto stranické aparáty se totiž angažovaly i mimo volby. Společnost byla touto hluboce zakořeněnou stranickostí tak politizovaná, takže si nikdo nevšiml, že občané nemají kromě voleb žádný hlas (respektive mohli se zapojovat, protože byli s děním ve straně provázáni silněji díky členství v ní). Ale model liberální demokracie, který spočívá na rozdílu mezi profesionálními politiky a soukromníčícími si občany-voliči, tento základ rozkládá. A to proměnilo i strany. Mají co do činění stále méně s přívrženci a stále více s konzumenty, kteří se na stranickém trhu rozhodují podobně jako na trhu se zbožím.

Média a politická elita tvoří bublinu a ekonomicky silná lobby spolu s jí financovanými think tanky upevňují stále sešněrovanější politický konsensus. Tam, kde tradiční strany dříve zastávaly jasně konkurenční programy, se velké strany vzájemně natolik přiblížily, že už nabízejí jen více či méně rozdílné varianty téže neoliberální politiky. Výsledkem je to, čemu belgická teoretička demokracie Chantal Mouffe už dobrých 25 let říká v podobně znějících knihách „postpolitika“: konstelace charakteristická „neschopností tradičních demokratických stran přinést signifikantní alternativy – a tím i skutečný výběr pro voliče“. Nějakou dobu ještě někteří pozorovatelé považovali za pokrok, že ustaly velké ideologické spory minulosti – umírněné strany se tlačí „ve středu“ a propagují politiku zaměřenou na konsensus. Právě v tom vidí Mouffe problém: „To není pokrok. Když lidem vezmu možnost volit mezi silnými alternativami, identifikovat se s politickými projekty, pak otevírám bránu všeobecné pasivitě, ale také pravicově populistickým hnutím.“⁶

Velký, předčasně zesnulý britsko-americký historik Tony Judt to formuloval následovně: „Demokracie permanentního konsensu demokracií dlouho nezůstane.“⁷ Pravicoví extremisté pak jednoduše obsadí uprázdněný prostor – budou

vyřvávat (ne zcela neodůvodněně), že jsou jediná alternativa k velké jednoduté kaši, k „pensée unique“.

Jak jsem již uvedl, tato diagnóza ani nepotřebuje žádné zvláštní zaměření na specifické prostředí, sociální vrstvy nebo segmenty voličů. Znechucen politikou může být v zásadě každý: obyvatel předměstí žijící v neustálé prekaritě a se zkušeností se sociálním propadem i dělnice v továrně na venkově, které ty politické „kecy“ nikdy moc neříkaly, postmoderní zbohatlík, kterému přijde, že politici žijí všichni na náš účet, přitom nemají žádnou zvláštní kvalifikaci a nic pořádného nepřinášejí, ale i vysokoškolsky vzdělaná dáma z vyšší společnosti, která považuje všechny politiky za hlupáky. Takový výklad přitom není nesprávný – určitě by ho bylo možné podepřít různými anekdotami a demoskopickými empirickými daty.

Ale už Bourdieu, a pak především Mouffe a Crouch zahrnuli do své argumentace bod, který tuto obecnou diagnózu o znechucení přesahuje – liberální střední vrstvy by si totiž uměly zjednat pozornost, o vládnoucích segmentech společnosti s jejich tučnými konty, vynalézavými daňovými obhájci a spolehlivými sociálními sítěmi ani nemluvě. Naproti tomu neprivilegované prostředí, chudí, pracující třídy, nižší střední třídy, obyvatelé zpustlých čtvrtí – ti už touto politikou nejsou zastoupeni vůbec. Neukáže se u nich žádný politik s úsměvem na rtech, nevyšší jejich problémy, v dominantních diskurzích plných fráží jako „inovace“, „flexibilizace“, „vlastní iniciativa“ a „vlastní zodpovědnost“ nehrají jejich zájmy vůbec žádnou roli. Tyto segmenty obyvatelstva by dříve našly zastání u různých progresivních levicových stran – ať už u evropských sociálních demokratů, jinde u komunistů, v USA u demokratů, v Brazílii u dělnické strany. Ale dnes už nemají vůbec žádný politický hlas, protože jejich reprezentanti se smířili s vládnoucími poměry.

Existuje každopádně dostatek empirických dat, která podporují tezi, že neprivilegovaní, příslušníci dřívější dělnické třídy, takzvaných dolních a nižších středních tříd se necítí být politicky vyslyšeni. Berlínské Progresivní centrum (Pro-

gressives Zentrum) zveřejnilo studii, která způsobila rozruch.⁸ Vědci zavzvonili na 5000 bytů, a to ve čtvrtích, kde je znechucení etablovanou politikou obzvlášť silné, čemuž odpovídá podíl voličů Alternativy pro Německo. Dokázali zapříst delší rozhovor s 500 lidmi. Nemálo z nich mělo dokonce radost, že si mohli jednou opravdu popovídat – protože se často nestává, že se někdo ptá na jejich názor. A výsledky studie jsou přínosné. Krátce řečeno: Přestože ve veřejných metadiskurzích převládají témata jako „migrace“, „cizinci“, „islám“, pro tyto lidi jsou v konečném důsledku nedůležitá. Studie navíc konstatuje, že centrální narativy populistů tyto lidi oslovují mnohem méně, než se předpokládá: „Když líčí politické souvislosti vlastními slovy, nehrají islamizace, euroskepse, paušální kritika médií nebo zdůrazňování národní identity prakticky žádnou roli.“ Naopak: „Například Evropu považují více za součást řešení než za problém.“ Stěžují si na ztrátu sociálních sítí ve svém světě, na pocit, že se o ně nikdo nezajímá. „Mnozí dotazovaní si myslí, že vznikla sociálně a geograficky ohraničená místa ve společnosti, z nichž se politika stáhla,“ píše se ve studii. „Vládne pocit opuštěnosti.“ Metatémata hrají v tomto výkladu pouze nepřímou roli, a to v podobě následujícího sledu asociací: „Zatímco o nás se vůbec nikdo nezajímá, migrantům by se hned pomáhalo.“ Ale jakmile člověk sloupne povrchovou vrstvu, je jasné, že tyto lidi primárně nerozčiluje to, že se pomáhá migrantům, ale to, že mají pocit, že je ani nikdo neposlouchá. Že tady pro ně nikdo není, nikdo poblíž, nikdo dostupný. To je jádro politicko-emocionálního pudla, který se nakonec přetváří v agresivní vztek na jakoukoli formu demokratické, nebo řekněme běžné politiky. Psychologicko-politický koktejl pocitů.

Hledáme-li podrobnější vysvětlení, proč se spíše neprivilegované skupiny obyvatel přiklání k pravicovým populistům, povšimneme si, že se zde uvádějí dvě analýzy, které nejsou identické, ale které lze vzájemně kombinovat. Zprv, tito politicky nezastoupení lidé jsou naštvaní kvůli této nereprezentovanosti, jsou frustrovaní, že je nikdo neslyší, pociťují, že je jimi, ale i jejich způsobem života, životním stylem a jejich hodnotami pohrdáno, ovšem toto pohrdání si samozřej-

mě jen nenamlouvají, to tady skutečně je. Zadruhé, jsou ekonomickými oběťmi nově rozdaných karet v globálním kapitalismu, tedy materiálně poražení strukturální změny a globalizace a jejich reakce je ekonomicky racionální. Samozřejmě může být pravdivá diagnóza 1 i diagnóza 2 zároveň, nezřídka se ale dává přednost monokauzálnímu vysvětlení. Jednoduše řečeno, někteří vědci upřednostňují (nebo přeceňují) diagnózu 1, jiní diagnózu 2, přestože by bylo správnější multikauzální vysvětlení, které by zahrnulo oba aspekty (ne-li ještě další).

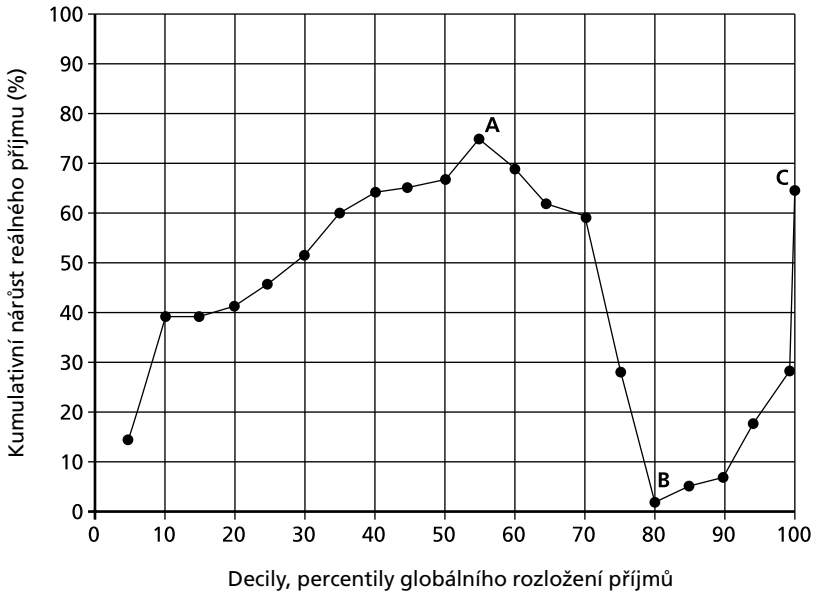
Turecko-americký ekonom Dani Rodrik si v knize *Has Globalization Gone Too Far?*⁹ (Nezašla globalizace příliš daleko?) v devadesátých letech troufl zpochybnit tehdy téměř všeobecně sdílenou tezi, že deregulace, konkurence a globalizace přinášejí prospěch všem, že tedy zvyšují bohatství národního hospodářství, takže nakonec profitují všechny vrstvy – a Rodrik není žádný levicový sektář, jeho práci podpořil i ekonomický guru C. Fred Bergsten a Mezinárodní měnový fond. „Nechápali jsme, jak moc má pravdu,“ zaznělo nedávno v jednom komentáři – od bývalého zaměstnance *Wall Street Journal*.¹⁰

Rodrik s kousavou ironií varoval, že výhody volného obchodu jsou pro univerzitní profesory zjevnější než pro normální lidi – protože ti z něj mají hlavně nevýhody. S rostoucí mezinárodní integrací si dělníci konkurují se svými kolegy na celém světě, což vede k „nestabilitě příjmů a erozi jejich vyjednávací pozice“. ¹¹ Důsledkem je klesající příjem. Volný obchod, přestože obecně zvyšuje výkonnost národního hospodářství, produkuje poražené a vítěze. Poražení, tvrdí alespoň teorie, jsou ale odškodněni, protože obecně rostoucí blahobyť dorazí nějakým způsobem i k nim. V realitě se toto tvrzení potvrzuje spíš zřídka: „Globalizace nezvedla úroveň všech,“ říká dnes Rodrik.¹²

„Revolta proti globalizaci nevychází z hlouposti,“ domnívá se i Larry Summers, někdejší tvář globalizace a bývalý ministr financí za Billa Clintona. „Mnozí lidé mají oprávněný pocit, že je to projekt vedený elitou pro elity, které se nezamýšlejí nad zájmy obyčejných lidí.“¹³ A Rodrik to rozvádí: „Pokud chceme zachovat globální integraci – a evropskou ekonomickou integraci, musíme lidi ochránit

před ztrátami a zajistit smysluplné, spravedlivé vyrovnání. Jinak totiž budou ti, kteří se považují za poražené v globalizačním klání, revoltovat. Tuto revoltu ve skutečnosti již zažíváme. Hlasování o brexitu je jen jedním z těchto fenoménů.“¹⁴

Graf: Vývoj reálného příjmu na osobu, 1988–2008

Zdroj: Branko Milanović, *Die ungleiche Welt. Migration, das Eine Prozent und die Zukunft der Mittelschicht*, Berlin: Suhrkamp 2016, s. 18.

Dnes už o této diagnóze nevládnou prakticky žádné vážné pochybnosti. Můžeme se ještě dohadovat, zda je svět nerovnější jako celek – nerovnost uvnitř jednotlivých národních hospodářství roste, zato se ale zmenšují rozdíly mezi jednotlivými národními hospodářstvími. Ekonom Světové banky Branko Milanović promítl výsledky těchto procesů do slavné „sloní křivky“ (viz graf). Uspořádal

všechny domácnosti na světě podle příjmů, shrnul je do skupin (od nejchudší dvacetiny po nejbohatší procento) a zkoumal, jak silně v nich v letech 1988 až 2008 vzrostly příjmy. Podle toho jsou největšími vítězi posledních dekád nové oblasti blahobytu v dříve chudých zemích (bod A v grafu), dělníci a pracující v Číně, Bangladéši, Vietnamu nebo Brazílii. K vítězům se počítají i superbohatí v bohatých zemích (bod C). Poražení jsou ti, kteří byli ve světovém měříku chudí již dříve (zcela vlevo), střední třídy a pracující třídy na západě (bod B), které semlela globální konkurence.

Rodrikova analýza se opírá, volněji řečeno, o jeden ekonomický a jeden politický pilíř. Ekonomický je jasný – vede-li ekonomická strukturální změna k tomu, že určité skupiny obyvatel získávají méně než jiné (nebo dokonce ztrácejí), je jen logické, že na to reagují. Politická složka Rodrikovy teorie zní: Proglobalizační cestou se nevydaly jen etablované progresivní strany jako američtí demokraté nebo evropští sociální demokraté, ale i levicově-liberální ekonomové. Místo toho, aby navrhli ekonomické programy, které by snížily konkurenční tlak na nejzranitelnější části obyvatelstva, „oddali se tržnímu fundamentalismu a převzali jeho centrální teze“.¹⁵

Na Rodrikovy argumenty odkazuje i politolog Philip Manow z Universität Bremen. Ve své studii *Die Politische Ökonomie des Populismus* (Politická ekonomie populismu) dále rozpracovává tezi o poražených v globalizačním klání. Nárůst autoritářských hnutí neměl zaprvé všude stejné ekonomické příčiny a zadruhé lze pozorovat i nárůst nových, radikálnějších levicových stran. To má opět co do činění s různými podobami ekonomické zranitelnosti – pokud je pracující třída v dané zemi ohrožena spíše ekonomickou globalizací ve smyslu toků zboží a kapitálu a také konkurencí, promítne se protest spíše doleva, přičemž se často jedná o chudší země se slabým sociálním státem, které nejsou velkým magnetem migrace. V jiné situaci jsou podle něj ekonomicky pokročilejší státy s vysokou produktivitou. Ty přistěhovalce přitahují, což se v ekonomicky liberálních národních hospodářstvích jako ve Velké Británii nebo v USA promítá primárně

do pracovního trhu, v sociálních státech, jako je Švédsko nebo Rakousko, do pracovního trhu, a navíc do sociálního systému. Migranti pak tlačí mzdy dolů a konkurují u sociálních dávek. Globalizace, migrace a sociální stát jsou z tohoto pohledu jen těžší slučitelné, protože sociální stát „se může stát cílem migrace v takové míře, že to stále více zpochybňuje jeho ekonomické kompenzační funkce“.¹⁶ A to je podle Manowa hlavní dynamika, která žene voliče do náručí nacionalistické pravice v daných zemích. Diagnózy, které vykládají pravicový populismus a autoritářský nacionalismus „jako doklad postupující ‚kulturalizace politiky‘ [...], a tím vždy i jako kulturní fenomén“,¹⁷ podle něj jen přehánějí některé vedlejší aspekty.

Slabina těchto primárně ekonomických diagnóz spočívá v tom, že bagatelizují všechny další důvody pro odcizení neprivilegovaných osob v politice elit, ať už to jsou kulturní faktory, pocit znehodnocení nebo možná náchyllost určitých částí obyvatelstva k autoritářským odpovědím, kouzlo silných mužů, rasismus atd. „Obyčejní lidé“ v nich vystupují pouze jako obzvlášť jednoduchý druh homo oeconomicus, který si prostě jde za svými ekonomickými zájmy – protekcionismem proti konkurenci na světovém trhu, zastavením imigrace proti konkurenci na pracovním trhu. Kdyby se tradiční levicové strany rozhodly, že se v otázkách hospodářské a sociální politiky vrátí zase „doleva“, celá problematika by se z pohledu těchto diagnóz zase rychle vyřešila. Ale mám takové tušení, že to bude trochu komplikovanější.

Tyto diagnózy nejsou přesvědčivé ani empiricky. Existují nezaměstnaní nebo pracující ohrožení sociálním propadem, kteří volí pravicově. Ale existují i mnozí takoví, kteří tak nečiní. I když ve volbách do rakouské Národní rady v roce 2017 volilo 60 procent dělníků krajně pravicovou FPÖ, 19 procent jich hlasovalo pro sociálně demokratickou SPÖ. U osob se základním vzděláním dosahují obě strany 33 procent. Ve vídeňských obecních čínžácích, kde bydlí neprivilegované vrstvy, hlasovalo v prezidentských volbách roku 2016 často až 70 procent pro zeleňého kandidáta a pouze 30 procent pro jeho ultrapravicového konkurenta.

Mezi nezaměstnanými a příjemci existenčního minima obyčejně pravicové strany nebodují tak výrazně, což může být tím, že v těchto skupinách obyvatel je volební účast velmi nízká. Každopádně je zjevné, že existují chudí, kteří volí výrazně vpravo, ale existuje i mnoho těch, kteří ne. A současně platí, že značná část voličů pravicových populistů, často dokonce většina, pochází spíše z vyšších příjmových skupin. Tento fakt zdůrazňuje i socioložka Cornelia Koppetsch: „Pravicový populismus nachází podporu napříč všemi socioekonomickými vrstvami, v nemalém rozsahu také mezi akademiky a vysoce kvalifikovanými osobami.“¹⁸ Voliče a voličky pravicových stran podle ní nemotivuje pouze sociální protest, ale také to, že smýšlejí „pravicově“. Tato tendence roste, pokud má člověk strach z propadu nebo z budoucnosti obecně. To se netýká samozřejmě pouze příslušníků obzvláště zranitelných vrstev, dokonce lze argumentovat tím, že mohou být silněji zasaženi relativně lépe postavení lidé – mohou koneckonců přijít o svůj status, což většinou dokáže hodně zkazit náladu.

Empiricky nepopiratelný poznatek, že příznivci pravicového populismu se nerekrutují výhradně nebo primárně z řad ekonomicky deklasovaných, však nesmí vést k mylnému podceňování jeho podpory v tomto prostředí. Pravdou může být obojí – že pravicově populistické a krajně pravicové strany mají početné příznivce ve všech vrstvách, že jsou ale současně obzvláště atraktivní pro někdejší proletářské prostředí. Bagatelizovat druhý fakt s poukazem na první není zrovna ideální analytický postup.

Do přehledu různých výkladů, které si navzájem konkurují, především se ale doplňují, patří ještě dvě další důležité teorie. První z nich je rostoucí propast mezi městem a venkovem, která do jisté míry překrývá rostoucí propast mezi horní a dolní částí společnosti. Metropole a jejich okolí v globálním kapitalismu vítězí, provincie prohrávají. Ve Francii se těmto oblastem říká „la France profonde“, v USA „Rust Belt“. Pracovní místa jsou vzácná, a kdo má energii, ten se stěhuje pryč. Kdo zůstane, propadá frustraci. Místní se nacházejí na sestupné větvi, establishment ve městech na vzestupné. „Nová sociální geografie ukazu-

je [...] sociální a kulturní zlom mezi globalizovanými metropolemi a „periferní Francií“ na maloměstě, ve středně velkých městech a na venkově,“ prohlásil francouzský geograf Christophe Guilluy, autor studií s názvem jako *Fractures françaises* (Francouzské rozpory) nebo *La France périphérique* (Periferní Francie). „Metropolím dnes připadají dvě třetiny hrubého domácího produktu a převážná část nově vznikajících pracovních míst.“¹⁹ Lidé, kteří zůstávají na venkově, jsou oštemplováni: „neinformovaní, nevzdělaní, iracionální, někdy až morálně zavrženíhodní“, jak tato klišé shrnul německý týdeník *Der Spiegel*.²⁰ Tito lidé jen málokdy nakupují biopotraviny a nejsou vždy politicky korektní. Volební výsledky z periferních regionů postižených úbytkem pracovních míst a odlivem obyvatel tuto tezi o oddalování města a venkova, zdá se, potvrzují.

I tento výklad je však třeba doplnit o otazník. Zprvce byli lidé na venkově vždy trochu konzervativnější než ve městech. Zadruhé se stěhují právě ty mobilnější a progresivnější části venkovského obyvatelstva. Vzrůstající význam vyššího vzdělání vede téměř nutně k odchodu těch, kteří si chtějí studiem polepsit. Je pak samozřejmě trochu pochybné to zobecnit do výpovědi, že obyvatelé venkova jsou frustrovanější a našťvanější než lidé z města. Skutečnost, že optimisté odcházejí a frustrovaní zůstávají, k této situaci možná přispívá měrou více než malou. To, že zbylí obyvatelé upadají do ještě větší frustrace, už je pak asi další efekt měnící se v začarovaný kruh. Lze to formulovat i takto: To, že na periferním maloměstě žije méně voličů zelených než ve vzkvétající metropoli, je možná tím, že všichni mladí, kteří by volili zelené, se z periferního maloměsta odstěhovali do velkoměsta – a to už před pár desetiletími.

Nakonec bych rád nastínil ještě jednu obzvlášť zajímavou teorii německého politologa Christiana Welzela.²¹ Jeho na první pohled šílená diagnóza zní, že vzestup pravicového populismu je symptomem, že naše společnost se jako celek stává progresivnější. Badatel ale může odkázat na spoustu empirických dat, na průzkumy a hloubkové rozhovory, které jasně říkají, že většina společností, ať je to Rakousko, Německo, Francie, USA, ale i Rusko a Turecko, jsou dnes mnohem

liberálnější než před několika desetiletími. Přinejmenším, pokud jde o postoje jejich občanů a občanek. Mají otevřenější postoj k přistěhovalectví, multikulturalismus považují za dobrý. Religiozita klesá, homosexuálové a lesby jsou mnohem více přijímáni. Daleko více lidí než před jednou dvěma dekádami také odmítá trest smrti. Ale právě proto, že emancipační hodnoty jsou dnes všeobecně rozšířenější, lze na ně pohlížet jako na „vládnoucí mainstream“. Welzel mluví o dvou „morálních kmenech“, zejména v západních zemích. Jedni nesou prapor progresivních hodnot, druzí je odmítají – jsou to spíše konvenční vrstvy, spíše staří než mladí. Welzel: „Právě proto, že se úží základna hodnotově konzervativních lidí, právě proto, že jejich počet klesá, vyostřuje se jejich sociální profil, a ti jsou tak otevřenější naslouchat pravicovým populistům.“²²

Údaje z Evropského výzkumu hodnot o Rakousku Welzelovu tezi podporují. Odmítání muslimů je sice od roku 2000 stabilní (s několika výkyvy), zato ještě v roce 2000 uvedlo 42 procent dotázaných, že by nechtělo mít za souseda homosexuála – dnes to říká už jen 13 procent. V roce 2008 zastávalo 39 procent občanů a občanek názor, že Rakušan může být jen ten, kdo se v Rakousku narodí – dnes to tvrdí pouze 24 procent, tedy výrazně méně. S výrokem „Při nedostatku pracovních míst by měli zaměstnavatelé dávat přednost Rakušanům před cizinci“ v roce 1990 souhlasilo 78 procent, v roce 2018 už jen 52 procent. Ti, kteří v otázkách hodnot a životního stylu smýšlejí spíše konzervativně, už si nepřipadají v převaze, nýbrž v ohrožení: „Mezi lidmi jsou dnes větší rozdíly,“ říká Welzel, „pokud jde třeba o uznání homosexuality nebo manželství pro homosexuální páry. Morální konflikty jsou výbušnější, protože různé vrstvy obyvatelstva jsou polarizovanější.“²³

Vzestup reakcionářů by podle tohoto pojetí znamenal – dalo by se říct, že doslova – reakci na zrychlenou modernizaci, s níž už mnoho lidí nedokáže držet krok, která je odstraňuje a dává jim pocit, že se svými hodnotovými představami bojují za poslední, mizející výspu.

2. DĚLNICKÉ TŘÍDY – EXISTUJÍ JEŠTĚ?

Krátce po vítězství Donalda Trumpa ve volbách napsala americká právnička Joan C. Williams velký esej s názvem: *What so many people don't get about the U. S. working class* (Co mnoho lidí nechápe na americké pracující třídě).²⁴ Nesnáze pracující třídy jsme podle ní dlouho ignorovali, teď se ukrádá jakési sluníčkářské znepokojení. Na pracující třídu se pohlíží jako na „chudáky“, pro něž musíme spustit programy sociální pomoci a namířit k nim víc podpory. „Tento postoj,“ uvádí Williams později v knize *White Working Class* (Bílá pracující třída), do níž se promítly další výzkumy a bezpočet reakcí na esej, „ji ale naštve ještě víc a jen zvětší nezdravé třídní rozštěpení.“²⁵

A dále: „Chtějí, aby byl respektován jejich život, který si vybudovali těžkou prací. Chtějí uznání za práci – chtějí uznání za to, co dělají, a za to, jak žijí.“ Jinak řečeno, pracující třída „nechce zacházení jako s nějakým kmenem ve vzdálené zemi“.²⁶

Dnes je všeobecně známo, že dělnické rodiny v průmyslové oblasti nazývané Rust Belt v USA, ale i na jihu a na pobřeží nemají zrovna skvělé ekonomické vyhlídky. Ekonomické těžkosti jsou ale podle Williams jen jednou částí problému. Rozpadá se jim celý fundament sebeúcty. Stará dělnická třída byla hrdá a vдово- byla si uznání – až byla nakonec považována za ústřední sociální vrstvu (nebo se tak alespoň mohla cítit, k tomu víc v kapitole 4). Tato dělnická třída ale také vy-

znávala určité hodnoty: hrdost, že vykonává tvrdou práci. Že na ni nikdo nesmí doplácet. Že to zvládne vlastní houževnatostí. Že svýma rukama drží v chodu hospodářství, že dokáže makat, že na věc nejde příliš hlavou. Že dělá práci, při které vznikne konkrétní zboží nebo potřebná služba – na rozdíl od „bullshit jobs“ v kancelářských komplexech ze skla a oceli, jejichž smysl se často neukáže ani na třetí pohled. Že je prostě „normální“, nezmítají jí nějaké splíny. Tato hrdost ale byla současně velmi křehká. Dělnická třída vždy měla citlivý čich na to, když s ní někdo jednal bez respektu. Její morálku utvářel rovnostářský duch, a kdo se považoval za něco lepšího, měl to rychle spočítané. Příslušníci pracující třídy si váží přísné disciplinovanosti, protože je důležitá, aby mohli čtyřicet let dělat tvrdou práci, kterou nesnáší. Považují se za lidi, kteří „nejsou měkkoty“ a „neřeší blbosti“. Většina dělnických míst kromě toho vyžaduje spíš řemeslné než sociální dovednosti, takže jsou lidé z dělnické třídy velmi hrdí na svou technickou expertízu, ale už méně na schopnost ovlivnit druhé. A už vůbec si neváží lidí, „kteří zapoměli, odkud pocházejí“.

Mnohem méně solidární, než si rádi představují romantičtí levicovní intelektuálové, je pracující třída s „chudými“. Tedy s těmi, kteří příjmy získávají ze státní sociální kasy, protože se práci neudrží nad vodou, protože nemohou žádnou práci najít nebo nemají šanci na pracovním trhu z jiných důvodů. Snadno se na ně pohlíží jako na ty, kteří si to dělají moc snadné. Jak někdo chce jen volňásek na pohodlný život, je odepsaný. Často vládne názor, že do nich stát jen „rve“ peníze, pracující ale každé ráno vstávají a musejí dřít, nikdo jim nic nedá zadarmo. Proto to mají pravicoví populisté, ale i agresivní konzervativci často tak jednoduché, když chtějí příslušníky pracující třídy poštvat proti sociálnímu státu. Mnozí levičáci, kteří mají jen idealizovaný obraz pracující třídy, si to vůbec nedokážou vysvětlit. Ale pracující třída, přestože dosáhla jen skromného blahobytu, není totéž co „chudí“. A hlavně jimi ani nechce být. Ničemu se nebrání víc.

Abychom pochopili tento resentment vůči chudým, musíme se podle Williams „podívat na každodenní život pracující třídy“:²⁷ Jejich rigidní, silně kon-

trolovaná práce je nudná, repetitivní nebo obojí. Mužská – a i některá ženská – práce je fyzicky náročná: stavební dělníci, řidiči kamionů, sanitáři. Práce žen ve školách, školách nebo v maloobchodě může být zase emočně zatěžující. Také ji lze těžko sladit s péčí o vlastní děti. Spousta párů musí fungovat jako dobrý tým, tedy například pracovat na různé směny. A to má své dopady – lidé z pracujících třídy mají rádi „ty, kteří se starají“, jsou „spořádaní“, „spolehliví“. V kurzu stojí nejvyšší hodnoty jako „poctivost“, „integrita“ a „tvrdá práce“. Největší odpor mají k „nepoctivosti“, „lenosti“, „nedostatku zodpovědnosti“. Zodpovědnosti si příslušníci pracujících třídy tolik váží proto, „že jsou přímo závislí na jednání druhých“. „Fyzické podmínky, v nichž pracují a žijí, a jejich omezené finanční zdroje“ vedou k tomu,²⁸ že si nemohou zahrávat. Pracovní étos dělnické třídy odjakživa rád nasedal na konzervativní hodnoty, třeba na chápání, že kdo selže, „neměl prostě dost disciplíny“, „nebyl morálně silný“.²⁹

Přesně to zaznívá od Lorraine, britské řidičky vysokozdvížného vozíku, která byla dotazována v rámci jedné velké britské studie. Je matka samoživitelka dvou chlapců, žije v podnájmu, zná stereotypy, jimž je vystavena, a říká: „Jsem dole, jasně.“ Pak ale dodává: „Označuju se za pracující třídu, ale nevidím se ve stejné třídě s někým, kdo si urve, co může [...]. Rozumíš, já jsem hrdá na to, co dělám, každé ráno vstávám... Nedokážu si představit nic horšího, než sedět každý den doma a nemít co na práci. Pak tloustnou, ne? A diví se, proč. Smí se to vůbec říkat?“³⁰

„Bílá pracující třída má dojem, že byla z centra zájmu států odsunuta na okraj,“³¹ vyjádřil to Justin Gest. „Mnozí mají pocit, že proti tomu nedokážou nic udělat.“ Gest kvůli velké studii strávil několik měsíců nejprve v dělnické čtvrti ve východním Londýně a potom ještě určitou dobu v Youngtownu v Ohiu, vedl desítky dlouhých rozhovorů a výsledky shrnul v knize *The New Minority* (Nová menšina).

Ať jsou sociální struktury seberozdílnější, pocity se sobě velmi podobají. Příslušníci dřívější dělnické třídy cítí, že jsou neustále kulturně uráženi, jsou obecně

považováni za omezené, nemoderní, zaostalé „rednecks“. Na ponižování mají vytříbený cit, který zaznamená i ty drobnější přešlapy, které sociolog Richard Sennett označil za „hidden injuries of class“, skryté urážky kvůli třídnímu původu.³²

„Nevědí, jaké to je čekat čtyři roky na byt,“ říká výzkumníkovi jeden obyvatel východního Londýna. „Nevědí, jaké to je, když si nemůžete zapnout topení, když nemáte peníze pro děti. Zapomínají naslouchat pracující třídě.“³³ Dotazování se opakovaně vyjadřují o vládě – nebo jak většinou říkají: o „nich“. Neopraví nám topení. Pouští sem cizince. Neposlouchají nás.

„Pořád ti připomínají, že tě můžou kdykoli nahradit někým, kdo si řekne o mň peněz,“ říká zaměstnanec nemocnice v Ohio.³⁴ Kdo za své přijal nahraditelnost, přijal i dehonestaci. Z dehonestace druhými se stává dehonestace sebe sama. Koho mohou nahradit, ten nemá žádnou cenu. Koho mohou nahradit, není považován za člověka, ale za položku v nákladech, za nástroj. Nic neraní víc než zacházení jako s náradím.

Šíří se tady něco, co lze označit za téměř rezignativní neoliberalizaci. Zatímco u samozvaných „high performerů“ v horních patrech společnosti jsou individualismus a neoliberální kultura založená na úspěchu považovány za šanci, dole vypadají jako bitva deprimovaných osamělých bojovníků. Gest se při rozhovorech setkával stále dokola s jednou větou: „Já se starám jen o sebe.“ Odpověď, která ale nevjadřuje hrdou nezávislost, ale pocit rezignace a zklamání.³⁵

V tomto prostředí se často setkáváme s odmítáním přistěhovalců nebo etnické diverzity. S migranty do čtvrtí koneckonců často přichází chudoba, a se vzrůstající diverzitou navíc klesá podobnost obyvatel, což oslabuje nitky dřívějšího pocitu sounáležitosti. O to jasněji už vidí blížít se strašáka obávané čtvrti s vymlácenými okny. Přítomnost přistěhovalců se tak do jisté míry stává ukazatelem vlastního sestupu a současně se šíří dojem, že přistěhovalci to mají snazší. Údajně můžou švindlovat, zatímco stará pracující třída dodržuje pravidla, a proto končí s prázdnou. Navíc se oficiálně oslavuje multikulturalita a dělá se toho

spoustu pro integraci, což u stále frustrovanějších dělníků vzbuzuje dojem, že se starají – a tím mají na mysli stát, elity, média – o všechny ostatní, jen ne o ně. Protože vládne pocit, že jsou upřednostňováni cizinci, „cítí se sami degradováni a v důsledku toho degradují cizince“, shrnují výsledky velkého dotazování výzkumníci z Progresivního centra. „Dělá mi starosti uprchlická politika. Bude jich přicházet pořád víc. Humanita je správná. Váleční uprchlíci by měli zůstat. Ale s jinými zeměmi je to jiné. Integrace taky vůbec nefunguje,“ uvádí do zápisu jeden dotazovaný. Čtyřiašedesátiletý muž z německého Duisburgu říká: „Chybí tady soudržnost, protože tady žije sedmdesát procent cizinců. Jsou mezi nimi i super lidi, ale neumějí německy. To se pak nedomluvíte.“³⁶

„Přál bych si... politiku pro Rakušany,“ říká Christian. Popelář patří k několika obyvatelům Vídně, které režisérka Ulli Gladik přes rok doprovázela pro svůj film *Inland* (doslova: Tuzemsko). Christian žije ve Favoriten, klasické vídeňské dělnické čtvrti. „Čtvrť je v tureckých rukách,“ říká. Trnem v oku mu nejsou pouze turečtí holiči a zelináři, ale i nezaměstnaní, ať už cizinci nebo původní obyvatelé. Zatímco dřív politika ještě zajišťovala plnou zaměstnanost, od určité doby podle něj akceptuje masovou nezaměstnanost a do nezaměstnaných „prostě jen leje podporu. Tak jsem si řekl – já vstávám, pracuju jak blázen, a nakonec se peníze lijou do druhých. Tak jsem začal volit FPÖ.“ Filmařka opakovaně mluvila se štamgasty v jedné hospodě na Ottakringu. Hostinská volila dokonce i komunistickou KPÖ, pak sociálně demokratickou SPÖ, teď volí lidoveckou ÖVP Sebastiana Kurze. U stolu sedí žena, která pracovala v jednom obuvnickém řetězci a těsně před padesátkou ji vyhodili. Napsala stovky žádostí o práci, už ale žádnou nenašla. „Když tě zaměstnají na deset hodin, musíš odpracovat dvacet, kde jsou odbory? Je to všechno na hovno. Na hovno. Celý život jsi pracovala a pak se tě prostě zbaví.“ Od extrémně pravicové FPÖ si slibuje, „že se víc zasadí za dělníky a zaměstnance, za ty dole“.

Vídeň, východní Londýn a Youngtown jsou od sebe vzdáleny tisíce kilometrů, jsou to celkem rozdílné kouty, pokud jde o sociální strukturu, politickou kul-

туру a historii, a hlavně o míru deklasovanosti. A přesto se příběhy, zkušenosti, očekávání, hodnoty a normy skryté za jejich vyprávěním navzájem docela podobají.

Přestože jsem dosud provizorně psal o „bílé pracující třídě“, je to spíš taková nepřesná berlička. Už tím, že v anglickém a americkém prostoru se pojem používá úplně jinak než v němčině. „Dělnická třída“ už se moc neříká. Je spojena s třídním bojem a marxismem, na rozdíl od pojmu „dělnická pozice“. Dnes už zase začíná patřit spíš do kategorie sociálního pojištění – kdo pracuje na dělnické pozici, vykonává manuální práci. Tak je tomu v automobilovém průmyslu, zato u poslíčků, kteří se pachtí s roznáškou balíků, spíš ne. To jsou zaměstnanci, někdy dokonce osoby samostatně výdělečně činné, tedy de facto zaměstnanci v překérním poměru, kteří jsou de jure živnostníci. Ani o pokladních v supermarketu nebo prodavačích v pekárně bychom neřekli, že jsou „na dělnické pozici“. Anglická „working class“ má mnohem širší význam. Spadají do ní drobní zaměstnanci, ale i prodavačky, dokonce se k ní mohou počítat i učitelé.

Tyto úvahy nemají za úkol rajtovat na pojmech nebo si hrát se slovíčky. Zamyslíme-li se nad pracující třídou, ihned narazíme na to, že se k ní nehlasí lidé, kteří k pracující třídě objektivně patří. To ovšem znamená, že jim chybí pojem pro to, kdo jsou, a tím i pojem pro sounáležitost s ostatními. Příčinou izolace je už sama absence označení vlastní skupiny.

Často slyšíme, že dělnická třída už neexistuje, protože už není tou starou, kompaktní dělnickou třídou sestávající hlavně z mužů, kteří brzy ráno vstávali, hnali se do práce v dlouhých zástupech (nebo se kodrcali v továrních autobusech) a pak po tisících vykonávali u strojů svou manuální práci. Existuje sice ještě těžká, manuální, stresující, špinavá, fyzicky náročná nebo i psychicky namáhavá práce, ale kompaktnost ustoupila mnohotvárnosti. Do jisté míry je to ovšem zřejmá iluze, údajná kompaktnost dělnické třídy pravděpodobně nikdy neexistovala (i když byl vůdčí postavou dělnictva tovární dělník). Přesto bychom si měli ujasnit, koho můžeme mít na mysli, když dnes mluvíme o pracující nebo dělnické třídě.

Dělníky v Mercedesu ve Stuttgartu nebo v MANu ve Steyru. Kuchaře v naší oblíbené restauraci. Učitelku ve školce. Prodavače v supermarketu, ženy, které doplňují regály. Sanitáře a sanitářky v nemocnici. Muže, který nám opravuje topení. Pracovníky na stavbě, od zedníka po stavební dozor. Mechatronika ve středně velké exportní firmě. Polskou uklízečku. Popeláře a řidiče autobusu. Učitele na základní škole. Mladou ženu v callcentru. Techničku v telekomunikační společnosti. Kluky, kteří sbírají a nabíjejí elektrické koloběžky. Programátory a designery, kteří sedí celé hodiny v kanceláři u počítače. Prekérně zaměstnanou zpracovatelku údajů. Učně ve vídeňské městské části Simmering. Řidiče kamionu. Mladou holku na částečný úvazek ve fastfoodu. Řidiče vysokozdvizného vozíku. Pokrývače. Zaměstnance elektrárny, kteří pokládají vedení, ženy a muže od Telekomu, kteří v domech roztahují širokopásmové připojení. Postrkávače balíků u Amazonu. Sekretářku. Průvodčí u Deutsche Bahn. Španělského prodavače v hipsterské pekárně. Brigádníka na sklizni. Celodenní pečovatelku z Bulharska. Nezaměstnaného padesátníka, který dělá už třetí nesmyslnou rekvalifikaci. Člověka uvězněného v prekaritě, který se nějak probíjí. Alkoholika, který už to vzdal. To všechno je pracující třída – ale bez společné historie a historek, které by si mohla vyprávět.

To je docela široký záběr. I pokud jde o příjem. Pokladní chodí domů možná s 900 eury čistého měsíčně, kvalifikovaná pracovnice v BMW si přijde téměř na 3000. A nejsou to jen různé profese, individuální biografie a ekonomické situace. Ti lidé mají i různé hodnoty a také jiné sebepojetí, v závislosti na tom, kde žijí. V centru města nebo na periferii. Na venkově. Na maloměstě. Jedince utváří jejich prostředí, okolí, lidé, s nimiž vyrůstají, normy, které se do nich vtělují. Jsou to samé rozdílné příběhy, které dohromady nedrží žádné společné vyprávění. Proč by vůbec měli mít tak rozdílní lidé něco jako společnou identitu, něco, co by jim dovolovalo považovat se přinejmenším za podobné lidi, se srovnatelnými životními situacemi, problémy a nadějemi? A proč by ještě navíc měli sdílet hodnoty a normy, určité morální pohledy na věc?

Ekonomicky se neoproletářské poměry dokážou zahryznout až hluboko do středních vrstev. Zrovna v kreativních oborech, jejichž příslušníci si myslí, že jsou kulturně na výši, jsou dobře vzdělaní a nabízejí žádané kompetence, se práce často odvádí za málo peněz a bez jakéhokoli zajištění, navíc je to práce „na palici“ a schopnostem těchto lidí se přímo vysmívá – od clickworkera po programátorku aplikací. Jen jejich sebepojetí „kreativců“ nebo „buržoazní bohémy“ jim brání v tom, aby se viděli jako součást velké, široké, vykořisťované pracující vrstvy. S „obyčejnými lidmi“ přece nemají nic společného, dělí je kulturní distanc (často jen iluzorní).

Jednotlivé třídní pozice mají víc kulturního než ekonomického kapitálu (třeba mladí lidé v cool branžích), jiné zase více ekonomického než kulturního (třeba vědecko-technický střední management v průmyslu, který dobře vydělává, počítá se ale spíš k „normálním smrtelníkům“). Tyto lidové třídy jsou v mnoha ohledech heterogenní. Přesto asi uděláme dobře, když v nich budeme vidět moderní odnože lidových tříd a neuklidíme je za rozmlžený pojem „střední třídy“. Současné lidové třídy se skládají ze skutečně chudých lidí, těžce zkoušených prekaritou, z etablovaných pracujících milieu, vědecko-technických pracovníků, kvalifikovaných dělníků a dělnic a z různých pracovníků ve službách – je to zkrátka pestrobarevná skupina těch, kteří se neřadí k „upper middle classes“ nebo k úzké příjmové elitě (horním pěti až šesti procentům) a k superbohatým, tedy k proslulému nejbohatšímu procentu.

Přestože široké vrstvy lidových či „pracujících tříd“ sdílí určité hodnotové postoje a normy, neplatí to stejnou měrou i pro psychologicko-politické a emoční aspekty. To, zda je člověk spokojený se stávajícím systémem nebo zda má pocit stísněnosti a bezmoci jako výše citované hlasy, silněji než na příjmu (příčemž i s ním je to samozřejmě spojeno) závisí na míře existenčního zajištění, kterou člověk pociťuje. Často dokonce jen na okolí, třeba na stavu čtvrti, kde žije. Sora-Institut zkoumal ve velké studii politické postoje různých dělnických prostředí v Rakousku.³⁷ Výsledky lze shrnout zhruba takto: Desetina těchto za-

městnanců je tak našťvaná, že vidí v systému nepřítele. Třetina je tak spokojená, že je pevnými, přesvědčenými občany a občankami liberální, pluralitní demokracie. A mezi těmito dvěma póly se nacházejí všechny možné stupně, od celkem našťvaných přes demokraticky laděné, ale lehce nespokojené. Tyto skupiny odlišuje hlavně pocit jistoty nebo nejistoty. Bylo by nesprávné předpokládat, že „dělníci“ jsou dnes všichni chyceni v pasti nespokojenosti, ohnutí pod tlakem, ubíjení stresem, a tím pádem „zuří“. O některých to říct lze, ne však o všech. Mluvíme zde o 40, možná jen o 30 procentech pracujících tříd. Rozhodně ne o všech. Na to bychom neměli zapomínat, když si pokládáme otázku, jak myslí a co si myslí „obyčejní lidé“. Odpověď zní: nemyslí si všichni totéž.

Vystříhejme se tedy generalizování. Vydejme se nejprve na procházku dějinami, jak se z různých dělnických prostředí stala dělnická třída, která možná nikdy nebyla tak kompaktní, jak nám zpětně připadá. Která si vypracovala vlastní hodnoty a morálku vycházející z dřívější plebejské kultury. Která si tím při všech vnitřních rozdílech vybudovala identitu, nikdy ale nebyla homogenní, ale vždy mnohotvárná. Která se ve svých nejlepších dobách proměnila v synonymum pro „lid“. A která se pak zdánlivě rozplynula, aniž skutečně zmizela.

3.

„REBELSKÁ TRADIČNÍ KULTURA“

Když se dnes dumá a diskutuje o oblíbených tématech, jakými jsou vzestup radikální praxe a krize levice, většinou rychle zazní teze, že levice zapoměla na „pracující třídu“ a příliš se upsala „identitární politice“. Třídní politika se potom chápe jako zastupování materiálních zájmů a identitární politika jako nejasný boj o symboly, který nemá nic společného s tvrdou životní realitou. Je to samozřejmě celkem hloupost, a to už proto, že nikdy ani neexistoval čistě ekonomický boj, který by *současně* nebyl i „identitární politikou“, totiž bojem o uznání. O respekt a o to, nebýt jen nástrojem, ale získat suverenitu nad vlastním životem a vydobýt si uznání i jako velká kolektivní skupina, jako skupina se – bingo! – společnou identitou.

Působivě to popsal britský historik E. P. Thompson ve svém monumentálním díle *The Making of the English Working Class*. Do němčiny byl titul přeložen jako „Vznik anglické dělnické třídy“, což ovšem potlačuje dvojsmysl původního názvu. „Making“ – to není jen objektivní „proces vzniku“, ale i aktivní utváření. Skoro jako „Jak byla vynalezena anglická dělnická třída“. Thompson chtěl nejdříve podat celkový přehled o dějinách dělnické třídy, ale už na počátky do roku 1830 padlo téměř tisíc stran.

Moderní průmyslová dělnická třída vznikla relativně rychle a sestávala z různých předindustriálních milieu. Z mistrů a řemeslníků období dílen a manufak-

tur, z jejich tovaryšů, drobných obchodníků, rolníků, kteří se přestěhovali do měst, městské chudiny, která existovala odjakživa, drobných zemědělců, jejichž hospodářství už nestačilo k obživě nebo byli rovnou vyvlastněni velkostatkáři. A ze spousty dalších menších skupin obyvatel. Nesmíme zapomenout ani na migranty – ze vzdálenějších oblastí, i ze zahraničí (v Anglii to byli Irové, v Německu Poláci, v Rakousku Češi) – tvořící spolu s různými dalšími skupinami milionové zástupy pauperů, kteří přispívali k razantnímu růstu metropolí a vykonávali nekvalifikovanou práci, kteří dobývali uhlí a rudu v nadzemních nebo podzemních dolech, vybaveni jen krumpáčem a lopatou atd. Pestrý, rozhodně nehomogenní lid, který sahal od respektovaných řemeslníků až po rachitické, zavšivené proletáře bydlící ve slumech, ve vlhkých sklepích, kde se v malé místnosti tlačili v osmi, devíti, desíti lidech – s ženami, muži, dětmi – na slámě a hadrech.

„Dělnická třída nevyšla jako slunce v nějaký předvídatelný moment. Na svém vzniku se sama podílela,“ píše Thompson.³⁸ Tím má na mysli, že se zformovala v bojích, neskládala se ale z jedinců, kteří spadli z nebe a neměli žádnou předchozí historii. Nýbrž z lidí z určitého prostředí, s nějakým původem, charakterem.

Když hovoříme o „průmyslové revoluci“, rádi sklouzáváme k mylným domněnkám. Nastala rychle, ale i postupně. Nové vrstvy překryly přežívající staré. Podléháme představě, že v jedné chvíli ještě tovaryši v dílničkách o třech členech bušili kladivy do železa, a hned v další už tisícovky dělníků v obrovských továrnách vyráběly za řevu parního stroje lokomotivy. Ve skutečnosti byl přechod samozřejmě postupnější. I dřívější řemeslné podniky byly krůček po krůčku mechanizovány, zaváděly se transmise pro převod síly a teprve pozvolna vznikaly opravdu velké továrny. Hamry z předindustriální doby navíc vyráběly v trochu modernizované a rozšířené podobě až do sedmdesátých let 20. století.

Ale zpět k průmyslovým městům doby, kterou se zabývá Thompson. Tehdy v nich žili dráteníci a tkalci, dokaři a loďaři, inženýři a tovaryši, dělníci v malých řemeslných dílnách a zase dělníci v továrnách a rudných a uhelných dolech, bar-

víří a koželuhové, dělníci na stavbách, nekvalifikovaní dělníci, nádeníci. Thompson uvádí, že někteří autoři proto upřednostňují i pro průmyslovou dobu pojem „working classes“ – tedy „dělnické třídy“ v množném čísle –, protože spíš odpovídá „rozdílům co do statusu, znalostí, dovedností a pracovních podmínek“³⁹ než „dělnická třída“ v jednotném čísle.

Hodnoty a normy, které jsem krátce naznačil už výše a které jsou v „pracujících třídách“ zčásti rozšířené dodnes, měly svůj původ i v předindustriálních milieu. Vzpomeňme na hesla jako „spravedlivá mzda“ a „férová cena“. Na hrdost řemeslníka na jeho um (je charakteristické, že v angličtině se pro umělecké řemeslníky používá pojem „artisans“ připomínající „artists“, tedy umělce), na respekt, který si člověk zaslouží, když tak těžce dře nebo vyrobil pořádný obrobek. Na právo na důstojné zacházení. Když v průběhu průmyslové revoluce některé dovednosti ztratily svůj význam, protože strojová sériová výroba už je nepotřebovala, když dělníci přicházeli o svůj individuální manévrovací prostor, kterého se jim dostávalo ještě jako řemeslníkům, nepocitovali to pouze jako materiální ohrožení, ale také jako statusové riziko, jako existenční ohrožení své identity, protože zdroj respektu a sebeúcty se doslova dostal pod kola strojů.

Současně se rozpadal paternalismus předindustriální doby, tedy představa, že mistr má vůči učňům nebo tovaryšům také sociální závazky. Sociálně-morální řád industrializace byl anonymnější, odosobněnější. Každý továrník by nejraději měl ve svém závodě tisíc dělníků, kteří by poslušně plnili své úkoly dle rozkazu, poslouchali by jako mravenci, pracanty, s nimiž lze zacházet a nabírat je jako stroje, když je šéf potřebuje, a zase je propouštět, když už mu nejsou k ničemu.

„Hrubé porušování těchto morálních zásad,“ zdůrazňuje E. P. Thompson, „bylo stejně častým důvodem pro přímou akci jako skutečná bída,“ tedy pro stávky, nepokoje nebo živelné demonstrace:⁴⁰ „Skutečnost, že dělníci tyto špatné poměry pocítovali – a to velmi silně –, si zaslouží naši pozornost. A to nám naléhavě připomíná, že ty nejostřejší konflikty této doby se rozhořely z problémů, které nezachytily statistiky o nákladech na život. Žlučí jim totiž nejvíc hýbalo,

ne když neměli na chleba, ale když byly ohrožené hodnoty, předávané zvyklostí: ‚spravedlnost‘, ‚nezávislost‘, jistota nebo rodinný rozpočet.“⁴¹

Kvůli stále častějším, často ještě nekoordinovaným protestům bylo brzy jasné, že podnik nelze vést pouze podle ekonomického principu „hire and fire“. „Nutnost smíru na pracovišti, spolehlivého dělnictva a kádru kvalifikovaných a zkušených dělníků vedly [...] chtít nechtět ke změně způsobu vedení.“⁴² I továrníci nové doby teď vůči svému personálu často zaujímali roli patrona, což znamenalo ovládnutí, ale také ochrannou funkci a morální závazky. Na jedné straně tak vznikli „kmenoví zaměstnanci“, kteří se identifikovali s podnikem (často dokonce s osobou podnikatele, zaměstnancům zbrojařské Österreichische Waffenfabriksgesellschaft ve Steyru se podle zakladatele a majitele továrny Josefa Werndla obecně říkalo „Werndlovci“), a na straně druhé spíše okrajový personál, který měl nižší status a v době slabší konjunktury dostával jako první výpověď.

Všude souběžně vznikalo dělnické hnutí, jednou orientované spíše odborově, jednou spíše politicky, které přijalo hodnotové představy dřívějších generací dělníků a zároveň je měnilo. Někdy spíše dělnické strany utvářely dělníky, jindy zase dělníci dělnické strany, jednou byly revolučně-radikální, podruhé chtěly vychovávat dělníky v dělnických vzdělávacích spolcích v lepší, chytřejší, pokrokovější lidi.

Thompson nám ani sobě nenalhá, že kultura lidových tříd vždy vypadala jako ve zpětně idealizovaných, růžových představách. Toto prostředí nebylo vždy idylkou progresivního lidství, morálního růstu nebo utopické reformy života: „Tato kultura samozřejmě nese určité znaky, které obyčejně připisujeme ‚tradiční kultuře‘,“ píše Thompson a mluví o paradoxu „rebelské tradiční kultury“.⁴³

Stará hierarchie uvnitř dělnických tříd existovala dál – například mezi mistrem a jeho tovaryši – a nová hierarchizace ji spíše doplnila, než nahradila. Tovární odborní dělníci se tak stali novou dělnickou elitou, která se povyšovala nad nekvalifikované. Plebejské prostředí mělo vždy i své mechanismy „morální kontroly“, odlišné chování se tolerovalo jen do určitého bodu, pak nastoupil tlak na přizpůsobení. Starší, disciplinovanější dělníci se dívali trochu svrchu na mladé

horké hlavy nebo lehkovážné hazardéry. Současně existoval sklon k neprodyšné uzavřenosti, sklon uznávat jen ty kolegy, kteří byli nějak podobní. Rádo se říkalo, že má člověk „čuch“ na to, kdo k nim patří a kdo ne – a kdo chtěl být přijat do dělnických řad, toho si museli nejdřív „očichat“. Na aroganci zdánlivě „lepších lidí“ reagovali averzí a odmítáním intelektuálně. K tomu se přidávaly: určitý ideál mužnosti – protože modelem byl samozřejmě dělník-muž, hrdost, že dokážu uživit rodinu. Étos disciplinovanosti a představa, že kdo se nesnaží, ten si tu bídu i zaslouží. Nikdo jiný nepohrdal „nemakačeny“ víc než dělnická třída.

I „dělnictvo“ tedy, stejně jako všechna společenství, spočívalo na rozdílu mezi „námi“ a „těmi druhými“. Klín vražený přistěhovalectvím a etnickou rozmanitostí také není nic nového. Abychom to pochopili, stačí se začíst do textu Karla Marxe z roku 1870, kde popisuje vztah anglických proletářů k irským přistěhovalcům, které považovali za kulturně zaostalé, hlasité, katolické, za alkoholiky, neohrabance, kteří nejsou schopni se začlenit:

Všetchna průmyslová a komerční centra v Anglii teď mají svou *dělnickou třídu*, jež je *rozdělena* do dvou *nepřátelských* táborů, na *anglické proletarians* a *irské proletarians*. Běžný anglický dělník nenávidí irského dělníka coby konkurenta, který stlačuje standard of life. Vůči němu se cítí být členem *vládnoucího* národa, a dělá tak ze sebe nástroj aristokratů a kapitalistů *proti Irsku*, upevňuje tím jejich vládu *nad sebou*. Má *proti němu náboženské, sociální a národní předsudky*. Chová se k němu asi tak jako *poor whites k niggers v bývalých otrokářských státech* americké Unie. Ir pays him back with interest in his own money [mu to oplácí stejnou mincí]. V anglickém dělníkovi vidí současně spoluvíníka a stupidní nástroj *anglické nadvlády v Irsku*.

Tento antagonismus je uměle udržován při životě a stupňován tiskem, kazateli, humoristickými časopisy, zkrátka všemi do-

stupnými prostředky vládnoucích tříd. *Tento antagonismus je tajemstvím bezmoci anglické dělnické třídy, navzdory její organizaci. Je tajemstvím zachování moci kapitalistické třídy. Ta si toho je plně vědoma.*⁴⁴

Můžeme konstatovat, že dělnická třída byla na jednu stranu prostá ekonomická položka ve výrobním procesu. K dělnické třídě patřil ten, kdo zaujímal závislou, vykořisťovanou, ponižovanou úlohu ve společenské organizaci práce vyznačující se nerovnými mocenskými vztahy. Třída, to jsou, obecně řečeno, lidé, kteří jsou spojeni okolnostmi a sdílenými zkušenostmi, ať už je jinak charakterizuje cokoli. Pokud se budeme řídit touto stručnou, věcnou definicí, na vymezení skupiny lidí jako třídy už nepotřebujeme žádné hodnoty, normy a kulturu. Současně však historicky vznikla kultura dělnické třídy, disparátní všehočtuť, jíž se účastnili nejrozličnější lidé, kteří se cítili být vnitřně propojeni – ale také ne vždy. Některé rozpory se časem otupily (dnes už v Rakousku dávno neexistuje rozdíl mezi potomky dělníků ze starého Rakouska a z Čech), jiné přibýly. Rozhodně existovaly i rozdíly v národní kultuře, ale mnohem víc fascinující je spíš to, že od Simmeringu po Marseille, od Bostonu po východní Londýn, od Manchesteru po Norimberk a Berlín vše probíhalo podle podobného vzorce. Že podobným způsobem vznikly hodnoty a normy, zažívaly vzestup, ale i zpochybnění a pád. A tak je tomu dodnes.

4.

JAK SE Z CHUDINSKÉ
DĚLNICKÉ TŘÍDY STAL LID

V průběhu několika málo desetiletí, řekněme mezi lety 1910 a 1960, se z „dělnické třídy chudých stal lid“, píše historička z Oxfordu Selina Todd ve své skvělé studii *The People. The Rise and Fall of the Working Class* (Lid. Vzestup a pád dělnické třídy), která zpracovává obrovskou sbírku zповědí a pramenů orální historie.⁴⁵ „Dělnická třída se proměňuje z chudých lidí v lid“ – takto napsané to vypadá jako lapidární věta. Pokud se nad ní ale na chvíli zamyslíme, začne nám svítat, jaký to byl vlastně pozoruhodný vývoj. „Dělnická třída“, „chudí“, „nepřivilegovaní“, to je už per definitionem vymezení odpovídající části celku. *Parti*, *parta*, v němčině *Partei* jako politická strana, distinktivní skupina. Mnohem víc ale periferní skupina, skupina méně mocných, skupina těch, kteří mají méně co říct než vlivné části společnosti. Nebo, jazykem ortodoxního marxismu: ovládaná, nikoli vládoucí třída. Plíživá proměna „dělnických tříd“ v „lid“ ukazuje také proměnu směrem k centralitě. Není to jediná třída, není ani vládoucí, ale vše na ní spočívá. Protože jsou ale v pojmu „lid“ vždy přítomny i kulturní aspekty – každý má okamžitě představu, jaký ten lid je, co si myslí, jak smýšlí, co dělá –, pojí se zároveň i s jistou homogenitou. Všichni, kteří se řadí k „obyčejnému lidu“, jsou trochu jiní, ale taky tak trochu podobní.

Ten příběh lze vyprávět jako hrdinský epos, jak tomu často i bývá, a Bůh ví, že nikoli neprávem. Jako příběh dělnického hnutí a dělnických stran, odborové-

ho hnutí, jako příběh jejich organizace a jejich bojů. Boje za volební právo a pro „obyčejné lidi“, za rovná občanská a demokratická práva, boje za sociální práva, jistoty a legislativu, která měla omezit extrémní vykořisťování a riziko chudoby. Socialisté chápali dělnickou třídu jako třídu budoucnosti, která prosadí rovnost a silnou demokracii. Reformní uskutečňování těchto idejí přineslo omezení pracovní doby, důchodové a úrazové pojištění, zákony sociální ochrany a sociální stát, rozsáhlou bezpečnost práce, výstavbu milionů pořádných dělnických bytů s dostupným nájemným, překonání slumů uvnitř města. Zavedli ale také síť dělnických spolků a proletářskou antikulturu, která měla v malém předejmut budoucí socialismus: dělnické univerzity, lidové večerní školy, dělnické vzdělávací spolky, dělnické knihovny, dělnické sportovní a šachové kluby, osvětové kroužky, a ještě nekonečně víc. K tomu se přidal ideologický boj, který zpochybnil privilegia jednotlivce a z toho plynoucí nerovnost, který udržoval ideál společnosti bez velkých třídních rozporů a který byl velmi úspěšný. Toto vyprávění zaznělo už mockrát. Je pravdivé, prozrazuje ale jen jednu část příběhu.

V dělnickém hnutí probíhaly od začátku diskuze, zda má jít v první řadě o uskutečňování utopického ideálního stavu – nebo, řečeno méně vyumělkovaně, o ideály – či spíše o krátkodobé ekonomické cíle. O socialismus, tedy „nového člověka“, nebo prostě o spravedlivý díl z koláče? O reformu nebo revoluci? O víc peněz v peněžence nebo o socialistickou samosprávu v podniku? Nakonec je to často ale jen umělý rozdíl, protože když je práce jistější, mají-li dělníci v podnikové sociální organizaci silnější vyjednávací pozici, vládne-li plná zaměstnanost a rostou mzdy, pak to pro zaměstnance znamená také lepší šance na nezávislý život, možnost mít něco ze života, žít ho podle vlastních preferencí. I „pouhý“ ekonomický pokrok tedy má dopady na společenskou dělbu moci. Kdo má pevnou pěst pod nohama, může snáz požadovat i víc respektu atd. „Pro obyčejného dělníka [...] neznámá socialismus o moc víc než lepší plat, kratší pracovní dobu a to, že vám nebude nikdo poroučet,“⁴⁶ věděl už velký George Orwell,

kteřý napsal spoustu reportáží z dělnického prostředí své doby, například ve skvělé knize *Cesta k Wigan Pier*.

Tahle historie nebyla žádný přímočarý proces. V první světové válce byli dělníci takzvaně kanónenfutry, ale byli také potřeba jako vojáci a ve válečném průmyslu. Protože se zoufale sháněli dělníci, mohly místo v továrně snadno dostat i ženy. Dalo jim to víc samostatnosti než na dosavadním pro ně dostupném pracovním trhu, kde mohly být třeba děvečky u „pánů“. Po válce přišly v mnoha zemích demokratické revoluce (jako i v Německu a Rakousku) a rozmach dělnického hnutí, což vládnoucím třídám nahnalo strach a usnadnilo prosazení mnoha sociálních reforem. Kde tyto revoluce neproběhly, docházelo k revoltám prostých lidí. Ženy a špatně kvalifikovaní dělníci se nehodlali vzdát bez boje pozice, kterou si vydobyli v průběhu válečných let.

Pozdní dvacátá a raná třicátá léta pak všude přinesla propad. Masová nezaměstnanost opět udělala z milionů dělníků prosebníčky, kteří mohli být rádi, když sehnali alespoň nějakou práci. Hrdost a sebeúcta, kterou si dříve vybojovali, se jim rozplynula pod rukama. V Německu bylo šest milionů nezaměstnaných, kteří přežívali z příležitostných prací, sbírali v lese dřevo, každý týden si museli nechat „orazítkovat“ podporu v nezaměstnanosti ve výši pár krejcarů nebo upadali v beznaděj. Obzvláště muži přišli o ideál „živitele rodiny“, jejich celá existence a identita byly ohroženy. V USA a Velké Británii to nebylo o moc jiné. Jeden nezaměstnaný, který dříve působil v reklamní branži, ve třicátých letech vyprávěl „o zoufalství a hrůze, že upadne do dluhů, že už nevydělá na chleba pro ženu. Popisuje, jakou pociťoval hořkost vůči politikům všech stran [...], jak tenká byla hranice mezi úctou a chudobou“.⁴⁷

Práce a – skromný – blahobyt totiž vždy znamenaly i respekt. Naproti tomu byly chudoba a propad, třeba i jen hrozba propadu, vnímány jako ztráta úcty. Jako událost, která pohřbí celého člověka, celé „já“.

Následovaly vzestup fašismu a nacismu, nastolení diktatur v Německu, Itálii a jinde. Příprava na válku v diktaturách i v demokratických státech. Válečné hos-

podářství. Velký civilizační přelom v nacistickém prostoru, Osvětim, Buchenwald, Mauthausen. Vítězství Spojenců, porážka nacistů a jejich aliance, zpusťování půlky Evropy. Tento vývoj je zemi od země tak rozdílný, role „obyčejných lidí“ v nacistickém Německu tak obrovsky nesrovnatelná s jejich rolí ve Velké Británii a katastrofa celého jednoho století tak výjimečná, že ji lze jen těžko napasovat do nějakého modelu. Přesto existují pozoruhodné vzorce, které jsou téměř všude stejné. Válčné hospodářství posílilo status dělnictva, ostatně jako už za první světové války. Protože nacionalistický fašismus i demokracie musely válku propagandisticky pozvednout na „napínání národních sil“, bylo nutné zaklínat se duchem národní jednoty, který se nesnesl se zdůrazňováním třídních rozdílů. Kdo chce poslat dělníky do války a mobilizovat za – zdánlivou nebo skutečnou – „spravedlivou věc“, nemůže jim současně dávat najevo, že jsou občany druhé kategorie. Proto je válka, což ostatně nesnižuje její hrůzy, přinejmenším od dob masových válek také motorem rovnostářského citění. Toto rovnostářství urychlilo sociální reformy Franklina D. Roosevelta v USA nebo později budování britského sociálního státu (koncipovaného původně liberálem Williamem Henrym Beveridgem) za vlády labouristických politiků Clementa Attleeho a Nye Bevana. I v dalších zemích byla po roce 1945 rozšířena síť sociálního zabezpečení a zkombinována se silnou ochranou zaměstnanců a politikou zaměřenou na plnou zaměstnanost. Během pár desetiletí se tak všude zformovala dělnická třída v podobě typické pro fázi přibližně do roku 1975.

Britský historik Eric Hobsbawm byl toho názoru, že „dělnická třída“ ve skutečnosti vznikla až po konci období, kterému se ve své knize o jejím vzniku věnuje Thompson – tedy v posledních desetiletích 19. století a v prvních dekádách 20. století. Teprve nyní se upevnilo rigidní dělení čtvrtí – dělnické kolonie a podniková sídliště rostly jako houby po dešti. K tomu se přidalo i sociální rozčlenění – zatímco dřív začínaly chudinské čtvrti a dělnická obydlí mnohdy jen za rohem či dvěma od hlavní ulice, kde bydleli měšťáci, teď vznikaly prostorově oddělené čtvrti pro různé vrstvy.

I při všem tom mezinárodním sjednocování měla dělnická třída vždy silně lokálního ducha. Zatímco způsob života střední třídy byl stále jednotnější, dělnická třída si vytvářela regionální identitu, své zvláštnosti a dialekty. Dělníci patřili k nejnadanějším fanouškům lokálních fotbalových klubů.⁴⁸ Dělnická třída, to byla vůbec vždy i specifická volnočasová kultura, přinejmenším od chvíle, kdy nějaký ten volný čas a trocha blahobytu existovaly. Prakticky jedinými místy sdružování byly nejprve dělnické hospody a vzpomínky dělnic z tohoto raného období nápadně často plní lamentace nad muži, kteří v sobotu brali týdenní mzdu a hned téhož večera ji propili. Tento problém nikdy zcela nevymizel, ale s přibývajícím blahobytem a určitou disciplínou se do popředí přesunuly jiné formy odpočinku a rozptýlení. Nejpозději od přelomu 19. a 20. století vznikala „dělnická třída fotbalových zápasů, stánků s fish and chips, tanečních sálů a Labour Party“, jak ji nazývá Hobsbawm.⁴⁹

Postupem času měly dělnické rodiny „dovolenou, více volného času a doma luxusní zboží“, shrnuje vývoj Selina Todd, „příkladem rozkvětu volného času v dělnické třídě byly taneční sály“.⁵⁰ Todd cituje svědectví dvacetiletého Franka, který našel práci v anglickém Coventry v jedné automobilce, „která vyplácela dobrou mzdu a velkorysé odměny za přesčasy“: „Rozmáhaly se auta a motorky. Motorku sis dovolit nemohl, ani auto, takže další možnost bylo kolo.“ Každý víkend tak jezdil po Warwickshiru s místním cyklistickým klubem.⁵¹

Už od třicátých let, rekonstruuje Hobsbawm na základě historických pramenů, „roste význam dovolenkového ruchu na Velikonoce, svatodušní svátky a v srpnu“.⁵² Dělníci mohli vyjet na prázdniny, třeba k jezeru nebo k moři. „Kromě toho,“ zdůrazňuje Hobsbawm, „bychom neměli pominout vzestup a institucionalizaci nákupu na splátky, který umožnil proměnu vybavení dělnických bytů.“⁵³

Už přibližně od roku 1900 teoretici mluví o „poměšřáčtění“ dělnické třídy. Se vstupem mezi nižší střední vrstvy a orientací na ideály označované za „maloměšřácké“ tyto debaty nyní ještě zesílily. Z pohledu radikální levice, která by

proletáře raději viděla, jak berou ztečí Zimní palác než oddělení nábytku, mohla být tato diagnóza přesvědčivá, ale úplně správná nebyla. Dělníci nerozvinuli žádnou „měšťáckou“ kulturu, ale prostě soudobou „kulturu dělnické třídy“. Zatímco socialistické stranické kádry favorizovaly spíše asketický ideál, dělníci, které zastupovaly, měli profánnější konzumní představy. Z dnešního pohledu to může působit pitoreskně, až dojemně: Jakmile se dělnické rodiny dostaly ke skromnému majetku, stěhovaly se od dvacátých let do bytů s kuchyní, ložnicí a obývacím pokojem, kterému se často – třeba v Bavorsku nebo i jinde na jihu Německa – říkalo „parádní pokoj“ a který byl zařízený elegantním nábytkem, ozdobami a háčkovanými dečkami. „Parádní pokoj“ se přitom téměř nevyužíval. Byl tak „posvátný“, že se do něj chodilo jen o svátcích. Pro děti z dělnických domácností to bylo vždy něco mimořádného, spojeného s určitou panikou. Běda, jestli v „parádním pokoji“ něco rozbiješ nebo převrhneš sklenici s vodou!

Tento pokrok všude prosadily dělnické strany a dělnické hnutí, ale ne všichni vůdci dělnického hnutí, a už vůbec ne všichni idealisté v jejich řadách z toho měli radost. Socialističtí literáti, jak to ironicky formuloval Hobsbawm, pocítovali „niternou nechuť ke všemu, čím se vyznačoval životní styl dělnické třídy“. Vyjadřovali „odpor“, „vysmívali se“, „pohrdali“ tím, co považovali za „hloupost a lenost proletářských mas“.⁵⁴

Touha po troše toho luxusu, díky němuž by byl život alespoň na chvíli snesitelnější, ostatně nebyla vyhrazena pouze lépe postaveným dělnickým rodinám, ale vládla i mezi těmi chudšími. Což bylo rozhodně pochopitelné, jak poznamenává George Orwell: „Z nároků ovšem neslevují vždy tak, že by si odepřeli požitky [...], častěji to bývá právě naopak – což je i přirozenější, když nad tím zauvažujete. [...] Můžete mít v kapse tři půlpence, v životě zcela nulové vyhlídky a doma jen kout pokoje, kam zatéká; v nových šatech ale můžete postávat na nároží a v duchu se s rozkoší vidět jako Clark Gable nebo Greta Garbo, což vám mnohé vynahradí.“⁵⁵

A tak to šlo dál: motorka, dovolená, „parádní pokoj“. V padesátých letech televize, pak auto jako symbol, že konečně dosáhli opravdového blahobytu střední třídy. Plátky ananasu z plechovky – exotický luxus. Sociální život se odehrával v kruhu kolegů, dělnické rodiny se scházely o víkendech, byl to svět stánků s párky a pivních zahrádek, společně grilovaly, někteří už měli zahrádku v kolonii, nebo později dokonce i chatu. Stabilitu vztahů ještě umocňovala jistota práce, morální sociální řád v podniku, dlouhá přínáležitost k jednomu závodu a identifikace s firmou. „Ještě dneska stojím za Siemensem, za svou dílnou, protože to vám povím, když jste v jedné dílně 35 let, skoro pořád na stejném místě, tak to už můžete říct, že jste s tou dílnou srostli,“ vysvětloval v osmdesátých letech jeden norimberský dělník. Dělnická třída se sebevědomě vyhraňovala, současně ji ale s firmou a vedením spojoval spíš konsensus než konflikt: „Dneska se ukazuje, že vyjednávání je přece jen lepší než stávka,“ prohlásil onen dělník.⁵⁶

Konflikt a konsensus byly komplexně provázány. Síla dělníků se stavěla síle podnikového vedení, uměla ale vsadit také na vstřícnost, a naopak projevit pochopení pro nutná rozhodnutí managementu. Od dvacátých let, po zavedení běžících a dopravních pásů a výrobních linek, které se řídily taylorovskými principy rozložení a zrychlení pracovních kroků, se výrobní postup dále racionalizoval, ovšem personál proti tomu většinou v zásadě nebojoval – věděl, že jejich podnik soutěží s konkurencí a že je racionalizace zapotřebí, pokud nechtějí přijít o práci kvůli bankrotu firmy. Současně se však vzpíral obzvlášť vykořisťovatelskému rytmu. Když někdo pracoval příliš rychle, kolegové ho srovnali, pekelné tempo bylo poraženo. Obětem naprosto odcizené práce u pásu se říkalo „Fordovy mrtvoly“ – s odkazem na americkou automobilovou firmu, která tyto metody zavedla jako první a v obzvlášť radikální podobě.

Vedení továren ale zpravidla vědělo, že nesmí ochotu dělníků k dohodě přepínat, pokud chce i nadále mít loajální zaměstnance. O duchu doby svědčí mnoho anekdot. V ocelářském koncernu Vöest v Linci například fungovala praxe, že pracovní tým spořádaně dřel, zatímco mladší kolegové, kteří zrovna stavěli

dům, to znamená, že makali a zdili o nedělích, se mohli v pondělí dospat v rouře na okraji dílny. Bylo to takové neformální právo, které akceptovalo i vedení závodu. Věděli, že práci spících kolegů solidárně zastanou ostatní, a tato soudržnost prospívala v dlouhodobém ohledu i podniku. Při špičce ve vytíženosti firmy pracoval tým společně, zaměstnanci s vysokou mírou soudržnosti a spokojenosti s prací byli obecně motivovanější, fluktuace nižší. Díky politicko-institucionálnímu uspořádání měly navíc velkou moc podnikové rady, a to právě ve velkopřůmyslu.

To vše se ustálilo ve druhé polovině 20. století v téměř všech západních průmyslových státech, ač s různými rozdíly. Dělnická třída se mohla považovat za centrální sílu, už nebyla přívěsek na okraji společnosti. Už sebou nemusela nechat „těmi nahoře“ arogantně smýkat. Předpokladem byly sociální řád, který ustanovil normálnost úcty vůči „obyčejným lidem“, ekonomická struktura, která to moc nepřeháněla s konkurencí, a hlavně dobrá konjunktura, která zajistila plnou zaměstnanost. V Detroitu se situace příliš nelišila od Coventry, Norimberku, Steyru, Remeše nebo Duisburgu. Kultura dělnické třídy se stala „kulturou obyčejného lidu“ a pojmy „dělnická třída“, „lid“ a „obyčejní lidé“ nyní vyjadřovaly v zásadě totéž.

Tento svět a tato doba se vyznačovaly jistotou. Jistota byl základ, na němž stavělo vše ostatní: respekt, sebeúcta, úcta, důvěra v budoucnost a jistota, že to můžu někam dotáhnout. Jistota totiž není opakem seberealizace a individualismu, jak nám chce namluvit dnešní duch doby, ale je jejich předpokladem. Jen ten, kdo cítí pevnou půdu pod nohama, se může vydat i do rizika. Jen ten, kdo může s jistotou plánovat, může po večerech nebo na dálku získat znalosti nutné pro úspěšnou profesní dráhu. Jen ten, kdo má jistotu a žije v určitém blahobytu, může dětem umožnit lepší vzdělání, které je opět předpokladem pro vzestup do střední třídy.

Tak zlatá, jak působí ve zpětném ohledu, ale tato desetiletí samozřejmě nebyla. Přestože z života dělnických tříd postupně zmizelo hrubé bezpráví, pro

drobné, ale neustále urážky to neplatilo. Systém s jasně ohraničenými třídami je systémem omezené svobody. Člověk plní příkazy. Poslouchat příkazy se dotýká i důstojnosti a sebeúcty. Francouzský filozof Michel Foucault kdysi v jednom rozhovoru prohlásil, že se nikdo „nenechává rád dirigovat, přestože existuje bezpočet případů situací, kdy je panství přijímáno“.⁵⁷

Dělnické třídy se stále musely potýkat s pohrdavými pohledy. I ten nejprátelešnější šéf vykolikovával statusové rozdíly, rozdával příkazy a mohl tihnout k blahosklonnosti. „Jednání s respektem není totéž jako dostat tučnou výplatní pásku,“⁵⁸ vyjádřil to Richard Sennett před padesáti lety v knize *The Hidden Injuries of Class* (Skryté třídní urážky). Snobství, arogance, rozkazování, mocenské rozdíly – to vše je ve společnosti ponižující, zvláště pokud je jinak dáno, že jsou si lidé vlastně vzájemně rovni.

Tato arogance samozřejmě nikdy nezmizela. Vyrostl s ní každý mladý člověk z pracující třídy.

Ale zrovna v oné historické chvíli, kdy snad člověk mohl získat dojem, že pozice „obyčejných lidí“ je zajištěna, jasné rozdíly v postavení, příjmech a symbolickém statusu se v „nivelizované středostavovské společnosti“ (jak ji nazval německý sociolog Helmut Schelsky) neustále oslabují, nebo dokonce mizí, začaly vznikat nové drobné diference, které měly za následek menší, ale markantní ponižování. S diferenciací společnosti a vzestupem individualismu bylo náhle všobecně uznávanou hodnotou, když chtěl být člověk něčím extra. Mluvílo se o „talentovaných jednotlivcích“, „normální lidi“ už nebylo potřeba označovat za „hloupé“, „omezené“, „průměrné“, protože se rozumělo implicitně samo sebou, že „normální“ neznamená nic, čeho by chtěl někdo dosáhnout, ale že se počítá jen to „zvláštní“. Ta spousta normálních lidí se rázem stala zase „šedou masou“ a tyto „distinkce doprovázela moralita studu a sebezpochybňování,“ píše Richard Sennett.⁵⁹ „Na třídě je v naší společnosti strašné to, že vyvolává závod o důstojnost. Když pocházíš z dělnické třídy a léta zažíváš, jak s tebou ti z vyšší třídy zacházejí, jako by na tobě nebylo nic zajímavého nebo zvláštního, co

by mohlo vzbudit jejich pozornost, pak získáš pocit, že možná mají v něčem pravdu, pokud jde o tvůj rozvoj, přestože se ti to jejich zacházení hnuší.“⁶⁰

Ta stará arogance se najednou zase vrátila, jenomže s novým jazykem – a zčásti také z nečekané strany. Zdrojů těchto drobných urážek bylo a je spousta. Některé zůstávají nebo se vrací v pozměněné podobě, nové se přidávají.

Děti z pracující třídy zdánlivě postoupily po žebříčku vzdělání, mnohé ale musely bojovat s (částečně neviditelnými) překážkami, které tento vzestup ztěžovaly, omezovaly jejich šance v životě nebo kvůli nim úplně selhaly. I ti nejlídnější učitelé přijímali (a přijímají) děti z pracující třídy s nevyslovenými předsudky, třeba že se „nedokážou dobře soustředit“, že jsou „zlobivé“ nebo „raubiři“ a že na ně stejně čeká jen omezená vzdělávací dráha. Děti z horních a středních vrstev naopak mohou počítat s automatickou dávkou důvěry – jsou údajně zvyklé nakládat se vzděláním a vědomostmi, „umí se chovat“ atd. Učitelé často jednají podle svých očekávání, kvůli kterým se předsudky proměňují ve skutečnost. Děti z pracující třídy cítí, že škola je pro ně jen čekárna, která jim nic nedá. Mají samy ze sebe dojem, že požadované úkoly jim nejdou tak jako „lepším dětem“, připadají si hloupé a dávají si to samy za vinu. Aby si zjednali respekt, reagují žáci (hlavně chlapci) někdy způsobem, o němž si myslí, že ho ovládají lépe – třeba pózou ostrých hochů. Což teprve pořádně posílí předsudky, které je do této situace dostaly. Pierre Bourdieu o tomto typu žáka napsal: „Protože sám utíká od procvičování a učení, selhává stále víc a upadá do koloběhu odmítání, který jen posiluje jeho selhání.“⁶¹

Zpět ke zvláštní přechodné době šedesátých a sedmdesátých let: Kultura dělnické třídy odjakživa spojovala prvky tradiční lidové kultury s hodnotami a normami, které byly současně progresivní i konzervativní. Uvnitř plebejských tříd vládl tlak na konformitu, ale v neposlední řadě i kultura jemných rozdílů. Téměř každý mladý člověk z řad dělníků, který vyrůstal v rodině orientující se směrem nahoru, slyšel prakticky každý týden větu: „Co by tomu řekli sousedi?“ Mnoho dětí z dělnické třídy, které dokázaly postoupit po žebříčku vzdělání (ne-

bo i dělníci, kterým se v průběhu profesní dráhy podařilo přizpůsobit se novým poměrům), se v tomto plebejském prostředí cítilo na jednu stranu dobře a doma, na druhou stranu ho ale – nikoli úplně neprávem – považovalo za úzkoprsé, nemoderní, možná dokonce omezené. Nové rebelství, v kultuře prezentované typy jako James Dean, John Lennon nebo Mick Jagger, bylo i vzpourou proti konformitě dělnických tříd a proti hodnotám jako disciplína, pracovní morálka a orientace na vzestup po společenském žebříčku. Moderní frakce se postupně distancovaly od těch méně flexibilních, což ti, kteří toto oddalování vnímali víc než dobře, považovali za arogantní – pokud ne přímo za zradu.

Richard Sennett v působivé pasáži své knihy o „skrytých urážkách kvůli třídní příslušnosti“ naznačuje, jak toto zahanbování funguje v každodenních rozhovorech a jak při tom na sebe často narážejí rozdílné hodnotové postoje, z nichž ani jeden nelze označit za dobrý. Na scéně je nejzajímavější, že se sice odehrála před půl stoletím, na konci šedesátých let, obsahuje už ale ingredience debat, na něž narážíme při dnešních sporech o rasismus/antirasismus a „politickou korektnost“.⁶²

Sennett píše o rozhovoru šesti žen, jejichž děti všechny navštěvují stejnou školu. Všechny pocházejí z bílé dělnické třídy nebo z „nižších středních vrstev“ a zjevně se dobře znají už řadu let. Dolly a Myra diskutují o „interracial marriages“, ostatní se zapojují jen příležitostně. Začíná to otázkou: „Co kdyby si vaše dcera přivedla černocho nebo se za něj provdala?“

Dolly odpovídá: „Možná jsem bigotní.“ A pak pokračuje: „Myslím, že se mi to nelíbí. Nelíbí se mi to...“

Myra: „Byla bych ráda. Moje děti mají spoustu přátel mezi černochoy.“ Ale poznamená: „Dceru bych v tom nepodporovala. Ani bych si to nepřála, protože nechci, aby zažila ústrky. A ty by zažila kvůli bigotnosti naší společnosti.“ Přesto: „Kdyby se to stalo, přijala bych ho s otevřenou náručí. Chtěla bych v něm vidět skvělého člověka, ne černocho... Vzpomeň si, kdybych si já přivedla domů Ira, máma by mě prohodila oknem.“

Dolly: „Ale stejně nechceš, aby se to stalo.“

Myra: „Protože společnost je bigotní... Ještě před pár lety, kdybys na ulici viděla ruku v ruce černochoha a bělocha, všichni by na ně zírali, až by se hanbou propadli do země.“

Na řadu přichází další otázka: „Pronajali byste dům černochovi, chtěli byste vedle něj bydlet?“

Myra: „Nezajímalo by mě to, neváhala bych ani minutu.“

Dolly: „Ne, to bych nechtěla. Nechci. Já vím, že jsou jako všichni ostatní, existuje spousta skvělých černochoů stejně jako bělochů...“

Myra: „Ale kdyby si tvoje dcera přivedla černocho?“

Dolly: „To bych umřela... Taková vnoučata nechci.“

Rozhovor se protahuje. Dolly ví, že to tak cítí. Ví, že to není v pořádku. Tuší, že to tak cítí i Myra, každopádně jí nevěří veřejně předváděnou otevřenost. Většina mlčí, ale zjevně se cítí nepřijemně.

Na tomto místě Sennett zprávu přerušuje a reflektuje dění. V rozhovoru na Myru působila magnetickou silou neviditelná, mlčenlivá autorita – tazatel. Velmi často se na něj dívala, když ostantativně argumentovala proti Dolly. Jako by u něj hledala uznání svých osvícených názorů. Tazatel přitom nutně nevtiskl podobu přímo jejím názorům jako spíš způsobu, kterým je přednášela, způsobu, jak dostala Dolly do situace, kdy musela „přiznat“ své bigotní názory. Všichni měli pocit, že Myra nutí Dolly do její pozice, aby se vůči ní vyhranila, a to za podmínky pozorování vnější autoritou, která reprezentuje „moderní, všeobecně uznávané, pokrokové názory“. Myra argumentovala pro „správnou věc“, tedy za osvícený, vzdělaný postoj, ale přitom se povznášela nad prostředí, v němž sama žila, z něž pocházela. Zkrátka, chtěla uznání od vnější autority a kvůli tomu shodila svou přítelkyni.

Myřina slova vyjadřují sympatie k humanistickým hodnotám, lásku ke všem lidem, ale skutečný průběh scény a podtext současně hovoří jiným jazykem: Svě známé uváděla do rozpaků a odmítala je – jako staromódní, nedostatečně mo-

derní a pokrokové. Sennett shrnuje myšlenky přítomných: „Když je vážně tak tolerantní, proč tedy tu svou toleranci využívá, aby nás zradila?“

Sennett pozoruje ale ještě něco dalšího: Když Myra v jednu chvíli říká, že Dollyino chování „považuje za hloupé, nevzdělané řečnění“, tak sebe sama staví do pozice myslícího jedince, zato Dolly jako někoho, kdo jen opakuje hloupé názory mas. Zastírá Dolly jako osobnost, dává jí najevo, že nemá dostatek moderní individuálnosti. Myra má naopak strach, že by ji přátelé mohli stáhnout dolů.

Sennettova pasáž je velmi poučná svým mikroskopickým přístupem, jímž se snaží zachytit v jedné malé epizodě důležité změny ducha doby – a ještě poučnější je, jak prozíravě Sennett scénu vyložil už před padesáti lety. Žena sice zastává „dobrý názor“, ale způsobem, který nepůsobí „dobře“. Argumentuje pro „rovnost všech“, ale současně ustupuje potřebě po vymezení se, která otevírá cestu jiným, možná nenápadnějším případům nerovnosti. Jistě, kdyby se rozhovoru účastnil nějaký černoch, určitě by se Dollyiným chováním cítil uražen. Uražená je ale i Dolly Myřiným chováním, a rovněž právem. Dolly vidí, že se Myra vzdaluje svému původu, že se za svoje kamarádky stydí. Což samozřejmě všechny okamžitě cítí.

Takové a podobné scény se za poslední dekády odehrály možná milionkrát. Opakují se dodnes, teď i v jiném prostředí (třeba v rodinách migrantů, mezi dětmi generace „gastarbeitřů“). Mobilita tříd a postup po žebříčku vzdělanosti vedly k odcizení dětí od jejich domovského prostředí a k odcizení mezi „moderními“ částmi pracující třídy a těmi spíše tradičně smýšlejícími. Vznikly tak nové zdroje drobných urážek, často prostě společenskou změnou a kulturní modernizací, které však mohou „obyčejným lidem“ dávat pocit, že se na ně okolí dívá svrchu. Že je nerespektuje. Často ani nebere vážně jejich problémy. Jedná s nimi jako s hlupáky.

A přitom ještě na počátku této fáze nebyly ani vůbec patrné ekonomické změny, které později vedly ke ztrátě jistoty statusu a existence.

5.

POCIT, ŽE VÁS MŮŽOU KDYKOLI NAHRADIT

Když se stáhnou hospodářská mračna, do života přichází ekonomický stres. Ceny rostou, mzdy s nimi nedrží krok. Kdo ztratí práci, cítí se nahraditelný, kdo zůstane bez práce dlouho, tomu značně poklesne životní standard a hrozí mu chronické deprese. Cítí-li zasažené osoby, že je snížena jejich hodnota, podrývá to jejich sebeúctu, a získají-li celé velké společenské milieu dojem, že se společnost vysmívá jejich hodnotám a normám a považuje je za zastaralé, že zahazuje jejich schopnosti jako nedůležité, pak se chronická frustrace jednou přelije ve zlost. Nemá tudíž smysl věnovat se ekonomickým procesům odděleně od psychologicko-politické dynamiky, jako by to byly dva nezávislé jevy. Nejsou to jen spojené nádoby, jsou to dvě strany jedné mince.

Dlouhá pojednání o „globalizaci“, o nové „prekaritě“ a o dramaticky narůstající „nerovnosti“, o endemické konkurenci, „deindustrializaci“, „automatizaci“ a „strukturní změně“ dnes plní celé knihovny. Obžalob ideologického ducha „neoliberalismu“ je jako písku na dně mořském a většinou je známá i diagnóza endemické „desolidarizace“. Skutečný význam a hluboký dopad dění přesto začínáme teprve pomalu chápat.

„Strukturní změnou“ rozumíme zhruba úbytek pracovních míst ve výrobním odvětví, ale i postupné mizení dřívějšího typu zaměstnance – totiž průmyslového dělníka. Šíření zcela nových forem zaměstnávání a nárůst pracovních míst

v sektoru služeb a zčásti také ve státním sektoru, tedy ve vzdělávání, správě a zdravotnictví.

Její nejextrémnější projevy máme před očima všichni: zánik celých odvětví, třeba těžby uhlí v severní Anglii, loděnic na německém pobřeží Severního a Baltského moře nebo kovodělného průmyslu v rakouském Horním Štýrsku. Úpadek celých měst kvůli mizení velkých závodů jako Grundig, AEG a Quelle v Norimberku. Tento rozpad má dramatické následky, a i když se strukturní změna podaří, počty zaměstnaných zase rostou, nezaměstnanost klesá a usídlí se nové, moderní podniky, zanechá po sobě traumatizované regiony. Člověk už ví, co se mu může stát. Katastrofa se všem zažrala pod kůži. Lidé přišli nejen o práci, ale o všechno, co s ní bylo spojeno – o sociální kontakty, propojení s komunitou i profesí, která strukturovala jejich dny, dávala jim identitu a garantovala postavení ve společnosti, jež živilo určitou hrdost. Zažili jakousi „sociální smrt“, jak ji nazývá německý historik hospodářských dějin Lutz Raphael.

V monumentální studii *Jenseits von Kohle und Stahl* (Za hranicí uhlí a oceli)⁶³ Raphael vykreslil dějiny deindustrializace. Zdůrazňuje, že i v odvětvích, která obstála – v západní Evropě to je například chemický, zbrojní a elektrotechnický průmysl, strojírenství a automobilová výroba –, obrovsky ubylo pracovních míst. Důvodem byly přesně ty vlny racionalizace a zvyšování produktivity, které těmto odvětvím umožnily obstát v mezinárodní konkurenci. Tyto tendence samozřejmě nezasáhly jen dělníky ve výrobě, ale i zaměstnance a lidi v sektoru služeb, od bank přes zpracování dat až po novinářinu. I zde byl pocit jistoty nahrazen neustálým ohrožením. Pracující pak v rozhovorech rádi říkají: „Mně se daří ještě dobře, ale...“ a přejímají tím logiku neustálé konkurence, podle níž vše pořád balancuje na ostří nože. Pokud nepokryjeme náklady, „jednou už nás nebudou potřebovat“.⁶⁴

Může to kdykoli potkat i tebe. Víš, že pořád existuje někdo, kdo to udělá levněji. Pár čísel z Rakouska dává tušit, kolik lidí už to akutně postihuje: Přes deset procent pracujících se obává, že v průběhu následujících šesti měsíců při-

jdou o práci. Nezaměstnanost se sice pohybuje na necelých pěti procentech, tedy relativně nízko, na druhou stranu pozoruhodně vysoký počet lidí postihuje dočasná nezaměstnanost. Z přibližně milionu pracovních poměrů, které byly nově uzavřeny v roce 2010, jich 78 procent bylo během dvou let zase ukončeno. Zjišťujeme-li počet nezaměstnaných k určitému datu, může činit „pouze“ cca 400 000 lidí. V průběhu celého roku ale nezaměstnanost postihne takřka milion osob. Při necelých osmi milionech obyvatel (včetně všech dětí a důchodců) je to značně vysoké číslo. Přestože dlouhodobá nezaměstnanost není tak velký problém, chronická nestabilita pracovního trhu se dotýká podstatné části obyvatelstva.

Lutz Raphael mluví o „konci pracantů“.⁶⁵ Velkotovárna jako středobod průmyslové práce ztrácí svůj význam. Pro lidi bez vyloženě dobré kvalifikace existuje stále méně míst, zbývá už jen práce na pár hodin nebo s omezeným výdělkem a nejistá pracovní místa. To ztěžuje hlavně mladým lidem z dělnické třídy vstup na pracovní trh a prodlužuje životní fázi špatné práce uzavřené pouze na dobu určitou. Především u mladých mužů z rodin migrantů to způsobuje sociální problémy, o kterých se ve veřejné debatě mluví jako o „problémech s integrací“ – a tím se stávají kulturním tématem. Ženy, které se postupně propracovaly k práci v průmyslu, z těchto odvětví zase vypadávají, protože je ale příspěvek žen do rodinného rozpočtu dnes už existenčně nutný, ujímají se hlavně míst v pečovatelské profesi, ve vzdělávání a v sociální oblasti. Práce, z počátku možná působící jako z nouze ctnost, je pak ale často spojená s vyšší sociální prestiží než zaměstnání jejich mužů, což kromě toho vede i k pomíchání tradičního rozdělení rolí.

„Celé jedné části obyvatelstva, hlavně mladým lidem, lze relativně dobře zprostředkovat úkoly na krátkou dobu, na pár měsíců nebo pár týdnů, a ještě snáz je lze zase vypovědět. Výraz ‚stálý sezónní pracovník‘ není žádný nepovedený novotvar,“ napsal francouzský sociolog Robert Castel o nejnovější „metamorfóze sociální otázky“. Mluví o „prekaritě jako údělu“ a ptá se: „Jak se v takové situaci zařídit a v takových výkyvech život přece jen nějak ukotvit?“⁶⁶

A poukazuje i na dilema sociálního státu, jehož rovnováha je zaručena, pokud síť sociálního zajištění financuje dost lidí v normálním pracovním poměru, která pak zachytí menší množství lidí ve výjimečné situaci. To ovšem znamená, říká Castel, že „práce za úplatu je základ, ale také Achillova pata sociálního zabezpečení. Konsolidace statusu námezdního pracovníka umožňuje rozkvět zabezpečení, zatímco přechod k prekaritě vede opět do sociální nejistoty.“⁶⁷

V podnicích se snižujícími se stavy personálu se mění i vnitřní sociálně-morální řád. Spokojenost s prací klesá, pracovníci se mentálně stahují do soukromého života, trpí „ztrátou vnitropodnikové solidarity“, projevuje se u nich „fatalistický postoj“, o to více ale „na svém podniku lpí“.⁶⁸ Naše pracovní místo získává na hodnotě, když víme, že za něj jen tak nenajdeme náhradu. Držíme hubu a krok. Raphael cituje z jedné studie o francouzské nábytkářské firmě. Jeden zaměstnanec vypráví: „Lidi jsou možná míň motivovaní, možná zahořklí, nevím... [...] Dost se toho napovídá, ale zůstává pořád jen u různých fám, takže lidi vůbec neví, která bije.“ Raphael rekapituluje náladu v podniku: „Solidarita mezi dělníky se vytratila, stali se z nich osamělí bojovníci, z nichž každý věřil, že z toho nějak vyvázne. [...]. Podnikový sociální řád reaguje v zásadě velmi citlivě na ztrátu důvěry a časovou nejistotu.“⁶⁹

Když přijde na téma „desolidarizace“, často se mluví o „neoliberální ideologii“ a o „individualismu“. Vládnoucí étos má samozřejmě vždy vliv na to, jak lidé interpretují sebe i svůj svět. Ideologické metadění má ale možná mnohem menší moc, než si myslíme. Solidaritu koneckonců nic nepodryje tolik jako pocit, že se musíme jako osamělí bojovníci sami postarat o své přežití. To ekonomická realita a zcela hmatatelná zkušenost, ne nějaká nadstavba teorií o étosu nutí lidi k rezignovanému závěru: „Já se starám jen sám o sebe.“

Tato situace příliš nenapomáhá protestu, spíš frustrované rezignaci. Castel hovoří o „atomizaci“: „Vznik protestního hnutí cílicího na společenskou změnu má alespoň tři podmínky: organizaci vycházející ze společné situace, existenci alternativní představy o společnosti a pocit, že je člověk nezbytný pro fungování

společenské mašinérie. [...] Dnešní nadbyteční nic z toho nemají. Jsou atomizováni, nemohou si dělat jiné naděje, než že se v současné společnosti budou mít o trochu méně špatně, a jsou společensky nepotřební.“⁷⁰

Jak se dělnická třída „chudých“ v průběhu 20. století proměnila v „lid“, tak část této třídy v osmdesátých letech zase udělala čelem vzad. V mnohotvárnou masu, kterou ohrožuje nebo už ubíjí deprivace. Do psychiky se vrývají pocity bezmoci, zkušenosti s chronickým urážením, pocit, že se s nimi nepočítá. „Všechny ty drobné, hluboko pronikající rány pak vedou k tomu, že se lidé stahují stále víc do sebe, rozvíjí se u nich strach ze života, pochybují sami o sobě, mají pocit, že selhali, selhali v životě,“ vysvětluje psychiatrička Juliane Krämer ve sborníku *Gesellschaft mit beschänkter Haftung* (Společnost s ručením omezeným), opírajícím se o terénní výzkum. „Byli to lidé užívající si života, vychovávali děti, které měly radost ze života, ale vpádem nezaměstnanosti opravdu, opravdu vážně onemocněli.“⁷¹

A k ekonomickým a sociálním nejistotám se navíc přidávají už zmíněné kulturní nejistoty. Nastupuje nové snobství, které zesměšňuje kulturní praktiky těch, kteří už jsou stejně až úplně dole, říká Mike Savage v knize *Social Class in the 21st Century* (Sociální třída v 21. století). „Kulturní praktiky pracující třídy se označují nejen za ‚nevkusné‘, ale jsou i patologizovány, považovány za nemorální, špatné a kriminální.“⁷² Najednou všechno nese třídní známku, od módní značky supermarketu, kde člověk nakupuje, až po jídlo, které jí. „Třída je vymezená geograficky,“ zní diagnóza. Stereotypům nepodléhá pouze způsob života, ale i místa. „Určitá místa spojujeme s třídními stereotypy, i tehdy, když jsou tyto stereotypy příliš hrubé pro socioekonomickou komplexnost našich obcí a velkoměst.“⁷³

I zde samozřejmě opět platí: Vyhněme se chybě vidět v lidech zasažených nejistotou a ponižováním homogenní skupinu. Doporučit lze jen jedno zobecnění, a to, že zobecňování může snadno vést na scestí. Do této skupiny patří lidé z na pohled dobrých čtvrtí, avšak ohrožení sociálním propadem, stejně jako

mladí, často z rodin migrantů, kteří se musejí držet nad vodou několika brigádami, důchodkyně, jejichž celoživotní práce ztratila hodnotu a které zažívají ztrátu statusu, pracovníci z tradiční pracující třídy, jejichž čtvrť pustne a kteří se musejí náhle vyrovnat s tím, že jejich domov se stal „problematickou čtvrtí“. Pociťovaná bezmoc má za následek, že oběti hledají vinu u „nich“, což není vždy nepravda: u elit, které to nezajímá, u komunálních politiků, kteří se nestarají, u mladých nezaměstnaných z různých etnik, kvůli kterým se ve městě šíří atmosféra ohrožení a někdy se nechovají zrovna vzorně. Nebo také u modernistických středních vrstev, které pořád mluví o „změně“, z níž ale jen málokdy mají něco ti, které vytlačí na okraj. Čím je pozice ohroženější, tím méně chtějí o změně slyšet. Zranitelný člověk nemá rád změnu, ale stabilitu a pospolitost. Pro horní vrstvy změna znamená, že se posunou dál nebo že založí start-up. Pro příslušníky dělnické třídy změna většinou znamená, že dostanou padáka.

6. JE PRACUJÍCÍ TŘÍDA RASISTICKÁ?

Erkan má na sobě bundu s poštáckou trubkou a polokošili s logem pošty – zjevně pracuje na poště. Z právního pohledu je ale Erkan živnostník. Rozváží pro poštu balíky, neovlivňuje průběh pracovního dne, ve čtyři ráno musí z postele, aby v zapáchajícím skladu roztřídil balíky – v konečném důsledku zadarmo. „Podnikatel“ Erkan je totiž placený jen za doručení balíček. Za každý, který předá adresátovi, dostane 45 centů. Denně takhle rozveze 150 balíků, šest dní v týdnu. Nemá volný čas, nemá žádný život, bolí ho záda. Týdně vydělá 400 eur – hrubého. Daně a sociální pojištění si musí hradit sám, k tomu srážky od zadavatele. „Nájem“ musí platit dokonce i za digitální čtečku čárových kódů, 80 eur měsíčně.

Die neue ArbeiterInnenklasse. Menschen in prekären Verhältnissen (Nová třída pracujících. Lidé v prekérních poměrech). Tak se jmenuje zpráva Veroniky Bohrn Meny, v níž poskytuje obrázek lidí jako je Erkan. Lidí v atypické formě zaměstnávání, jako například poskytovatelů služeb na volné noze, pracovníků na smlouvu o dílo, agenturních a dočasných zaměstnanců, kteří málo vydělávají a později dostanou jen minimální důchod. Postavy v knize jsou něco jako ideální typy – Manuel, odíraný praktikant. Claudia a Insko, zaměstnaní přes agenturu a vykořisťovaní. Sabine, která je už léta nedobrovolně chycená do pasti částečného úvazku. Vědkyně, které se protloukají od jedné smlouvy na dobu určitou k druhé. Berat a Ayaz, kteří dřou do úmoru, aby zákazníkům doručili

nákupy, nosí domů málo peněz, a přesto jsou s prací docela spokojeni: „Tím, co děláme, přinášíme lidem něco dobrého, protože jim vozíme, co potřebují. Tak to vidím, a proto to dělám rád,“ říká Berat, který starším zákazníkům skládá potraviny do lednice, přestože jeho práce jede v přísném rytmu, takže na příjezd a vyložení nemá víc než pár minut.⁷⁴

„Mizerná práce je nakažlivá,“ říká autorka.⁷⁵ Jakmile ji akceptuje jedna branže, rozšíří se do dalších, jakmile je zavedena v okrajových poměrech, rozbují se i v centru.

Prekarita a nestabilní zaměstnávání mají mnoho tváří a příběhů. Dávno už to není žádný okrajový jev. Podle způsobu výpočtu se dobereme asi třetiny výdělečně činného obyvatelstva, v Rakousku tedy něco přes milionu lidí. Atypické formy zaměstnávání vzrostly od roku 2008 o 29 procent. 47 procent žen pracuje na částečný úvazek – většina spíš nedobrovolně.

Zasahuje kreativní pracovníky v žurnalistice a designu stejnou měrou jako svářeče v průmyslu, kteří se uchytí jen u agentur, spoustu žen v pečovatelském sektoru a psychosociálních službách, brigádníky při sklizni, mnoho lidí v gastronomii, celý prekariát služeb. Regulace pracovní doby pro ně buď vůbec neplatí, nebo je ignorována – nebo „flexibilizována“, takže těch dvanáct hodin, kterých mnozí pracovali už dřív, je nyní legálních, a tím je lze nařídit.

V mnoha evropských městech tvoří lidé z rodin migrantů kolem 50 procent obyvatel. Už dlouho existuje i přistěhovalecká střední vrstva, ale mezi nejzranitelnějšími pracovníky a mezi těmi, kteří nemají na pracovním trhu žádnou šanci, jsou migranti zastoupeni častěji, než odpovídá jejich podílu ve společnosti. Nejzranitelnější části pracující třídy se skládají ze staré bílé pracující třídy a z nového, přistěhovaleckého proletariátu. Jejich situace se často dokonce překvapivě podobá – začíná to nedostatkem šancí, s nímž nastupují už školní docházku. Pokračuje to ponižujícími stereotypy a projekcemi, arogancí, s níž jsou dennodenně konfrontováni. Přecházením z jedné špatné práce do druhé a pozdním dosažením stabilního zaměstnání – pokud vůbec.

Když se na to podíváme takto, řekli bychom téměř, že by se tyto různé, obzvlášť zranitelné skupiny měly spojit, instinktivně si vytvořit pocit solidarity. Skutečně se to někdy stává. Mluvíte-li s příslušníky bílé dělnické třídy, kteří se považují za „lůzry“, můžete si od jedné a téže osoby vyslechnout, že kvůli „té spoustě cizinců“ je všechno horší, že k nám (elity) pouští všechny přistěhovalce, ale turecký kolega ve firmě je super chlap, o němž nemohou říct křivého slova, a že ten syrský majitel obchůdku vedle v domě je strašně pracovitý nebo ta bosenská prodavačka v supermarketu nebo srbský elektrikář, který se tak krásně stará o děti a nevynechá jediné rodičovské sdružení ve škole, nebo ten albánský terénní pečovatel o seniory, který každý den jezdí za svou matkou a myje ji. Když pořádně posloucháte, zjistíte, že to není *naprostá* absence pocitu solidarity. I když sdílí stejný svět, vládne mezi nimi sice určitá cizost, která je jen málokdy zcela překonána, ale také vzájemný respekt. „Dobry lidi,“ slycháme od přistěhovalců na adresu místních. „Dobry lidi,“ slycháme stejně často od místních na adresu přistěhovalců.

A přesto se často dozvídáme, že migrace je „téma non plus ultra“, že způsobuje polarizaci, je rozhodujícím faktorem odcizování „bílých pracujících tříd“, její zlosti a jejího vzteku. Není to úplně nepravda. Proto je důležité chápat, co se opravdu odehrává. Je to podivná směsice předsudků, správných úsudků, pocitů, norem, hodnot a konfliktů, přenesených a interpretovaných zkušeností s urážkami.

Na rozdíl od migrantských pracujících tříd mají bílé pracující třídy za sebou zkušenost se sociálním propadem. Mohl být konkrétního osobního rázu nebo i jen symbolicky chápaný – když zmizí naděje na vzestup, které si mohly dělat dřívější generace, je to pocíťováno jako ztráta, která se určitým způsobem rovná propadu, přestože se nemusí jednat o objektivní osobní propad. Nejen ztráta příjmů je ztráta. Je jí i ztráta nadějí. Ztráta statusu. Lidé pocíťují frustraci spíše z toho, co ztratili, než z něčeho, co nikdy neměli.

Pocit, že vás zatlačili na okraj, se pak spojuje se zkušenostmi s masovou migrací ve společnosti. „Měli bychom být v centru zájmu. Myslím, že jiní lidé by

měli mít stejné možnosti jako my, ale my bychom měli přijít na řadu jako první,“ vyjádřil to dotazovaný ve východním Londýně při rozhovoru s Justinem Gestem.⁷⁶ Menšiny si ale nárokují totéž, přinejmenším to působí, že přirozeně pocítovaný nárok „domácích“, že „by měli přijít na řadu jako první“, už dnes nebývá vyslyšen. To dává vzniknout pocitu, že „jsou sami obětmi diskriminace“. Místní „obyčejní lidé“ mají dojem, že jsou „nová menšina“.⁷⁷

„U nás to vypadá jako na předměstí Nairobi. Ale co s tím můžeme dělat?“ říká rezignovaně dotazovaná ve východním Londýně.⁷⁸ Ekonomická transformace posledních třiceti let všechno jen ztížila, změna je pocítována jako příliš rychlá. Dotyční vnímají ekonomický stres a změny ve čtvrti způsobené migrací za symptomy jednoho a téhož procesu. Když ti, kteří se v tomto vývoji považují za poražené, řeknou „už nedokážu držet krok“,⁷⁹ je to často šifra pro imigraci. Imigrace samotná je ale současně v určitém ohledu pouze šifrou pro celou sadu změn, které jsou spojovány s propadem.

Pracující třída měla odjakživa vlastní chápání výkonu, totiž takové, že si člověk zaslouží respekt, sebeúctu a nárok na příjem díky dřině a ochotě rozvíjet dál své dovednosti. Díky disciplíně a disciplinovanosti. Ve „starém“ třídním boji to byl pádný argument: zvyšování mezd se neodůvodňovalo tím, že dělníky potěší pár peněz navíc, ale že jim „náleží“ férový podíl z koláče – a to právě kvůli úsilí a vlastnímu životnímu nasazení. Princip výkonnosti dělnické třídy vedl ostatně k tomu, že hodnoty byly ve skutečnosti často rozporuplně odstupňované, v různých odstínech šedé – na jedné straně ideál rovnosti, ba co víc, opravdový instinkt pro rovnost, na straně druhé vědomí jemných rozdílů. Hierarchie byla akceptována. Což je ovšem příliš mírně řečeno, rozdíly se dokonce vědomě vyzdvihovaly a důrazně obhajovaly. Dělnická třída akceptovala peníze od státu pro nezaměstnané, chronické zkrachovalce nebo „chudé“ ještě méně než takzvané měšťácké vrstvy. Horní vrstvy byly natolik vzdáleny od životní reality chudých, že v nich mohly vidět lidi, kteří na úspěch ani neměli šanci. Pro příslušníky dělnické třídy to byli naopak lidé z vlastního okolí, kteří se od nich lišili

v první řadě tím, že se málo snažili nebo jim chyběla disciplinovanost. „Já přece taky vstávám v šest ráno a mám práci, která je ve skutečnosti utrpení – proč má někdo jiný dostávat podporu jen proto, že si chce to utrpení ušetřit?“ Rozšířením sociálního státu, které prostředí dělnické třídy z většiny podporovalo, se podobné postoje ještě víc rozšířily. Podporu mají dostávat ti, kteří ji opravdu potřebují – a kterým skutečně náleží. A náleží jim jen, pokud se snažili, a i přes snahu selhali. Právě ten, kdo má těžkou práci, nechce, aby ostatní „žili na jeho útratu“.

Ve společnostech s masovou migrací se přidává další aspekt. Nároky se nezakládají jen na příspěvcích společnosti, ale i na příslušnosti k ní. Tato naprostá přináležitost se u migrantů často zpochybňuje – někdy oprávněněji, někdy bezdůvodně. Když někdo teprve přišel do země, ještě neplatil žádné daně ani odvody na sociální pojištění, lze jeho nároky snadno zpochybnit. Sice se v tomto ohledu nutně neliší od osmnáctiletého původního obyvatele, který také ještě nikdy příspěvky neplatil, ale jeho nároky jsou subjektivně alespoň trochu lépe zdůvodněné, totiž příslušností ke společenství nebo příspěvky jeho rodičů a prarodičů. Zaposloucháme-li se pořádně, narazíme na zcela rozdílné projevy ponížené solidarity. Pro nezaměstnaného z bílé pracující třídy jsou migranti, kteří pobírají sociální dávky, konkurenti při přerozdělování. Pro toho, kdo dře dvanáct hodin denně a platí daně a sociální pojištění, jsou důvodem, proč se mu ze mzdy strhávají sociální odvody.

Přítom ani průměrný příjem obyvatele, ani podíl migrantů nejsou dostatečnými indikátory, zda čtvrt subjektivně ztrácí dobrou pověst. Obrovského rozdílu mohou dosáhnout prvky územního plánování, existující nebo mizející občanská vybavenost, což se pak promítá i do volebních výsledků. Tak třeba FPÖ ve vídeňské městské části Margareten získala ve volbách do Národní rady v roce 2017 14 procent, sociální demokraté naproti tomu 38 procent. Na okrajovém Simmeringu naopak pravicoví extremisté dosáhli 32 procent (sociální demokraté i zde 38 procent), přestože klasické socioekonomické indikátory neviděly mezi čtvrtkami téměř žádné rozdíly. Obě jsou dělnické, obě se řadí k těm nejchudším ve

městě a v obou je vysoký podíl migrantů. Ale kvůli nejrůznějším dalším faktorům se obyvatelé Simmeringu cítí jako „lůzři“. Začíná to už tím, že „Simmering“ je vnímán jako „špatná čtvrť“ a periferie, zatímco „Margareten“ jako centrum. I v horších částech Margareten – nazývaného lidově „West Side“ – funguje městská ekonomika s nákupními ulicemi, parky, místními hospodami a kurdským kebabem, který se stal jakýmsi „vesnickým hostincem“, kde se mísí přistěhovalci a „místní“. Navíc jsou „bohatší“ části Margareten urbánní a propojené s ostatními. „Bohatší“ ulice Simmeringu jsou vyplněné spíš rodinnými domy, jejichž obyvatelé se nepromíchávají s těmi v chudších částech.

Pro městské části, které mají pověst „špatných čtvrtí“, platí, že kdo si to může dovolit, stěhuje se pryč. Zůstávají jen ti s největšími problémy, rodiny, jejichž děti budou hledat pracovní a výuční místa s velkými potížemi. Sounáležitost ve čtvrti ubývá, agrese roste. Kromě toho je klesající postavení v symbolickém společenském žebříčku samozřejmě považováno za neférové a arogantní. Když se někdo ozve, většinou ho ani nevnímají nebo s ním zametou jako s omezeným idiotem z předměstí, který se nehodí do moderního světa.

„Lidé z ‚bílé pracující třídy‘ mají v rozhovorech tendenci zmínit jako určitý úvod, že nejsou rasisti a nemají předsudky. [...] Mají strach, že by jejich názory mohly být diskvalifikovány, přestože jsou tyto názory ve skutečnosti autentickým výrazem toho, co zažívají, jak žijí a jak se mění jejich životy,“ shrnuje to Justin Gest.⁸⁰ Vyčítání rasismu je potom další prostředek, jak kontrolovat vyjadřování pracující třídy a prezentovat její cítění za bezvýznamné. Člověk řekne: „Pracuju 38 let a na ulici vidím pořád víc lidí, u kterých mám pocit, že je živím.“ A druhý na to: „Děláte, jako by vám ta ulice patřila.“

To mimochodem neznamená, že mezi pracující třídou neexistují rasisti. Jen je mezi nimi prostě spousta lidí, kteří rasisti nejsou, jen reagují na deklasování a argument rasismu jim bere možnost vyjádřit svůj pohled na věc. Věci jsou komplikované a prolínají se. Vzpomeňme na Dolly a Myru ze scény popsané Richardem Sennettem. Dolly má na jednu stranu pocit, že je kulturně dehonesto-

vána, současně má ale rasistické předsudky. Myra naopak zastává postoj respektovat všechny lidi bez rozdílu, současně se ale chová bez respektu k Dolly. Jinými slovy, lze mít rasistické stereotypní představy, a přesto oprávněně cítit, že se setkáváte s opovržením vycházejícím z třídních rozdílů. Nebo že respektování jiných etnik jde ruku v ruce s nerespektováním „vlastních lidí“.

Otevírá se tím celá paleta psychologicko-politických dynamik. Jde to s vámi z kopce, a navíc si připadáte neviditelní. „Všichni dělají, jako by běloch měl vždycky dobré postavení.“ Všichni ostatní si mohou stěžovat, ale vy sám abyste držel pus. Vidíte v sobě „obyčejného člověka“, „opravdového“, „autentického“ a „normálního“, ale moderní střední a horní vrstva na vás jen o to víc shlíží svrchu. A právě moderní střední vrstvy, kterým tolik záleží na tom, aby nebyl nikdo urážen pro svou etnickou, sexuální nebo jinou identitu, které by z úst nikdy nevypustily nekorektní vtíp nebo rasistický komentář, reprodukují stereotypní představy o „jižanských státech plných rasistů, sexistů, alkoholiků a ignorantů“, jak podtrhuje Joan C. Williams s ohledem na Spojené státy.⁸¹ Vtípy o omezených vidlácích jsou v tomto světle poslední „akceptované etnické urážky ve ‚slušné‘ společnosti“.⁸² Mezi „obyčejnými lidmi“ tak roste pocit, že se pestrost a multikulturalita oslavují jako „diverzita“, zatímco oni musí akceptovat ztrátu statusu. „Bílá pracující třída se cítí být zrazena elitářskými bílými ‚bratry‘, kteří je vykořisťují, kteří je nechali během hospodářské krize na holičkách a kteří se zajímají jen o sociální rány minorit.“⁸³

Když progresivní sociální iniciativy organizují doučování, výlety nebo prázdniny pro děti z neprivilegovaných rodin migrantů, ptají se domácí obyvatelé: „Proč to nedělají pro nás?“ A když vidí ve zprávách mladé lidi z lépe situovaných rodin, jak na nádražích organizují akce na pomoc uprchlíkům, dívají se na to se skrývanou jistotou: „Pro nás by něco takového neudělali.“ Pro tyto části staré domácí pracující třídy vypadá svět jako trojúhelník: existují v něm domácí elity, migranti a „obyčejní lidé“. První dvě skupiny jsou spolu na jedné lodi na úkor třetí.

„Potřebujeme občanské povstání,“ říká Christian, protagonista filmu *Inland* tvůrkyně Ulli Gladik. „Povstání proti čemu?“ ptá se filmařka. „Proti cizincům.“ Další, Alexander, který pobírá sociální dávky, uznává, že si podkopává vlastní nohy, když podporuje požadavek snížení existenčního minima pro cizince – nakonec by se možná snižovalo existenční minimum pro všechny, protože zákony EU neumožňují diskriminaci v nárocích. To by ale risknul, „hlavně když to dopadne na cizince“.

Vládne přehnaný nacionalismus. Existuje tady rasismus. Radikálně pravicové ideologie, které přičítají bělochům vyšší hodnotu než černochům. Zároveň ale vládne pocit stísněnosti, jsou zde lidé, kterým připadá, že míra přistěhovalectví a změny už zacházejí příliš daleko. Pocit, že je elity zaprodaly. Myšlení v kategoriích my a oni, které se pojí s dlouho předávanými hodnotami dělnické třídy a často vedou ke zdánlivě paradoxním postojům. Ze studií mezi sympatizanty pravicových stran z řad německých dělníků tak vyplývá, že „obraz o společnosti, který si nesou mladí dělníci tíhnoucí politicky vpravo, se takřka neliší od představy jejich sociálně demokraticky orientovaných vrstevníků. Mají pocit, že se s nimi nezachází férově, a proto kritizují ‚systém‘. V zásadě ale touží po návratu republiky, kde byli dělníci respektováni a jejich výkon byl spravedlivě odměňován“. Jeden mechanik z Rosenheimu v rozhovoru prohlásil: „Dalo by se říct, že jsem trochu vpravo, trochu vlevo.“ Nikdo z dotazovaných neměl nic proti cizincům: „Někteří mladí dělníci měli kamarády mezi vrstevníky z rodin migrantů. Existovala ale jasná dělicí linie. Vítán byl jen ten, kdo se přizpůsobil a něco dělá.“⁸⁴ Člen podnikové rady sympatizující s radikální pravicí si váží těžce pracujících migrantů, kteří utekli před chudobou, „uprchlíci“ stojí v jeho hierarchii podstatně níž: „Uprchlíci musí [...] pryč. Když sem někdo přijde, pracuje, integruje se, zařadí se, podřídí se, bez diskuze. Nemám nic proti. Ale ti, kteří přicházejí a jen nastaví ruku, chovají se jako největší pövl, a ještě si myslí, že si můžou všechno dovolit, ven.“⁸⁵

Joan C. Williams ve své studii píše o muži, který opustil svou třídu díky vzestupu, dobře ví o rasistických postojích své rodiny, ale i o jejich rovnostářských

hodnotách, a který nevěří, „že jsou členové jeho rodiny špatní lidé“. Mají názory, které považuje za netolerovatelné. Současně si je ale jistý, že mají srdce na pravém místě. Jeho příbuzní nepotřebují lekce o rasismu, ale rozhovor o strachu. „Říkat lidem, že jsou rasisti, sexisti, xenofobové, je vůbec nikam neposune,“ shrnuje Williams jeho výpověď. „Tím sdělením se cítí ohroženi. Víme-li něco ze sociální psychologie, pak to, že se lidé nezmění, když na ně zaútočíme – nemožnou se změnit, nedokážou naslouchat.“⁸⁶ Williams z toho vyvozuje: „Cíl by měl spočívat v tom, vrazit klín mezi zlo ideologického rasismu a lidi, kteří už jenom mají dost toho, že ti „politicky korektní“ ignorují jejich problémy a veškerou soucit – nebo veškerou empatii – obrací k různým jiným skupinám.“⁸⁷

Nesmíme podlehnout chybě a věřit, že všichni, kteří sdílí některé aspekty typické pro pravicové postoje, by šli tak šíleně bizarně daleko jako výše citovaný Alexander. Ale ty postoje existují a nejsou zkrátka jen šílené, nevyvěrají prostě jen z nízkých pudů. Odůvodnění nalézají zčásti dokonce i v tradicích a hodnotách historické kultury dělnické třídy. Ve vědomí, že v životě nic nedostanete zadarmo, že když je někdo „náš“, má se mu dostat přednostního zacházení, a když k nám chce někdo patřit, musí se postavit na konec řady. Mají kořeny v antielitářských afektech proti „těm nahoře“, v předindustriální lidové kultuře, v lokálním patriotismu. Ale zkrátka i v konzervatismu kultury dělnické třídy. Dalo by se říct, že se tyto hodnoty a normy v závislosti na okolnostech objevují v různém světle. Třída, která zažívá kulturní a ekonomický vzestup, interpretuje a prožívá všední život jinak, než když se cítí jen bezmocně, hříčkou v rukou anonymních sil. Je zkrátka rozdíl, jestli světem jdete sebevědomě, nebo sklonění pod tíhou neustálých urážek.

„Pseudopanská rodina se nachází v dosti obdobném postavení, jako když rodina „chudých bělochů“ bydlí v ulici, kde je to samý černochoch. Za takových okolností vám nezbývá než se držet vlastní panskosti, protože nic jiného nemáte; a přitom vás okolí nenávidí za vaši nafoukanost, za váš přízvuk a způsoby,“ pozoroval George Orwell ve třicátých letech minulého století.⁸⁸ Ponižování těch,

kteří stojí o jeden stupínek níž, pak znamená zvrácenou formu obrany svého statusu. „Wage of whiteness“, tedy psychologický bonus bílých pracujících spojený s jejich barvou kůže, spočívá v tom, že jsou ušetřeni alespoň stigmatu etnické diskriminace – a toto privilegium si samozřejmě chtějí ubránit.

George Orwell řekl svým typickým ironicko-lapidárním způsobem ještě další chytrou věc: „Když se to vezme kolem a kolem, chtějí být lidé dobří, ale ne příliš a ne pořád.“⁸⁹ Kromě „pasti idealizace“ – tedy romantizující představy autentického a za všech okolností solidárního proletariátu – totiž existuje ještě „past generalizace“. Neoproletářská spodina pak šmahem vypadá úzkoprse, rasisticky, homofobně, nepřátelsky k ženám, hloupě a nevzdělaně. S „pastí generalizace“ se zase pojí „past polarizace“. Oblíbená diagnóza o „polarizované společnosti“ vede k tomu, že si média ráda vyhledávají ideálně-typické zástupce „pólů“, dokud nezachytí dostatek opravdu našťvaných, frustrovaných, rasistických komentářů. Proklamovaná nebo přinejmenším mnohem mírnější polarizace tak vzniká, resp. masivně zesiluje teprve v mediálním zpracování.

Skutečný svět je mnohem méně polarizovaný, ve skutečném světě převládají odstíny šedé a přechody. Třeba lidé, kteří mají dost toho, že bohatí pořád bohatnou, zatímco jejich vlastní život je stále nejistější. Lidé, kteří odmítají rasismus, ale přijde jim, že proti afghánským pubertálním gangům by se mělo něco udělat, a které rozčiluje, jak mi to jednou řekl jeden bavorský odborář, že „nám ti nahoře, kteří vůbec nepřispívají k veřejnému blahu, ještě budou vykládat, jak máme mluvit!“ Stejně jako u výše zmíněného mechanika z Horního Bavorska se v opravdovém životě všechno prolíná, vyskytují se „spíš pravicové“ a současně „spíš levicové“ postoje – a většinou ani jedna v čistě radikální podobě.

Mediální prezentace „obyčejných lidí“ jako ignorantů a netolerantních rasistů těmto „obyčejným lidem“, kteří jsou označováni za „našťvané“, teprve pořádně hne žlučí (je to pak do jisté míry vztek druhého stupně), protože jim přijde, že je nezobrazují reálně, cítí se neprávem ponižováni. Mají – ne zcela neprávem – dojem, že jejich promyšlený, na reálných zkušenostech stavící a často i odstup-

ňovaný úsudek nikdo ani neposlouchá, namísto toho je předvádějí jako karikatury sebe samých, jako dřív na jarmarcích trpaslíky nebo lidi s vodnatostí mozku. Urážka stíhá urážku, dennodenně přibývá do kasičky vzteku další drobák.

Každopádně není radno „pracující třídy“ a jejich (údajné) názory ani idealizovat, ani zatracovat. Spíš jde o to je konečně vůbec vnímat, pochopit, odkud se berou, a také jim empaticky „rozumět“. To ovšem v žádném případě neznamená je přijmout. Koneckonců má člověk právo pokoušet se přesvědčit o svém názoru lidí, jejichž pohled považuje za nesprávný. Rozhovor jako rovného s rovným ovšem předpokládá možnost, že i náš protějšek může být v právu, alespoň v dosud nezohledněném bodě, v jehož světle jsou jeho vyjádření srozumitelnější. Je to rozhodně podstatný aspekt, když spolu mluví lidé, mezi nimiž existují statusové rozdíly – byť jen na symbolické úrovni. Nikdo z nás nediskutuje rád s někým, kdo nám dává najevo, že to sice je „rovnoprávný rozhovor“, na druhou stranu je ale od začátku jasné, že on má pravdu a my nejsme v právu. Co by to, prosím vás, bylo za rozhovor? Příslušníci pracujících tříd, pokud takovou povýšenost cítí, reagují pochopitelně často ještě podrážděněji než lidé ze střední a horní vrstvy, a to z logických důvodů. Nedisponují stejně silným zdrojem sebeúcty opírajícím se o zajištěný status. A ve svém protějšku vidí aroganci a blahosklonnost, s níž jsou konfrontováni dnes a denně.

7.

RÉTORIKA, KTERÁ
ROZDĚLUJE. AMBIVALENCE
IDENTITÁRNÍ POLITIKY

V tomto eseji už jsme se setkali s několika vzájemně si odporujícími pozicemi, jejichž zastánci a příznivci však mohou z dobrých důvodů tvrdit, že jsou „pravdivé“. Části bílé pracující třídy mají právem dojem, že se na ně ostatní dívají svrchu, že etablované elity a také části moderní střední třídy neberou vážně jejich problémy a brání jim je vyjádřit tím, že je překlápějí do směšnosti. Ty části liberálních středních tříd, které na dělnických třídách kritizují rasismus a společenský a kulturní konzervatismus, samozřejmě taky nemají úplně nepravdu. Dobré argumenty má v rukávu jak ten, kdo žádá empatii pro ponižující zkušenosti menšin, tak ten, kdo ji urguje pro domácí pracující třídy. V těchto případech jsou do jisté míry správné oba naprosté opaky. Ale zároveň i nesprávné, jako tomu bylo v příběhu o Myře a Dolly. Je „špatně“, že se Myra dívá na Dolly svrchu a přivádí ji tím do rozpaků, Dollyiny rasistické předsudky jsou ale také „špatně“ – pokud to vyjádříme takto ledabyle.

Také dnešní zapšklá debata o „identitární politice“, potažmo „politické korektnosti“ je spor, při němž po sobě různé strany neustále metají „falešnými pravdami“. Tato kontroverzní diskuze zesílila po zvolení Donalda Trumpa a od té doby se vášnivě vede v Evropě i v USA. Hledá se vysvětlení pro vzestup pravocích kreatur a ztrátu kredibility tradičních levicových a liberálních stran. Rychle pak zazní diagnóza, že mezi starou pracující třídou a levicovou střední vrstvou

progresivních akademiků vládne hluboké odcizení a že důležitým důvodem je „identitární politika“. A to pracující třídy žene do náruče pravicových populistů a extremistů. Implicitní předpoklad, bez něž by tato diagnóza vůbec nedávala smysl, spočívá v tom, že dotyčné milieu – tedy liberální horní vrstvy, progresivní střední vrstvy a deklasováním ohrožené pracující třídy – jsou vlastně něco jako přirození spojenci. Pro toto tvrzení mluví podstatné důkazy. Například boje za sociální, demokratickou a právní rovnost mnozí intuitivně považují za spojené nádoby. Tvrzení má na své straně i historické důkazy. Sociální hnutí – dobrým, ač nikoli jediným případem je dělnické hnutí – byla úspěšná vždy tehdy, když se liberální střední vrstvy, pracující třída a spodní vrstvy spojily.

Začněme ale možná ještě o jeden krok dříve: Co to vůbec má být, ta „identitární politika“? Vychází z prostého poznatku, že rozdíly ve společnosti nejsou pouze třídní rozdíly, nýbrž že třídní rozdíly jsou překryty jinými. Ty se ale nenacházejí zcela za hranicemi třídních rozdílů, protože se také jedná o mocenskou nerovnost, která dokáže třídní diference ještě vyostřit. Různé aspekty nepřivilegovanosti se překrývají, dochází ke vzájemnému působení a zpětnému provázání. „Identitární politika levice,“ napsal levicově liberální americký autor Mark Lilla, „vzešla od velkých skupin obyvatel, například Afroameričanů nebo žen, které odsuzovaly závažné historické chyby a snažily se prosadit svá práva pomocí politických institucí. V průběhu osmdesátých let se to však proměnilo v pseudopolitiku vztahující se jen k sobě.“⁹⁰

„Vztahování sama k sobě“ může znamenat, že se jazyková politika stále více odděluje od problémů jako rasismus, a místo aby jednala o věci samotné, zacykluje se v sektářské metadebatě u jednotlivých slůvek. Přidává se ale ještě něco, totiž to, že svou specifickou historii obětí tematizuje stále více utlačovaných dílčích skupin a že v extrémním případě si každý jednou najde svou dimenzi, v níž bude moct tematizovat svou roli oběti. A pak je tady ještě jeden důležitý aspekt. Na rozdíl od třídních rozdílů jsou rozdíly v identitě – jako je etnický původ, barva kůže, pohlaví nebo sexuální orientace – relativně pevné znaky.

Identita „vykořisťovaného dělníka“ je méně fixní – kdyby spravedlivá společnost zredukovala vykořisťování dělníků, pak by vykořisťovaný dělník o tuto svou identitu přišel. „Chudý“ jsi jen dotud, pokud jsi „chudý“. U znaků jako „černoch“ nebo „homosexuál“ je to jinak. Tady lze změnit jen jejich společenský význam, tedy ukončit ponižování, nebo dokonce stigmatizaci. Kritika tedy zní, že se tak cíl sociálních bojů přesunuje od tvrdé ekonomické základny ke kulturní nadstavbě.

Identitárních znaků tohoto druhu možná neexistuje nekonečno, ale i tak jich je opravdu hodně. A diskurzy, které na tyto difference velmi dbají, mají tendenci zdůrazňovat spíš rozdíly než to, co lidi spojuje. Podle Lilly se tím oslabuje soudržnost. V extrémním případě se mezi levicí šíří „diferenční rétorika, rozdělovací a nabitá resentimenty“.⁹¹ Bez soudržnosti ale nemůže žádná levicová politika existovat.⁹²

Lillův kolega Francis Fukuyama naopak poznamenává, že na patřičné identitární politice per se „není nic špatného“, vždyť je to „přirozená a nevyhnutelná reakce na křivdy“.⁹³ Žádný člověk, který je jen trochu při smyslech, nemůže mít nic proti tomu, když šikanované a stigmatizované menšiny obžalovávají své znevýhodňování a bojují proti němu. Neplatí to pouze pro zcela extrémní diskriminaci, ale i pro tu méně viditelnou, třeba když lidé určitého etnika narážejí na neviditelný strop, který jim brání v postupu do vyšších pater. Nebo když jim strukturální rasismus neustále bere odvahu. Nebo když děti z tohoto etnika nejsou kulturně zastoupeny, protože neodpovídají populárním představám, které ve společnosti šíří média. Nakonec se může diskriminace na základě identity a na základě třídy ještě sčítat nebo násobit. Černošští dělníci jsou vystaveni ještě horší prekaritě než bílí, srbská uklízečka to má těžší než rakouská. Skupiny migrantů s nejistým pobytovým statutem nacházejí práci jen v neformálním sektoru a chybí jim veškerá ochrana.

„Existují zatraceně dobré důvody, proč by se levice těmto menšinám měla obzvlášť věnovat,“ souhlasí také Lilla, koneckonců jsou „nejsilněji ohroženy ztrátou práv“. Snahy identitárních politiků jsou v tomto ohledu ale často kontra-

produktivní: „Jediná možnost, jak v demokracii skutečně vážně obhajovat menšiny – a nedělat jen prázdná gesta uznání a obdivu –, spočívá v tom, vyhrát volby a vládnout, a to na všech úrovních vládního systému. Dosáhnout toho lze jedině poselstvím, které osloví a stmelí co nejvíc lidí. Levicová identitární politika dělá pravý opak.“⁹⁴

Politické boje vedené tak, že se početný zástup bílé pracující třídy už necítí být reprezentován, protože najednou jde také nebo především o zájmy různých menšin, mohou mít fatální vedlejší efekt, že bílá pracující třída se spojenectvím odzizuje – s tím výsledkem, že její části přeběhnou k radikální pravici. Menšiny, kterým se má dostat pomoci (nebo má být podpořeno jejich vlastní prosazení se), jsou pak nakonec ještě ohroženější než dřív.

Všechny tyto potíže a výtky je možné shrnout pod hlavičku „neurčitost identitární politiky“. Existuje ale ještě ostřejší kritika. Levice fixovaná na diverzitu „se proměnila v komplice pravice, místo aby byla jejím protivníkem“,⁹⁵ domnívá se Walter Benn Michaels, vysloveně radikální levičák, v knize *The Trouble with Diversity* (Potíže s diverzitou). Když kolem sebe někdo mává diferencemi a oslavuje rozdíly mezi lidmi, nemůže se pak divit, když je boj o sociální rovnost předem ztracený. Cílem je pak totiž diference, nikoli stejnost, rovnost. Místo aby se snažil snížit význam etnicity – aby byla společnost k etnicitě „slepá“ –, vynakládá veškerou energii na to, aby zůstala v centru. Ženy, černoši a spousta dalších mají mít stejné šance jako bílí muži, jako by to byl nějaký pokrok, kdyby příslušníci dosud diskriminovaných menšin měli přesně ty samé možnosti a šance stát se multimiliardářem nebo uklízečkou jako všichni ostatní. Benn Michaels: „To, že žijeme ve světě, který miluje neoliberalismus, poznáme, když skutečnost, že existuje pár bohatých černočů, je považována za potěšující zprávu pro všechny černochoy, kteří jsou chudí.“ Bojovníkům proti diskriminaci se jen směje: „Americká společnost se dnes právně i politicky hlásí k zásadě, že diskriminace je to nejhorší, co člověk může jinému udělat. Platit někomu žebráčkou mzdu není tak hrozné, zato je naprosto neakceptovatelné platit někomu žebráčkou mzdu na základě

jeho etnického původu nebo pohlaví.“⁹⁶ Identitární politika podle něj vede rovnou k přijetí ekonomického třídního rozkolu.

Takto dovedené do extrému je to samozřejmě inteligentní hloupost, ale také nic víc. Ve většině případů levičáci, kteří vystupují na obranu rovnoprávnosti diskriminovaných menšin, bojují i za rovná práva pro všechny, za sociální stát, minimální mzdu atd. Možná nemají vždy bombastický úspěch, ale protivníci identitární politiky také nejsou zrovna úspěšní. Není rozhodně zas tak těžké kritizovat jak obecnou nerovnost, tak zvláštní diskriminaci jednotlivých menšin. Příznivci této strategie chtějí vytvořit „soudržnost v různorodosti“. Zůstává tak dojem, že jejich odpůrci si dali dohromady docela obskurní definici „identitární politiky“, kterou ve skutečném světě sice nikdo nezastává, proti níž ale s o to větším odhodláním bojují.

Někteří kritikové „identitární politiky“ a „politické korektnosti“ se domnívají, že by se směšné boje za homosexuály a lesby a proti sexuálním predátorům měly přesunout na konec řady a zase se víc věnovat klasickému materiálnímu pokroku pracující třídy. Bývalý německý předseda sociálně demokratické SPD a vicekancléř Sigmar Gabriel například vyslovil nepříliš promyšlenou tezi, že sociální demokraté jsou dnes moc „postmoderní“, tedy že se zabývali příliš feminismem a ekologií a málo se starali o vykořisťované doručovatele balíků, prodavačky nebo horníky. Feministky jako Laurie Penny se právem ptají, proč tyto dvě pozice musí nutně stát v opozici: „Tenhle boj vyhraje společně, nebo ho nevyhraje vůbec.“⁹⁷

Kritikové toho, co se z „identitární politiky“ stalo v některých částech akademické levice, ale mají i pár lepších argumentů, které by měl zohlednit ten, kdo chce pochopit, proč je „identitární politika“ často tak pohodlným cílem útoků. Je to nejprve otázka jazyka. „Politická korektnost“ začala zavedením respektující mluvy, která neměla lidi zraňovat – dřív by se tomu říkalo „zdvořilost“. To, co začalo zcela samozřejmě, se později začalo překlápět do extrému. Brzy bylo zavrženíhodné vůbec používat některé výrazy – ať už kriticky nebo v realistic-

kém televizním vysílání a v divadelních hrách. Má to až tak šílené důsledky, že dnes už prakticky nelze natočit film odehrávající se u stánku s klobásami, protože realistické ztvárnění hovorového jazyka by mohlo někoho urazit. Použití výrazů se v krajních případech naprosto vytrhává z kontextu a záměr mluvčího už nehraje žádnou roli.

Další skurilní výsledek rozmáhající se identitární politiky spočívá v tom, že příslušnost k diskriminované menšině je v určitém prostředí spojena s posílením statusu. Když vás ve společnosti obecně diskriminují jako migranta, jste současně „zajímaví“ pro společenské prostředí akademických levicových aktivistů. Černého Petra si vytáhl ten, kdo nemůže uplatnit žádné znevýhodnění v běžných ohledech, tedy například běloch, muž, příslušník střední vrstvy. Navíc jsou „objevovány“ stále nové menšiny, které získávají nové názvy, zde třeba výraz „People of Colour“. Na první pohled to zní jako synonymum pro „příslušníky nebělošských etnik“ (tedy pro černochoy, Latinoameričany nebo obyvatele Jižní Asie), ve skutečnosti ale název až bizarně rozšířil označení „tmavý“. Každý potomek rodiny přistěhovalé z Balkánu dnes může být uznán za „Person of Colour“, pokud má černé vlasy a tmavší pleť než původní většinové obyvatelstvo. Samozřejmě, že i tyto vnější znaky často způsobují stigmatizaci. Dnes ovšem existují lidé, kteří v rodokmenu zoufale hledají maďarské nebo černošské pradědy, aby si zajistili status „PoC“.

A pak tady máme zavedení nového umělého jazyka, který vydá už na celý učený slovník (vzpomeňme jen na výrazy „intersekcionalita“, „heteronormativita“, „wokeness“ a podobné neologismy a anglicismy). Vzniká tak jakýsi tajný kód, kterému normální lidé už ani nerozumí. Někdy je to možná i cílem celé operace – odborný jazyk „zasvěcenců“, který používají „ti chytří“, aby se odlišili od „obyčejných lidí“. Ti ale nejsou hloupí, takže to samozřejmě okamžitě prokouknou – určité prostředí jim nejenže chce předepisovat, jak mají mluvit, ale skrze jazykovou politiku dávají „těm normálním“ najevo, že nedosáhli dostatečně pokrokového uvědomění. Taková stará nemoc levičáků, o které vtipkoval už

George Orwell: Žargon dogmatiků „má k běžné mluvě stejně daleko jako dikce učebnice matematiky“.⁹⁸

Přestože se za tím mohou skrývat ty nejlepší úmysly, omladině akademické střední vrstvy často chybí cit pro nejrůznější skryté ponižování kvůli třídě. Jedná se většinou o děti z měšťáckého prostředí nebo rodičů, kteří sami dokázali vyšplhat po žebříčku vzdělání. Pracující třídy znají, pokud vůbec, často jen v podobě dědy a babičky. Kvůli inflačnímu nárůstu nových skupin obětí se možná dokonce sami považují za „diskriminované“, protože každý bude brzy mít nějaký potenciálně diskriminační znak. Ti, kteří se mají sami za diskriminované, tak nemohou pochopit, že pro skutečně neprivilegované lidi představují dobře situovanou horní vrstvu. Zatímco tito mladí se podle svého názoru autenticky bijí za rovná práva pro všechny, v očích pracujících tříd jsou to arogantní všeználcí, kteří pohrdají jejich způsobem života. Možná je to všechno ale jen kulturní nedorozumění, které vzniká sociální distancí, protože sociální distance ztěžuje vzájemné porozumění a instinktivní vcítění se do pohledu druhé strany.

Identitární politika a její jazyk mají ale ještě další sporné body, které příslušníci deklasované bílé pracující třídy právem považují za pokusy, jak jim upírat jejich možnosti vyjádřit se. K nejfatálnějším obrátům v této souvislosti patří myšlenka, že teď jsou na tahu mnohonásobně diskriminované menšiny a bílí mají dát krátce přednost všem ostatním a „pochopit svá privilegia“. Každý dělník z předměstí na to musí logicky zareagovat otázkou: „Jaká privilegia? Škoda, že se mi ještě nebyla představit!“ Obecně samozřejmě není zrovna dobrý nápad dávat určitým skupinám obyvatel najevo, že v případné alianci nemají co získat (naopak že nejdřív přijdou o pár nanicovatých privilegií), pokud má člověk za cíl probudit jejich uvědomění a získat je pro širokou koalici. Problém tedy není přímo „identitární politika“ nebo „politická korektnost“, ale rétorika, která rozděluje, místo aby spojovala.

Tato rétorika nabývá různých podob. Roste tak například obliba hezké rétorické figury, že pokud jde o rasismus nebo sexuální útoky či jinou diskriminaci,

kteřou nemůžeme zařít „každý či každá“, mají ti, kterých se to netýká, držet ústa. Tato figura není vždy jasně a čistě ohraničená, vystupuje v různých rozmlžených variantách. Většina z nich má zřejmě na mysli: Kdo není přímo zasažen, má oběti nejdřív vyslechnout, jednat s nimi empaticky, nezačínat s hloupými radami. Kdo se nikdy nesetkal s rasismem, nemá zkušenosti obětí přechytrale komentovat jen tak od stolu. Takto by to bylo v pořádku. Figura ale může plíživě přejít do rigidnější podoby, že nezasažené osoby nejenže nemají vést hloupé řeči, ale že se nemají vyjadřovat vůbec. Tento postoj vychází z několika nevyřčených předpokladů, a pokud ho domyslíme do důsledků, přináší sporné výsledky.

Zaprvé: Empatie je v konečném důsledku nanič

Nejprve je nám implicitně podsouváno, že v zásadě není možné opravdu se vcítit do druhých. Pokud nejsem dennodenně vystaven rasistické diskriminaci, nedokážu si představit, co to s oběťmi dělá. Když nejsem terčem neustálé sexualizace, nejednají se mnou jako s objektem, nebo jsem se dokonce ani nestal obětí útoku, nedokážu si představit, jaký je to pocit. Jenomže právě to je předpoklad smysluplného diskurzu v pluralitní společnosti – že se jako muž dokážu vcítit do ženy, jako člen privilegované etnické většinové společnosti do těch, kterým je každý den dáváno najevo, že sem nepatří; že se coby padesátník dokážu vcítit do teenagera a že se jako příslušník dobře situované střední vrstvy dokážu vcítit do obyvatele sociálního bytu. A také naopak a napříč všemi těmito kategoriemi. Schopnost empatie samozřejmě stojí i padá s ochotou vůbec naslouchat. Ale i s formulací výtek, s dotazy – a dalším nasloucháním. Zkušenost navíc ukazuje, že je to možné. Ano, spousta lidí empatie není schopna. Ale dost jich to umí. Eric Hobsbawm k tomu již před dvaceti lety napsal: „Jak je vůbec možné [...] dorozumět se s ostatními, když řeknu: ‚Jsem tělem i duší Kurd nebo Srb nebo černocho nebo žena nebo mohamedán nebo homosexuál nebo Žid, a pokud nepatříte do mé skupiny, nemůžete mě pochopit. Prostě nevíte, co se ve mně děje. Moje pravda není vaše pravda.‘ V naší době hledání výhradní identity takové řeči bohužel slycháme až příliš často, i od intelektuálů, kteří by měli mít víc pochopení.“⁹⁹

Zadruhé: Smyslová zkušenost je nejdůležitějším klíčem k vědění

Za tímto postojem se skrývá domněnka, že smyslová zkušenost je tak zásadní aspekt vědění, že ji prakticky nelze ničím nahradit. Můžete naslouchat, dívat se na dokumenty a poslouchat vysílání v rádiu, číst knihy a rozhovory, abyste se informovali o urážkách, které řadí v prostředí, do něhož nepatříte. Nikdy vám to zcela nevyrovná nedostatek zkušeností, dokonce je to ani signifikantně nevyváží. Máme tady co do činění s pojetím vědění, které staví pocit nad kognitivní poznání. Kdo jen ví, ale necítí, nemá do toho co mluvit. Kdo ale jen cítí, ale jinak nemá ponětí, tomu by z této pozice nikdo pusy nezavřel. Může mít výlevy o tom, jak pocituje diskriminaci a co ho k tomu spontánně napadá. Tento druh antiintelektualismu se příliš neliší od řečí členů krajně pravicové FPÖ ve vesnických hospodách, když říkají, že ti chytrolíni z kaváren nic nevědí o opravdovém životě. Tento antiintelektuální postoj ostatně existuje i v uměleckých kruzích, které se domnívají, že kreativita vychází primárně z „pocitu“, „cítění“, „žité zkušenosti“ a přílišné přemýšlení a omílání teorií je jen jakýsi zlovyk rozumbradů, kteří nikdy nezažijí opravdové „umělecké cítění“.

Zatřetí: Kdo není přímo zasažen, nemůže do debaty vnést vcelku nic smysuplného

Všechny tyto rétorické figury tedy vycházejí implicitně z toho, že jakmile někdo není obětí, nemůže přispět ničím smysluplným. A kdo nic neví, nemá obětí navíc ještě dávat hloupé rady. Rady mohou sice být hloupé nebo i rozumné, ale zamysleme se vůbec nad tím, zda jsou rady „lidí zvenčí“ skutečně tak nepoužitelné. Celou historií empowermentu bezmocných koneckonců provázejí relativně privilegované postavy, které se postavily na stranu slabých – od Friedricha Engelse po Victora Adlera, od Frantze Fanona po Simone de Beauvoir. Byl to problém jednotlivých emancipačních hnutí? Možná to tak někdo může chápat, já tento názor ovšem nesdílím. Z praktického pohledu musíme uznat, že: Když je někdo diskriminován kvůli své sexuální identitě, zdaleka to neznamena, že on*, ona* nebo * se vyzná v tom, jak účinně bojovat proti diskriminaci. Kdo

zná historii německého ženského hnutí nebo amerických Black Panthers, a má navíc právnické vzdělání, zato ale nemá vlastní zkušenost se sexuálním nebo rasistickým útlakem, třeba může přijít s pár cennými myšlenkami. Ani tento argument tedy neobstojí v ověření, které by přesahovalo rakouský bonmot – že si mám odpustit hloupé rady, chytré možná spíš ne a že při prezentování svého názoru bych taky měl zohlednit, s kým mluvím. Co je ovšem chytré a co hloupé, lze zjistit až v diskurzu, není to pevně dáno už před řečovým aktem.

Začtvrté: Jak si vůbec představujeme komunikaci v pluralitní společnosti?

Tvrzení, že k názorům kvalifikuje přímá zkušenost, tedy nemá zrovna pevné základy. Zcela neudržitelné je, pokud si uvědomíme, kam to směřuje, vezmeme-li to radikálně do důsledků. Pak bychom totiž žili v naprosto segmentovaných jazykových ostrůvcích. K jakémukoli tématu by se směly vyjadřovat jen – někdy větší, někdy menší – komunity obětí, které si v nejhorším případě budou ještě vybírat, kdo z jejich středu smí mluvit (totiž ten, kdo nejlépe odpovídá právě převládajícímu zdravému rozumu komunity). Už by pak neexistoval žádný společenský rozhovor, ale jen jarmark názorů, na němž by každá komunita měla vlastní stánek. Všichni by něco hlásali do světa a vyprošovali by si vměšování do svého diskurzu. Mám podezření, že by to zrovna nebylo ku prospěchu věci.

Bliž k realitě by mohl mít následující postoj: Je zapotřebí bojovat proti mocenským rozdílům, které jedné skupině vyhrazují privilegovanou pozici mluvčích – a to tak, že budeme naslouchat těm dosud nevyslyšeným. Že nebudeme jen přihlížet, jak se snaží vydobýt si místo u řečnického pultu, ale že je budeme i aktivně podporovat. Ve společenském diskurzu se ale může vyjádřit každý. Dovoleny jsou i hlouposti. Neexistuje vědění, které by bylo lepší než jiné. Pocity nejsou víc „pravda“ než výsledky intelektuálního úsilí. Empatie není nemožná, musíme ji naopak vyžadovat právě jako předpoklad smysluplného společenského hovoru.

Problém tedy není identitární politika, ani skutečnost, že mladí lidé z diskriminovaných menšin se dožadují svého nároku mít nejen stejná práva, ale i rov-

noprávné zastoupení. A už vůbec není problém politická korektnost, tedy trvání na tom, že nemáme nikoho úmyslně shazovat. Problém jsou spíš určité strategie, které se s nimi někdy, byť ne vždy, pojí: rétorika, která rozděluje, jazyk, který se demonstrativně distancuje od jazyka obyčejných lidí, a tím nejenže přetrhává komunikační nit s širokými vrstvami obyvatel, ale navíc se k nim ještě chová povýšeně a arogantně. Mylná představa, že jen oběti mají právo se vyjádřit, jen rozpoutává zbytečné konflikty uvnitř progresivní koalice, která by se spíš měla etablovat. A často vede ke skurilnímu fenoménu, že příznivci politiky zaměřené velkou měrou na menšiny dnes požadují solidaritu od lidí, jimž ještě včera vyřizovali, že mají laskavě mlčet. V nejhorsím možném scénáři se pak plíživě vetře skupinová mentalita a sektářství.

K tomu se přidává aspekt, na nějž upozornila Joan C. Williams: Spousta těchto konceptů identitární politiky se pojí s logikou lidských práv, a právě to byl na počátku základ jejich úspěchu. O právech migrantů, menšin, žen, homosexuálů a leseb se jednalo jako o lidských právech, protože se dotýkají jádra lidského Já, což je odlišuje od sociálních konfliktů, třeba za vyšší mzdy. Williams: „Rétorika lidských práv vznikla původně jako jazyk, který jasně říká, že genocidy a zločiny proti lidskosti budou vždy nemorální. To nás právem vedlo k postoji, že v těchto otázkách ‚nesmíme uzavírat žádné kompromisy‘ a že lidská práva by měla vždy mít absolutní prioritu. Ale toto černobílé vidění je nebezpečné pro koalici. Většina politických témat prostě není srovnatelná s porušováním lidských práv, třeba když se příslušníkům opozice vytrhávají nehty nebo se vyhlazují celé skupiny obyvatel. U většiny politických sporů, i když se týkají menšin, jde o aspekty, k nimž mohou mít naprosto slušní lidé různé názory.“¹⁰⁰

Když to doženu do krajnosti: Jsem rozhodně pro, aby homosexuálové a lesby mohli uzavírat manželství. Nemyslím si ale, že když je někdo kvůli svému konzervativnímu světonázoru přesvědčen, že „registrované partnerství“ stačí, porušuje tím lidská práva ve stylu Augusta Pinocheta. I v otázce „pozitivní diskriminace“ existuje tolik možností a odstínů šedé, že jsou mezi lidmi dobré vůle

s různými názory rozhodně možné „kompromisy“ – na rozdíl od mučení, genocidy a podobně.

Vyhrocení této rétoriky může v extrémním případě vést k tomu, že spolu budou různé kluby víc a víc zápasit, což může případně dojít až tak daleko, „že žádná strana už nebude věřit, že ta druhá to myslí upřímně“.¹⁰¹ Už při drobných neshodách je člověk konfrontován s protichůdnými stranami, které si vzájemně podsouvají ty nejhorší úmysly.

Lidé s různými názory, instinktivními postoji, s různým původem, životním stylem atd. určitě mohou uzavírat spojení. Přísně vzato se spojení vyznačují právě tím, protože parta složená ze mě a mých třech nejlepších kamarádů, kteří mají naprosto stejné názory jako já, není koalice. Pokud je na identitární politice něco problematického, pak je to sektářská rigidnost některých jejích hlasitých zastánců. „V demokratické politice je sebevražda,“ píše Mark Lilla, „když postavíme laťku pro míru souhlasu výš, než je nutné, abychom získali přívržence a vyhráli volby.“¹⁰²

Některé projevy identitární politiky přispívají k prohlubování příkopu mezi levicovými aktivisty (a stranami) a pracujícími třídami. Ovšem argument, že za příkop nese vinu jen ona, je nesmyslný. Levicové strany přece nezačaly se špatnou hospodářskou politikou a ignorováním sociálních zájmů bílé pracující třídy, protože se domnívaly, že s přistěhovalci by se už nemělo zacházet jako se špinou na botě nebo že by homosexuálové měli mít možnost uzavírat sňatky. Většinou to také nejsou bojovníci za identitární politiku, kdo ve vyhlášené italské restauraci utratí za večer půlku měsíčního platu pokladní ze supermarketu nebo si za přednášku vezme pěti až šestimístnou částku v eurech, jsou to mnohem častěji aktivní či bývalí ministři klasických středolevých stran. Nikdo nebránil předsedovi německých sociálních demokratů Sigmaru Gabrielovi, aby se zabýval horníky nebo kadeřnicemi a doručovateli balíků – a už vůbec to nebyli aktivisté brojící proti vyhošťování nebo feministky. Identitární politika nemůže za to, že mnozí lidé, kteří se považují za „obyčejné“, mají pocit, že je tradiční levice odsouvá na

druhou kolej. Ale identitární politika může přispět k tomu, že toto existující a podložené odcizení ještě zesílí. Tím, že dají populistům a extremistům možnost prezentovat levici jako povýšené blázny, kteří se věnují svým bezvýznamným jazykovým operacím, nosí se jako nóbl kazatelé a kteří sice nemají nápady, jak zlepšit poměry obyčejných lidí, zato je ale napadá spousta způsobů, jak obyčejné lidi polepšit. Sebe samé pak mohou tyto pravicové extremisté o to snáze představit jako zástupce „obyčejných lidí“. Když levicová identitární politika „obyčejným lidem“ říká: „Musíte se změnit,“ pravicové populisté na ně pomrkávají: „Jste v pohodě takoví, jací jste.“ A to je nakonec základ jejich úspěchu.

ZÁVĚR: „MUSÍTE MÍT TY LIDI RÁDI“

... a šlechtnost lidstva nám září vstříc z těchto postav ztvrdlých prací.

*Karl Marx, Ekonomicko-filozofické rukopisy (1844)*¹⁰³

„Musíte mít ty lidi rádi“ – to bylo motto velkého rakouského socialisty Bruna Kreiskyho. „Musíte mít ty lidi rádi – tato slova Victora Adlera byla od začátku mou etickou zásadou v politice,“ píše Kreisky ve svých pamětech.¹⁰⁴ Tento esej nese název *Falešní přátelé obyčejných lidí* a dosud se v něm psalo hlavně o „obyčejných lidech“: o urážkách, které zažívají, o hodnotách a normách, které vyznávají, o rovnostářském duchu, který je utváří, a teprve ve druhé rovině o údajných přátelích, kteří se jim v dnešní době podbízejí. Kniha by se stejně dobře mohla jmenovat „Obyčejní lidé a jejich falešní přátelé“. Cíl spočíval především v tom popsat současnou realitu pracujících tříd.

V uších nám ještě dozívají slova onoho muže z pracující třídy, který považuje některé názory svých příbuzných za netolerovatelné, ale nemyslí si, „že členové jeho rodiny jsou špatní lidé“. Co to ale vlastně znamená, když se nad tím zamyslíme? Může člověk zastávat zavrženíhodné názory, a přesto „mít srdce na pravém místě“, jak se říká? Samozřejmě, že je to možné. Lidé mohou mít srdce na pravém místě a – například – naslouchat štvavým řečem. To je vůbec ta nejjednodušší ze všech myslitelných možností – že se lidé kvůli své frustraci nechají

zlákat šířiteli nenávisti, kteří obracejí svou zlost na slabší, migranty nebo chudé. Je to určitě jeden aspekt naší situace a nové nástroje komunikace, celý průmysl nenávisti sociálních médií jej ještě vyostřuje. Vzniká bublina, v níž jsou nevyslyšeni propojeni s těmi, kteří se vydávají za jejich hlas, a v této bublině se pak dává do pohybu mechanismus, který denní dávkou jedu celou diskuzi neustále přiosťruje. A tak se mění postoje, například vznikají takové, které by jinak vůbec neexistovaly. Na tomto výkladu je všechno správně, přesto je příliš jednoduchý.

Náchylnost k těmto postojům by totiž nebyla, kdyby nebylo splněno pár vstupních podmínek. Celé to funguje jen tehdy, když lidé považují svou existenci a své postoje za znehodnocené a instinktivně cítí, kdo je znehodnocuje – elity, moderní střední vrstvy, části vlastní třídy, ti, které možná ještě před nedávnou dobou považovali za své přirozené zástupce. K této psychologicko-politické konstelaci se musí přidat hmatatelná ekonomická tíseň spolu s alespoň trochu logickou interpretací, že se do této situace dostali bez vlastního zavinění. Kloníme-li se ke v první řadě pocitovému úsudku, že lidé nemusí být nutně „špatní“, když sdílejí netolerovatelné názory (že jsou tedy naopak v jádru „dobří“), měli bychom si k tomu ujasnit, že tyto postoje vyvěrají z hodnot a norem, z životních zkušeností a výkladů světa, které jsou v některých důležitých bodech rozhodně pochopitelné a srozumitelné, a že odkryjeme-li horní vrstvu, vyloupnou se často sympatičtí lidé. Prostě lidé, kteří mají „vlastně“ srdce na pravém místě.

Tito lidé často lpí na hodnotách spojených s pojmy, jako je „rovnost“, „spravedlnost“, „pospolitost“, a podle nich jednají ve svém každodenním životě. Jsou často dobrosrdeční, rozčilují se nad nespravedlností, spontánně nabídnou pomoc, když ji někdo potřebuje. Jsou-li tito lidé vhnáni do náručí falešných přátel, je dobře, když nehledáme vinu primárně na jejich straně, ale sami sebe se kriticky zeptáme, nakolik je jejich reakce pochopitelná. To je základní úvaha této knihy. Spolu s neustále zdůrazňovaným přesvědčením, že jednoduché odpovědi vedou do slepé uličky. Neexistuje jen jeden důvod, je jich víc. Ekonomická tíseň a zkušenosti se sociálním propadem se pojí s psychologicko-politickými faktory

jako kulturním odcizením a pocity dehonestace, tedy s pocity, že je neustále někdo zahanbuje nebo je prezentuje jako „ne úplně v pořádku“. Existuje určitý druh „klasismu“, kdy se lidem dostává arogantního zacházení od ekonomicky privilegovaných, protože patří k nižší třídě. Robert Castel dokonce hovoří o „třídním rasismu“.¹⁰⁵ Tento pojem má svou spornou stránku, protože naznačuje takovou interpretaci, podle které je skutečný problém pracujících tříd jejich symbolická dehonestace, nikoli jejich situace. Je samozřejmě absurdní tvrdit, že by se chudí měli lépe, kdybychom si jich vážili (protože opravdu lépe by se měli teprve tehdy, kdyby už nebyli chudí). Ale špatná práce, nízké příjmy, pocit nahraditelnosti a absence respektu jdou ruku v ruce. „Klasismus“ není hlavní problém pracujících tříd, ale řadí se k rozličným problematickým situacím.

Také pro rasismus uvnitř pracujících tříd platí: Existuje a dokáže nabrat tak nenávidné, zlé rysy, že ho lze jen stěží bagatelizovat. Jeho šíření ale nevychází pouze z migrace nebo konfrontace s cizinci, a také ne ze skutečné konkurence o vzácné statky. Téma „migrace“ vstupuje do širší perspektivy výkladu světa, a teprve tím získává část své zdánlivé nebo skutečné centrálnosti. Tento výklad vychází z logiky: „Elity nás vystavují soužití s ekonomickými migranty, za což naše děti platí ztracenými šancemi a my vyhrocenou konkurencí o práci, byty atd., zatímco *těm* se to mluví, *ty* nezajímá, jak to u nás vypadá. Děti a mládež z tohoto prostředí jsou pořád drzejší, nedodržují naše pravidla, ale když tohle konkrétní chování, které nás zatěžuje, pojmenujeme, neberou nás vážně, naopak – už jen pouhý popis toho, co se v našem světě děje, onálepkují pojmem ‚rasismus‘, aby nás umlčeli.“ S jistou oprávněností lze říct, že v této interpretaci je primární konflikt „obyčejní lidé versus elity“, zatímco „xenofobie“ je až druhotná. Možná je tomu naopak. Ve skutečném světě je možná pro jednoho primární jedno, pro druhého to druhé. Empatie znamená chtít tyto procesy alespoň pochopit.

Lidé jsou takoví, jací jsou. „Je jen škoda, že ty, kdo dělnickou třídu idealizují, tak často přepadá potřeba vychvalovat veškeré znaky dělnické třídy,“ řekl jed-

nou velký přítel lidu George Orwell.¹⁰⁶ Nejdřív musíme lidi brát takové, jací jsou, s jejich dobrými i méně dobrými stránkami. S jejich laskavými instinkty i s jejich zatvzeleností, strachem a hodnotami, které čerpají z mnoha zdrojů. Největší historický počin dělnického hnutí možná spočíval v tom, že se mu podařilo ukout křehké spojenectví mezi nevzdělanou spodní vrstvou, řemeslníky, kvalifikovanými odbornými dělníky, demokratickými a liberálními středními vrstvami a proreformními intelektuály. V rámci tohoto svazku si neproletářská milieu užívala rovnostářského pospolitého ducha dělnických tříd, zatímco dělníci a dělnice byli zase hrdí, že mají na své straně „lepší lidi“, lidi jako Victora Adlera, zakladatele rakouské sociální demokracie původem z měšťáckého prostředí, kterého znali jen jako „našeho doktora Adlera“. Ve svých nejlepších letech měla tato aliance na své straně psychologicko-politickou dynamiku, mohla se společně postavit zavedeným elitám, které chtěly pracujícím třídám upřít osvětlu, vědění a volební právo. I tenkrát chtěli liberální spojenci pracujících tříd dělníky „změnit k lepšímu“. Dělnické vzdělávací spolky měly předávat vzdělání, ale i ducha humanismu. Heslo znělo „vědění je moc“ a nikoho by ani nenapadlo, že se nějací povýšení „misionáři“ snaží „obyčejné lidi“ „vychovat“. Hrál to sice také svou roli, ale tehdy pravidla hry zněla, že nejde o blahosklonnou nadřazenost, ale o samozřejmý prvek společenské reformy, jejímž cílem je zlepšit situaci pracujících tříd.

Zřejmě je to všechno dokonce ještě jednodušší: Lidé cítí, jestli je máte rádi nebo jimi v zásadě pohrdáte. Jestli chcete být součástí jejich komunity nebo s nimi nechcete nic mít. „Společnost singularit“, o níž mluví sociolog Andreas Reckwitz, vede nejen ke kulturní polarizaci a podivné snaze o to, být „něco lepšího“, vede také k současné patologii, kdy ti, jimž „je upírána jedinečnost“,¹⁰⁷ jsou považováni za „bezceňné“ a také si bezceňní připadají. Vede ale hlavně k tomu, že subjekt, který se prezentuje jako jedinečný, hlavně nechce mít nic společného s „obyčejnými lidmi“, s tímto demonstrativně amorfním opakem mimořádnosti. To je zdroj oné arogance, kterou ti, co se považují za „normální“,

právem vidí jako blahosklonnost, a která otevírá vrata extrémní pravici s jejím sdělením: „Já jsem tvůj hlas.“

Hodnoty pracujících tříd vycházejí z jejich životních zkušeností, z předávaného selského rozumu, z přání, aby je nikdo nedirigoval, z instinktivního pocitu „tohle jsme my“, a tyto hodnoty byly vždy plné rozporů. Patřil k nim jistý druh humoru, humpolácké vtipy, ideál mužnosti, vtipkování v šatnách. Ale také přesvědčení, že člověk může být hrdý jen na to, čeho sám dosáhl. Také určitá tvrdost. Stejně jako všichni lidé jsou i příslušníci pracujících tříd neustále vystaveni konfliktům rolí, což neznamená nic jiného, než že ne vždy zůstávali u jedné identity. Generace dělníků se tak například snažily „plnit dvě různé role“, píše Selina Todd: „První byla role živitele rodiny. Druhá byla role nezávislého, tvrdého, pracujícího chlapa – nepoddajného a sebevědomého.“¹⁰⁸ Patřila k nim něžnost a náklonnost, i tvrdost a hrubost. Joan C. Williams napsala: „Přeji si, aby maskulinita fungovala jinak. Ale většina mužů, stejně jako většina žen, chce uskutečňovat ideály, s nimiž vyrostla. Mnozí z dělnické třídy chtějí prostě základní lidskou důstojnost [...]. Vysvětlovat mužům z dělnické třídy, že role živitele rodiny je staromódní a měli by ji opustit, nepovede k ničemu jinému, než že budou opravdu nenávidět feminismus.“¹⁰⁹

To nicméně neznamená, že se tyto hodnoty nemění, mění se možná dokonce rychleji, než si myslíme. „Genderová spravedlnost“ ve vedení domácnosti a při péči o rodinu je mezi pracujícími třídami o poznání vyšší než ve střední a horní vrstvě. Ale i tyto praktické změny podléhají rétorice dělnické morálky – „prostě děláme“ a „moc o tom nekecáme“. Zatímco muži z horní třídy obsáhle kážou o rovnoprávnosti, muži z pracující třídy prostě vyzvedávají děti z družiny nebo ze školy, vyloží myčku a uvaří, zatímco jejich partnerka má odpolední. Průzkumy mínění zjistily, že v důsledku demografických změn se v pracující třídě v minulých desetiletích rozvinul dokonce jakýsi zvláštní „feminismus“. Zatímco dříve převládal názor, že učit se mají kluci a u holek to není tak důležité, protože se stejně vdají, v době jednoho až dvou dětí v běžné rodině už z tohoto pojetí

takřka nic nezbylo. Průměrný dělník u pásu sice často lpí na starých maskuliních představách, současně ale chce, aby měla jeho dcera stejné šance, aby jí nic nebránilo v úspěchu a aby se na pracovišti nesetkávala se sexuálním obtěžováním.

To všechno jsou opravdové hodnoty a normy „obyčejných lidí“. Chceme-li rovnostářskou společnost, musíme počítat s reálně existujícím citem pro spravedlnost těch, kteří nemají na různých ustláno.

Obzvláště chceme-li ovlivnit hodnoty, postoje a názory, je základním předpokladem empatické porozumění. Zejména pokud máme posílit již existující náznaky solidarity mezi domácí a přistěhovaleckou pracující třídou, musíme srozumitelně přetlumočit, vysvětlit a pochopit zkušenosti druhé strany s urážkami a zraňováním. Vodění za ručičku, komandování, zacházení jako s idiotem kvůli jazykovým nedostatkům, nasazení jen na tu nejspínavější a nejtěžší práci, s vědomím vlastní nahraditelnosti, být dělník druhé kategorie – tyto zkušenosti má migrantská pracující třída. S jejich dětmi se už od školky zachází jako s cizinci, kteří sem nepatří, a ani nikdy nebudou, ať se budou namáhat sebevíc. Jsou vystavováni rasistickým posměškům a stigmatizaci, jen zřídka jsou vnímáni jako jedinci, většinou jsou to prostě zástupci celku, rozuměj jejich etnika, nejsou Ayse nebo Mehmet, ale prostě jen „turecká holka“ nebo „muslim“. Ve většinové společnosti je etnicita neviditelná, zatímco u nich je vždy centrální. Ponižování kvůli třídě, které dobře znají i domácí dělnické děti, zažívají v ještě radikálnější podobě. Tím, že se cítí integrovaně, špatně snáší svou objektivní neintegrovatost a nechápou, proč by měli akceptovat odmítání, které jejich rodiče mlčky snášeli a přijímali. Když z toho vzejde odchylka, nebo dokonce deviace a izolace v etnických paralelních společnostech, jedná se o chování vzniklé sociálně – dochází ke známému koloběhu, který způsobuje přesně to chování, které se očekává. Pak už není tak překvapivá ani náboženská radikalizace. Kdo neustále slyší, že sem nepatří, snadno se chytne, když potom někdo přijde a řekne: „Řešení je islám.“ Je to srozumitelné a pochopitelné, stejně jako je naprosto

pochopitelné, že domácí pracující třída, která dennodenně slyší, že už nemá co získat, dospěje k závěru: „Starám se jen o sebe, protože ostatní jsou jen potenciální konkurenti.“

Vzorce, které jsou považovány za kulturně odlišné, se ve skutečnosti podobají téměř jako vejce vejci. Domácí pracující třída si cení rodiny a udržuje kontakty s příbuzenstvem, v neposlední řadě proto, že rodina představuje podpůrnou síť nutnou k přežití, když vám chybí peníze, abyste si koupili pomoc na trhu. Protože je záchranou sítí pro případ nouze. A protože je bezpečným prostorem, který chrání i před ponižováním. Když máte práci, se kterou se nechlubíte, třeba když jste popelář, myjete cizím lidem záchody nebo instalujete odpady, je bezpečnější pohybovat se v okruhu lidí, které znáte celou věčnost. V rodině a okruhu kulturně podobných lidí působících jako záchraný kruh – když se přistěhovalci stahují do svých rodinných klanů nebo etnických komunit, není to nic jiného.

Jeden přistěhovalce, který přišel do Vídně před třiceti lety jako „gastarbeitr“, třicet let makal v továrně a vypracoval se na žádaného odborného dělníka, mi jednou řekl: „Sociální demokracie byla velmi úspěšná, když šlo o zajištění blahobytu lidem. Ale selhala, když jim měla dát pocit, že tenhle blahobyt mají jistý.“ Jistota je půda, na níž může vyrůst solidarita. Naproti tomu nejistota pohání konkurenční myšlení, a tím i agresivní náladu, která požírá sounáležitost. Ekonomická nejistota pojící se s novou třídní diskriminací, s kulturní dehonestací, je časovaná bomba. Ve Velké Británii se výzkumníci v roce 1938 ptali vybraných osob, co považují za rozhodující pro „štěstí“. Nejčastější odpovědí byla „jistota“. Roku 2014 vědci průzkum zopakovali. Opět vede „jistota“ – následovaná „rovností“.¹¹⁰

Ultraprávicový právník Carl Schmitt jednou poznamenal, že každou politikou filozofii lze vždy odvodit od představy o člověku – buď má „pozitivní“, nebo „negativní“ („skeptický“) obraz člověka. Pozitivní obraz považuje člověka za v zásadě dobrého, rozumného, ochotného ke spolupráci, zhrublého teprve spo-

lečenskými podmínkami. Negativní obraz vidí člověka egocentrického, myslícího na svůj profit, v konečném důsledku asociálního. Proto je nutné, pokračuje Schmitt, držet ho v šachu pomocí státu a silných institucí. Jakmile jim necháte příliš volnosti, ještě by nakonec zabili vlastního souseda. Přestože je to řečeno jen velmi zhruba, je na tom samozřejmě trochu pravdy. Progresivní postoje se neobjedou bez pozitivní představy o člověku. Jen těžko se budeme zasazovat za svobodu a samovládu všech lidí, když se budeme obávat, že pak svobodu využijí k tomu, aby se vzájemně pozabíjeli.

Pozitivní představa o člověku ale není jen filozofický výmysl. Opírá se o zkušenost, setkávání, vcítění se. Zrovna ve spodních třídách existuje něco, co tento pozitivní obraz zcela reálně podporuje. Rovnostářský instinkt. Kooperativní duch pospolitosti. Soudržnost. Empatie s těmi, kterým se děje nespravedlnost. Ochota pomáhat. Ochota uznat druhého za mně rovného, když jsme se alespoň trochu „sčuchli“. Ochota akceptovat i jinakost, brát lidi takové, jací jsou. Averse vůči vší nafrněnosti. Cit pro to, co člověku náleží: respekt, jistota a trocha toho štěstí v životě. To vše dává dohromady „kulturu lidových tříd“, i když je pohled na ni někdy zastřený, i tehdy, když se vkrádají rivalita a nevraživost. Není to žádná pohádka a snílkovství, ale opravdu zažitá zkušenost. Koneckonců, Victor Adler nebo Bruno Kreisky měli na mysli právě toto, když říkali: „Musíte mít ty lidi rádi.“

POZNÁMKY

Úvod: Obyčejní lidé

- ¹ GEST, Justin, *The New Minority. White Working Class Politics in an Age of Immigration and Inequality*, New York: Oxford University Press 2016, s. 24.

1. „Revolta proti globalizaci“

- ² Cit. dle: LUCKE, Albrecht von, „Demokratie ohne Volk“, in: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, červenec 2010, dostupné online: <https://www.blaetter.de/archiv/jahrgaenge/2010/juli/demokratie-ohne-volk> (stav všech online zdrojů k září 2019).
- ³ BOURDIEU, Pierre, *Politik. Schriften zur Politischen Ökonomie 2*, Berlin: Suhrkamp 2013, s. 7.
- ⁴ CROUCH, Colin, *Postdemokratie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2008, s. 10.
- ⁵ BARBER, Benjamin, *Starke Demokratie. Über die Teilhabe am Politischen*, Berlin: Rotbuch 1994.
- ⁶ Cit. dle: MISIK, Robert, „Konsens ist Gift!“, Rozhovor s Chantal Mouffe, in: *Falter*, 17. října 2007, dostupné online: https://misik.at/2007/10konsens_ist_gift/.
- ⁷ JUDT, Tony, *Ill Fares the Land. A Treatise on Our Present Discontents*, London: Allen Lane 2010, s. 156.

- ⁸ HILLJE, Johannes, *Rückkehr zu den politisch Verlassenen. Gespräche in rechtspopulistischen Hochburgen in Deutschland und Frankreich*, Berlin: Das Progressive Zentrum 2018, dostupné online: <http://www.progressives-zentrum.org/die-verlassenen/>.
- ⁹ RODRIK, Dani, *Grenzen der Globalisierung. Ökonomische Integration und soziale Desintegration*, Frankfurt am Main – New York: Campus 2000. (V originále vyšlo pod názvem *Has Globalization Gone Too Far?*)
- ¹⁰ WESSEL, David, cit. dle LOUNGANI, Prakash: „Rebel with a cause“, červen 2016, dostupné online: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/06/people.htm>.
- ¹¹ Tamtéž.
- ¹² RODRIK, Dani, „A progressive logic of trade“, 13. dubna 2016, dostupné online: <https://www.project-syndicate.org/commentary/progressive-trade-logic-by-dani-rodrik-2016-04?barrier=accesspaylog>.
- ¹³ SUMMERS, Lawrence, „Global trade should be remade from the bottom up“, in: *Financial Times*, 10. dubna 2016, dostupné online: <https://www.ft.com/content/5e9f4a5e-ff09-11e5-99cb-83242733f755#axzz48Xq4XXKK>.
- ¹⁴ RODRIK, D., A progressive logic...
- ¹⁵ Tamtéž.
- ¹⁶ MANOW, Philip, *Die politische Ökonomie des Populismus*, Berlin: Suhrkamp 2018, s. 45.
- ¹⁷ Tamtéž, s. 11.
- ¹⁸ KOPPETSCH, Cornelia, *Die Gesellschaft des Zorns. Rechtspopulismus im globalen Zeitalter*, Bielefeld: Transcript 2019, kap. 3, oddíl „Die ökonomische Globalisierungsverlierer-Hypothese“.
- ¹⁹ GUILLUY, Christophe, „Das periphere Frankreich. Soziologie und Geografie des Front National“, in: HILLEBRAND, Ernst (ed.), *Rechtspopulismus in Europa. Gefahr für die Demokratie*, Bonn: Dietz 2015, s. 109–116, s. 111n.
- ²⁰ LEICK, Roman, „Die da draußen gegen die da drinnen“, in: *Der Spiegel*, 29. prosince 2018.
- ²¹ Viz MINGELS, Guido, „Gewissensfragen an die Welt“, in: *Der Spiegel*, 29. prosince 2018.
- ²² Cit. dle Tamtéž.
- ²³ N. N., „Kein Verlust der Werte“, Rozhovor s Christianem Welzelem, in: *Forum. Das Wochenmagazin*, 9. března 2018, dostupné online: <https://magazin-forum.de/de/node/8154>.

2. Dělnické třídy – existují ještě?

- ²⁴ WILLIAMS, Joan C., „What so many people don't get about the U.S. working class“, in: *Harvard Business Review*, 10. listopadu 2016, dostupné online: <https://hbr.org/2016/11/what-so-many-people-dont-get-about-the-u-s-working-class>.
- ²⁵ WILLIAMS, Joan C., *White Working Class. Overcoming Class Cluelessness in America*, Boston: Harvard Business Review Press 2017, kap. 1.
- ²⁶ Tamtéž.
- ²⁷ Tamtéž, kap. 3.
- ²⁸ Tamtéž.
- ²⁹ LAKOFF, George – WEHLING, Elisabeth, *Auf leisen Sohlen ins Gehirn. Politische Sprache und ihre heimliche Macht*, Heidelberg: Carl Auer 2008, s. 43.
- ³⁰ Cit. dle SAVAGE, Michael, *Social Class in the 21st Century*, London: Penguin 2015, s. 384.
- ³¹ GEST, J., *The New Minority...*, s. 15.
- ³² SENNETT, Richard – COBB, Jonathan, *The Hidden Injuries of Class*, New York: Knopf 1972.
- ³³ GEST, J., *The New Minority...*, s. 124.
- ³⁴ Tamtéž, s. 89.
- ³⁵ Tamtéž, s. 113.
- ³⁶ HILLJE, J., Rückkehr...
- ³⁷ Nezveřejněná studie.

3. „Rebelská tradiční kultura“

- ³⁸ THOMPSON, Edward P., *Die Entstehung der englischen Arbeiterklasse*, sv. 1, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1987 [1963], s. 7.
- ³⁹ Tamtéž, s. 208.
- ⁴⁰ THOMPSON, Edward P., *Plebeische Kultur und moralische Ökonomie. Aufsätze zur englischen Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main: Ullstein 1980, s. 70.
- ⁴¹ THOMPSON, E. P., *Die Entstehung...*, s. 218.

- 42 Tamtéž, s. 219.
- 43 THOMPSON, E. P., *Plebeische Kultur...*, s. 272, s. 275.
- 44 MARX, Karl, „Marx an Sigfrid Meyer und August Vogt in New York“, 9. dubna 1870, in: *MEW* 32, vydal Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, Berlin: Dietz 1974, s. 665–670, s. 668n.

4. Jak se z chudinské dělnické třídy stal lid

- 45 TODD, Selina, *The People. The Rise and Fall of the Working Class, 1910–2010*, London: John Murray 2014, Úvod.
- 46 ORWELL, George, *Der Weg nach Wigan Pier*, Zürich, Diogenes 2012 [1937], s. 172, česky v překladu Petry Martínkové in: *Cesta k Wigan Pier*, Praha, Argo 2011, s. 174.
- 47 TODD, S., *The People...*, kap. 4.
- 48 HOBBSAWM, Eric, *Ungewöhnliche Menschen. Über Widerstand, Rebellion und Jazz*, München: Hanser 1998, s. 80nn.
- 49 Tamtéž, s. 81.
- 50 TODD, S., *The People...*, kap. 5.
- 51 Tamtéž.
- 52 HOBBSAWM, E., *Ungewöhnliche Menschen...*, s. 90.
- 53 Tamtéž, s. 89.
- 54 Tamtéž, s. 98.
- 55 ORWELL, G., *Der Weg...*, s. 87, česky podle *Cesta k Wigan Pier*, s. 89.
- 56 Cit. dle Schul- und Kulturreferat der Stadt Nürnberg (ed.), *Aufriss*, č. 4: *Arbeitererinnerungen*, Nürnberg 1984, s. 96.
- 57 Cit. dle DILLON, M., „Foucault untersucht die Staatsräson“, Rozhovor s Michelem Foucaultem, in: FOUCAULT, Michel, *Dits et Ecrits. Schriften*, sv. IV: 1980–1988, eds. Defert, Daniel – Ewald, François, spolupracoval Lagrange, Jacques, s. 47–51, s. 50.
- 58 SENNETT, R. – COBB, J., *The Hidden Injuries...*, s. 53.
- 59 Tamtéž, s. 74

- ⁶⁰ Tamtéž, s. 148.
- ⁶¹ BOURDIEU, Pierre a kol., *Das Elend der Welt. Zeugnisse und Diagnosen alltäglichen Leidens an der Gesellschaft*, Konstanz: UVK 1997, s. 88.
- ⁶² SENNETT, R. – COBB, J., *The Hidden Injuries...*, s. 145nn.

5. Pocit, že vás můžou kdykoli nahradit

- ⁶³ RAPHAEL, Lutz, *Jenseits von Kohle und Stahl. Eine Gesellschaftsgeschichte Westeuropas nach dem Boom*, Berlin: Suhrkamp 2019.
- ⁶⁴ MENT, Wolfgang – NIES, Sarah, „Fragile Sicherheiten und Legitimationsprobleme. Rechtspopulismus aus arbeitssoziologischer Perspektive“, in: *WSI-Mitteilungen* 3/2019, s. 177–184.
- ⁶⁵ RAPHAEL, L., *Jenseits von Kohle...*, s. 84.
- ⁶⁶ CASTEL, Robert, *Die Metamorphose der sozialen Frage. Eine Chronik der Lohnarbeit*, Konstanz: UVK 2000, s. 358.
- ⁶⁷ Tamtéž, s. 282.
- ⁶⁸ RAPHAEL, L., *Jenseits von Kohle...*, s. 361.
- ⁶⁹ Tamtéž, s. 360n.
- ⁷⁰ CASTEL, R., *Die Metamorphose...*, s. 384.
- ⁷¹ Cit. die STEINRÜCKE, Margaretha, „Soziales Elend als psychisches Elend“, in: SCHULTHEIS, Franz – SCHULZ, Kristina (eds.), *Gesellschaft mit begrenzter Haftung. Zumutungen und Leiden im deutschen Alltag*, Konstanz: UVK 2005, s. 199–208, s. 200n.
- ⁷² SAVAGE, M., *Social Class...*, s. 336.
- ⁷³ Tamtéž, s. 261.

6. Je pracující třída rasistická?

- ⁷⁴ BOHRN MENA, Veronika, *Die neue ArbeiterInnenklasse. Menschen in prekären Verhältnissen*, Wien: ÖGB 2018, s. 94.

ROBERT MISIK

- 75 Tamtéž, s. 157.
- 76 GEST, J., *The New Minority...*, s. 146.
- 77 Tamtéž, s. 16nn.
- 78 Tamtéž, s. 55.
- 79 Tamtéž, s. 125.
- 80 Tamtéž, s. 172.
- 81 WILLIAMS J. C., *White Working Class...*, kap. 6.
- 82 Tamtéž.
- 83 GEST, J., *The New Minority...*, s. 135.
- 84 DÖRRE, Klaus, „Land zurück!‘ Arbeiter, Abwertung, AfD“, in: *WSI-Mitteilungen*, 3/2009, s. 168–176, s. 170.
- 85 Tamtéž, s. 172.
- 86 WILLIAMS, J. C., *White Working Class...*, kap. 8.
- 87 Tamtéž.
- 88 ORWELL, G., *Der Weg...*, s. 123, v češtině podle *Cesta k Wigan Pier*, s. 125.
- 89 SHELDEN, Michael, *George Orwell. Eine Biographie*, Zürich: Diogenes 1993, s. 490.

7. Rétorika, která rozděluje. Ambivalence identitární politiky.

- 90 LILLA, Mark, *The Once and Future Liberal. After Identity Politics*, New York: HarperCollins 2017, s. 9.
- 91 Tamtéž, s. 59.
- 92 Tamtéž, s. 14.
- 93 FUKUYAMA, Francis, *Identität. Wie der Verlust der Würde unsere Demokratie gefährdet*, Hamburg: Hoffmann und Campe 2019, kap. 11, česky v překladu Marie Vlachové in: *Identita. Volání po důstojnosti a politika resentmentu*, Praha, Malvern 2019, s. 117.
- 94 LILLA, M., *The Once and Future Liberal...*, s. 12.
- 95 MICHAELS, Walter Benn, *The Trouble with Diversity. How We Learned to Love Identity and Ignore Inequality*, New York: Holt McDougal 2006, Úvod.

- ⁹⁶ SUNKARA, Bhaskar, „Dann sollen sie Diversität essen“. Rozhovor s Walterem Bennem Michaelsem, leden 2011, in: *Jacobin. Die Anthologie*, ed. Balhorn, Loren – Sunkara, Bhaskar, Berlin: Suhrkamp 2018, s. 21–48, s. 30.
- ⁹⁷ PENNY, Laurie, *Bitch Doktrin. Gender, Macht und Sehnsucht*, Hamburg: Nautilus 2017, s. 171.
- ⁹⁸ ORWELL, G., Der Weg..., s. 171, v češtině podle *Cesta k Wigan Pier*, s. 173.
- ⁹⁹ HOBSBAWM, Eric, *Zwischenwelten und Übergangszeiten. Interventionen und Wortmeldungen*, Köln: PapyRossa 2009, s. 101.
- ¹⁰⁰ WILLIAMS, J. C., *White Working Class...*, kap. 13.
- ¹⁰¹ Tamtéž.
- ¹⁰² LILLA, M., *The Once and Future Liberal...*, s.130.

Závěr: „Musíte mít ty lidi rádi“

- ¹⁰³ Česky v překladu Jaroslavy Peškové a Jiřího Peška in: *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, Praha, Svoboda 1978, s. 99.
- ¹⁰⁴ KREISKY, Bruno, *Zwischen den Zeiten. Der Memoiren erster Teil*, Wien: Kremayr & Scheriau 2000 [1986], s. 131.
- ¹⁰⁵ CASTEL, R., *Die Metamorphose...*, s.197.
- ¹⁰⁶ ORWELL, G., Der Weg..., s. 128, česky podle *Cesta k Wigan Pier*, s. 130.
- ¹⁰⁷ RECKWITZ, Andreas, *Die Gesellschaft der Singularitäten: Zum Strukturwandel der Moderne*, Berlin: Suhrkamp 2017, s. 16.
- ¹⁰⁸ TODD, S., *The People...*, kap. 9.
- ¹⁰⁹ WILLIAMS, J. C., *White Working Class...*, kap. 11.
- ¹¹⁰ TODD, S., *The People...*, Doslov.

FALEŠNÍ PŘÁTELE OBYČEJNÝCH LIDÍ

Robert Misik

Friedrich-Ebert-Stiftung e.V. – zastoupení v České republice

1. české vydání, září 2020

Překlad z německého originálu: Zuzana Schwarzová

Odpovědná redaktorka: Kateřina Smejkalová

Jazyková redakce: Martin Ďásek

Grafická úprava: Jakub Tayari

Tisk: Tiskárna DTS, Plzeňská 130/221, Praha 5, Motol

ISBN pro tištěnou verzi 978-80-87748-55-8

ISBN pro online verzi v pdf 978-80-87748-56-5

V německém originále vyšlo jako:

Die falschen Freunde der einfachen Leute

Robert Misik

© Suhrkamp Verlag Berlin, 2019

ISBN: 978-3-518-12741-4

Zranitelný člověk nemá rád změnu, ale stabilitu a pospolitost.
Pro horní vrstvy změna znamená, že se posunou dál nebo
že založí start-up. Pro příslušníky dělnické třídy změna většinou
znamená, že dostanou padáka.

Více informací naleznete zde:
<http://www.fesprag.cz/>